

JAZYKY A AKTÉRI V JAZYKOVEJ KRAJINE OBCÍ NA SLOVENSKO- -MAĎARSKOM ETNICKY ZMIEŠANOM ÚZEMÍ NA SLOVENSKU¹

GIZELLA SZABÓMIHÁLY

Fakulta stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

SZABÓMIHÁLY, Gizella: Languages and actors in the linguistic landscape in the Slovak-Hungarian ethnically mixed area in Slovakia. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2020, Vol. 71, No 3, pp. 297 – 320.

Abstract: The aim of this paper is to characterize the linguistic landscape of municipalities in Slovakia inhabited by Hungarian minority. Empirical data come from two sources: from BA and MA theses, which were defended in 2015 – 2020 at the Institute of Hungarian Linguistics and Literary Studies at the Faculty of Central European Studies, Constantine the Philosopher University in Nitra and from research project VEGA “Minority variety of the Hungarian language in Slovakia”. As part of the above field research, the linguistic landscape of 82 municipalities in which the Hungarian population makes up at least 20% of the population was mapped. The results fundamentally confirm the research findings of P. Laihonon, who studied linguistic landscape in two municipalities. In all municipalities, the most frequent language was Slovak, this applies to all types of analyzed signs with texts (inscriptions of state and municipal authorities, commercial and private signs). Slovak occurs on at least 80% of signs, the representation of Hungarian as the second most frequent language is between 25 – 55%. The most bilingual Slovak-Hungarian signs are in the southwest of Slovakia, where the largest Hungarian minority lives and where Hungarians form the local majority. On bilingual Slovak-Hungarian signs, the preferred language is Slovak, in terms of information content, it is a duplicate publication of information. Municipal authorities and the commercial sphere have the greatest influence on the formation of the linguistic landscape.

Key words: linguistic landscape, Hungarian minority in Slovakia, bilingualism

ÚVOD

Tematika jazykovej krajiny, teda vizuálnej reprezentácie jazyka(ov) vo verejnom priestore², patrí medzi dynamicky sa rozvíjajúce oblasti sociolingvistiky. Sved-

¹ Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 1/0170/18 *Menšinová varieta maďarského jazyka na Slovensku*.

² V humánnej geografii, sociotoponomastike a kultúrnej antropológii sa termínom jazyková krajina označuje areál sociálnej skupiny. Napríklad Krško (Krško, 2016, s. 110) tento pojem definuje nasledovne: „Vymedzenie pojmu jazyková krajina voči onymickému priestoru môžeme chápať v širšom a užšom ponímaní. Pokiaľ sa vrátíme k širšiemu vymedzeniu termínu jazyková krajina, môžeme túto kultúrno-antropologickú jednotku stotožniť skôr s termínom komunikačný register ako širšou kategóriou zahŕňajúcou v sebe apelatívnu i propriálnu časť lexikálneho systému a ďalšie komunikačné zložky. V užšom chápaní by sme mohli jazykovú krajinu stotožniť s onymickým priestorom a súborom jednotlivých onymických scén.“

čia o tom nielen stovky štúdií a desiatky knižných publikácií, ale aj skutočnosť, že od roku 2015 vychádza pod názvom *Linguistic Landscape* časopis venovaný týmto výskumom. V slovenskej lingvistike sa táto téma objavila v poslednom desaťročí, spomenieme tu štúdie Lucie Molnár Satinskej (Satinská, 2014), Milana Ferenčíka (Ferenčík, 2013; 2014; 2015) alebo Zuzany Gašovej (Gašová, 2020), resp. najnovšiu publikáciu *Od textu k prekladu XIV. 2. časť. Linguistic Landscape* (Ďurišová (ed.), 2020), ďalej bakalárske, diplomové a dizertačné práce, ktoré vznikli na rôznych univerzitách na Slovensku, najmä na Prešovskej univerzite. Spomenuté práce skúmajú jazykovú krajinu vybranej lokality, napr. Prešova, Sobraniec, Vysokých Tatier, Banskej Bystrice, Bardejova, Košíc, Levoče, predovšetkým z dvoch aspektov, a to z hľadiska prítomnosti angličtiny ako globálneho jazyka v turistických destináciách a z hľadiska pragmatických funkcií verejných nápisov.

Iný smer predstavujú výskumy a publikácie o jazykovej krajine obcí a miest na slovensko-maďarskom etnicky zmiešanom území, lebo sa sústreďujú na to, aké jazyky sú zastúpené vo verejných textoch rôznych typov, pričom sa, samozrejme, najväčší dôraz kladie na vzťah slovenčiny ako štátneho jazyka a maďarčiny ako regionálne dominantného menšinového jazyka. Prvé štúdie s touto tematikou publikoval fínsky lingvista Petteri Laihonen (2012; 2015a; 2015b; 2016). Jeho prvá štúdia o jazykovej krajine dvoch obcí na juhozápadnom Slovensku (Trhová Hradská a Reča) inšpirovala rad záverečných prác v Ústave maďarskej jazykovedy a literárnej vedy FŠŠ UKF v Nitre. V rokoch 2015 až 2020 bolo v ústave obhájených spolu 48 bakalárskych a diplomových prác s touto tematikou. Cieľom tohto príspevku je na základe týchto prác, ako aj ďalšieho empirického materiálu, ktorý sme zbierali v rámci výskumného projektu VEGA (p. pozn. 1), charakterizovať jazykovú krajinu lokalít na Slovensku obývaných Maďarmi.

1. PRÍSTUPY K PROBLEMATIKE JAZYKA VEREJNÝCH NÁPISOV V MAĎARSKEJ KOMUNITE NA SLOVENSKU

1.1. „Vizuálna dvojjazyčnosť“ a projekty na zmapovanie používania maďarčiny vo verejnom priestore

Z hľadiska zachovania vlastného jazyka je pre menšinové komunity veľmi dôležité, aby bolo možné používať daný menšinový jazyk na verejnosti, a to nielen v ústnej, ale aj v písomnej komunikácii. Z tohto dôvodu sa maďarské politické subjekty a rôzne občianske iniciatívy na Slovensku snažili a snažia v rámci zabezpečenia vyváženejšej slovensko-maďarskej dvojjazyčnosti v obciach a mestách obývaných Maďarmi o „zviditeľnenie“ maďarského jazyka. Prístup je charakteristický tým, že jazyk verejných textov sa skúma výlučne v relácii štátny jazyk (slovenčina) – menšinový jazyk (v našom prípade maďarčina) a z hľadiska uplatňovania menšinových jazykových práv; na označenie paralelného používania slovenčiny a menšinového jazyka sa používa termín *vizualis kétnyelvűség* (v menšej miere *vizualis*

többsnyelvűség). Jeho slovenský ekvivalent *vizuálna dvojjazyčnosť* (resp. *viacjazyčnosť*) sa vďaka niektorým reprezentantom maďarskej menšiny ujal aj v slovenčine. Z iniciatívy bývalého poslanca Európskeho parlamentu za Most-Híd Józsefa Nagya sa v roku 2019 realizovala putovná výstava pod názvom *Visual multilingualism in the EU*, ktorá bola prezentovaná najprv v Štrasburgu a potom v 14 obciach na Slovensku. Je zaujímavé, že v názve výstavy sa vyskytuje slovo *multilingualism*, teda *viacjazyčnosť*, v slovenských médiách, ale aj v maďarských médiách na Slovensku sa však písalo o *vizuálnej dvojjazyčnosti*. Termín *vizuálna dvojjazyčnosť* sa vyskytuje aj v tlačovej správe Úradu splnomocnenca vlády pre národnostné menšiny (zo 17. 5. 2018), a to v súvislosti s umiestnením dvojjazyčných informačných nápisov v prevádzkach obchodného reťazca Billa na južnom Slovensku.³

Ďalším termínom, ktorý sa používa skôr v maďarských odborných publikáciách, je *vizuális nyelvhasználat*, po slovensky *vizuálne používanie jazyka* (napr. Mísaď, 2016; Tódor, 2018; Presinszky, 2018), a to väčšinou v podobnom význame ako *linguistic landscape*, teda *jazyková krajina*, pričom v týchto výskumoch naďalej staja v centre pozornosti maďarské nápisy.

V súvislosti so snahami o posilnenie prítomnosti maďarského jazyka vo verejnom priestore sme v posledných tridsiatich rokoch zaznamenali viaceré projekty a iniciatívy, ktoré mali za cieľ zmapovať situáciu v tejto oblasti, informovať verejnosť o jazykových právach alebo vynútiť si ich uplatňovanie. Fórum inštitút pre výskum menšín v Šamoríne v roku 2010 realizoval rozsiahly prieskum v 535 obciach s maďarským obyvateľstvom. Cieľom prieskumu bolo zistiť stav slovensko-maďarskej dvojjazyčnosti, presnejšie používanie maďarského jazyka popri slovenčine v týchto obciach. Počas terénneho výskumu bolo vyhotovených viac ako 20 000 fotografií, z toho väčšia časť (16 000 fotografií) je sprístupnená verejnosti v internetovej databáze inštitútu pod názvom *Emlékművek – emlékhelyek – vizuális nyelvhasználat* (Pomníky – pamätné miesta – vizuálne používanie jazyka).⁴ Niektoré výsledky terénneho výskumu publikovali Marianna Mrvová a Tímea Szilvássyová (Mrva – Szilvássy, 2011). Fórum inštitút sa podieľal ako vydavateľ aj na ďalšom projekte. Autori publikácie *A nyelv helyei, a hely nyelvei*⁵ (Horony – Orosz – Szalay, 2012) v diachrónnom prehľade od roku 1918 až po súčasnosť analyzujú jazykovú

³ „Po sérii stretnutí splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny Lászlóa Bukovszkého s predstaviteľmi obchodných reťazcov sme zaznamenali viditeľné zlepšenie vizuálnej dvojjazyčnosti v niektorých obchodných prevádzkach v obciach s početnou národnostnou menšinou. Teraz sa k týmto subjektom pridala aj Billa, ktorá vo svojich prevádzkach na južnom Slovensku rozširuje dvojjazyčné informačné nápisy. Ide o ďalšiu obchodnú sieť, ktorá sa ústretovo postavila k iniciatíve splnomocnenca týkajúcej sa rozšírenia vizuálnej dvojjazyčnosti a zlepšenia komfortu svojich zákazníkov.“ (<https://www.narodnostnemensiny.gov.sk/vizualna-dvojjazycnost-sa-rozsiruje/>)

⁴ Odkaz na databázu sa nachádza aj v slovenskej verzii webového sídla inštitútu (<http://foruminst.sk/sk/>), samotná databáza je však v maďarskom jazyku (priamy odkaz: <https://kfk.adatbank.sk/>).

⁵ Jazyky miesta, miesta jazykov

politiku aktuálnej moci na území súčasného Slovenska. Politické opatrenia sú ilustrované dobovými fotografiami dvoj- a viacjazyčných nápisov a iných verejných textov.

Z hľadiska skúmania výskytu menšinových jazykov na verejných nápisoch sú dôležité aj materiály Úradu splnomocnenca vlády pre národnostné menšiny, najmä správy o postavení a právach príslušníkov národnostných menšín. Posledná publikovaná správa za roky 2017 – 2018 (p. Správa o stave..., 2018) bola vypracovaná na základe údajov od príslušných orgánov verejnej správy. Dotazníky boli rozposlané všetkým orgánom a organizáciám, na ktoré sa vzťahujú ustanovenia zákona č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín, teda majú sídlo v obci, kde podiel príslušníkov maďarskej, rusínskej, ukrajinskej, rómskej nemeckej národnosti dosahuje 20 %. Návratnosť dotazníkov bola vysoká (98 %), teda údaje v správe možno považovať za reprezentatívne. V dotazníku sa osobitné položky vzťahovali na nápisy, ako napr. označenia obcí v jazyku národnostnej menšiny, teda názov⁶ obce na dopravných tabuliach, na staničných budovách, na zastávkach a pod.

Napokon treba spomenúť aj iniciatívy aktivistov skupiny *Dvojajazyčné južné Slovensko*, resp. iných aktivistov, ktorí občas spektakulárnymi akciami upozorňujú na dôležitosť menšinového jazyka na verejných nápisoch (obrázky č. 1 a 2).⁷

1.2. Skúmanie jazykov na verejných nápisoch v teoretickom rámci jazykovej krajiny

Ako je známe, pojem *jazyková krajina* (*linguistic landscape*) zaviedli kanadskí lingvisti Rodrigue Landry a Richard Y. Bourhis (Landry – Bourhis, 1997). V resumé na začiatku príspevku autori tento termín používajú na označenie viditeľnosti a nápadnosti jazykov na verejných a komerčných značkách v danej lokalite alebo regióne (Landry – Bourhis, 1997, s. 23).⁸ V odbornej literatúre sa obyčajne cituje „rozšírenejšia“ definícia, v ktorej sa upresňuje, čo sa má chápať pod nápisom či značkou (sign): sú to dopravné značenia, reklamné bilbordy, názvy ulíc, geografické názvy, nápisy v komerčnej sfére, nápisy na vládnych budovách (pozri Landry – Bourhis, 1997, s. 25). Z definície vyplýva, že termín jazyková krajina sa pôvodne

⁶ Podľa súčasnej legislatívy názov obce je v iba slovenskom jazyku, v menšinových jazykoch je možné označiť obec, v tomto príspevku však budeme používať slovo *názov* aj vo význame označenia obce v jazyku národnostnej menšiny.

⁷ Tieto fotografie vznikli v roku 2011 po novelizácii zákona o používaní jazykov národnostných menšín, ktorá rozšírila možnosti používania maďarského jazyka, a aktivisti poukazovali na absenciu maďarských nápisov. Aktivisti vyčistili a vymaľovali dovtedy chátrajúcu železničnú zastávku v Okolíčnej na Ostrove a namontovali maďarský názov obce *Ekel*. Takto chceli upozorniť na skutočnosť, že napriek novelizácii zákona neboli umiestnené maďarské nápisy na staniaciach a zastávkach. Na druhej fotografii je nálepka, ktorú vylepili aktivisti na obchody bez maďarských nápisov v Šamoríne, v Dunajskej Strede a v iných mestách.

⁸ „Linguistic landscape refers to the visibility and salience of languages on public and commercial signs in a given territory or region.“

vzťahoval predovšetkým na texty, ktoré sa nachádzajú v exteriéri, na pevných a stacionárnych nosičoch.

V priebehu ďalších rokov sa koncept jazykovej krajiny postupne rozširoval⁹, takže sa už skúmajú aj texty vo verejne prístupných priestoroch vnútri budov i na menších predmetoch, ako sú jedálne a nápojové lístky, pohľadnice, bankovky, vizitky a pod. (porov. napr. Szoták, 2016; Csernicskó, 2019; Gašová, 2020). Dokonca ani pojem jazyka sa nevzťahuje iba na prirodzený jazyk, ale aj na tanec, jedlo, telo a pod., a jazyková krajina sa chápe ako „multilingválny a multimodálny repertoár, ktorý sa používa ako nástroj komunikácie na oslovenie okoloidúcich“ (Pütz – Mundt, 2019, s. 17 – cit. podľa Gorter – Cenoz, 2020).

Obyčajne sa vo vývoji pojmu jazyková krajina rozlišujú dve fázy: prvú fázu charakterizovalo synchrónne, statické a kvantitatívne skúmanie jazykov vo fyzickom priestore, v druhej fáze prevažujú semioticky a kvalitatívne orientované výskumy (Pütz – Mundt, 2019, s. 17 – 18). Výskumy prezentované v tomto príspevku sa realizovali metódami charakteristickými pre prvú fázu, to znamená, že počas terénnych výskumov boli odfotografované texty najmä na trvalých nosičoch vo verejných priestranstvách a údaje sa analyzovali kvantitatívnou metódou (distribúcia a frekvencia jazykov); jazyky a nosiče sa teda chápali v tom význame, ako ich pôvodne chápali R. Landry a R. Bourhis. Z pohľadu súčasného stavu výskumu jazykovej krajiny sa tento prístup môže javiť ako zastaraný, domnievame sa však, že dôsledné mapovanie situácie, zber čo najväčšieho množstva empirických údajov a ich štatistické spracovanie sú nevyhnutné na ciele a podrobnejšie kvalitatívne analýzy.

Ako už bolo spomenuté, priekopníkom v oblasti skúmania jazykovej krajiny v dvojjazyčnom prostredí na Slovensku bol P. Laihonen (Laihonen, 2012, po anglicky 2015a), ktorý okrem distribúcie jazykov na nápisoch skúmal tieto nápisy aj zo semiotického hľadiska a s prihliadnutím na jazykové ideológie ich autorov a čitateľov. V ďalších štúdiách sa P. Laihonen zaoberal aj nápismi súkromných osôb v týchto obciach (Laihonen, 2016) a komerčnými nápismi v centre mesta Dunajská Streda (Laihonen, 2015b). Uvedené štúdie P. Laihonena sú významné aj preto, že mnohé jeho zistenia majú všeobecnú platnosť.

V tejto súvislosti treba ešte spomenúť kratšie príspevky s ukázkami dvojjazyčných nápisov v Komárne a Dunajskej Strede (Győriová Baková, 2013; Misadová, 2016) a príspevok Vojtecha Istóka a Sándora Jánosa Tótha (2020), v ktorom podávajú prehľad o výskumoch zameraných na jazykovú krajinu miest Komárno a maďarské Komárom. Vizuálnou reprezentáciou vlastných mien a propriálno-semiotickým obrazom slovensko-maďarských bilingválnych obcí Slovenska sa zaoberal Ján Bauko (Bauko, 2015; 2018; 2019a; 2019b, s. 137 – 156). Okrem toho bolo obhájených niekoľko záverečných prác s touto tematikou na Univerzite J. Selyeho v Ko-

⁹ Vývojom pojmu jazyková krajina a rôznymi metodologickými prístupmi sa zaoberali mnohí autori (napr. Backhaus, 2007; Backhaus, 2019; Gorter, 2006; Gorter – Cenoz, 2020; Pütz – Mundt (eds.), 2019), preto sa tejto téme nebudeme v tomto príspevku venovať.

márne a na Katedre maďarskej jazykovedy a literárnej vedy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

3. VÝSKUM JAZYKOVEJ KRAJINY VYBRANÝCH OBCÍ A MIEST NA JUHU SLOVENSKA

3.1. Skúmané lokality

V rokoch 2015 až 2020 bolo odovzdaných a obhájených 48 bakalárskych a diplomových prác¹⁰ v Ústave maďarskej jazykovedy a literárnej vedy FSS UKF, školiteľmi drvivej väčšiny týchto záverečných prác boli Ildikó Vančová a Károly Presinszky. Empirické výskumy a spracovanie materiálu sa realizovali podľa už spomenej štúdie P. Laihonena (P. Laihonen, 2012), v mnohých prípadoch sa okrem zbierania empirického materiálu a vyhotovenia fotodokumentácie uskutočnil aj dotazníkový prieskum na zistenie postojov miestneho obyvateľstva k otázke používania maďarského a slovenského jazyka na verejnosti. Údaje z dotazníkov čiastočne spracoval a publikoval K. Presinszky (Presinszky, 2018). V rámci vyššie spomínaného výskumného projektu VEGA sa v rokoch 2018 až 2020 sa uskutočnili ďalšie terénne výskumy (Rimavská Sobota, Veľký Meder, Dunajská Streda a ďalšie obce v okrese Dunajská Streda) s cieľom získať ďalší empirický materiál na analýzu jazykovej krajiny a „vyplniť“ medzery, ktoré sme zistili pri spracovaní údajov z uvedených záverečných prác.

Počas terénnych výskumov boli vyhotovené fotografie a bola zdokumentovaná – niekde úplne, inde čiastočne – jazyková krajina 82 obcí a miest na juhu Slovenska. Skúmané lokality si študenti vybrali sami (vyberali si najmä svoje bydlisko a okolité obce), z tohto dôvodu vzorka nie je vyvážená regionálne. Počet skúmaných obcí podľa okresov je nasledovný: Dunajská Streda 16, Komárno 8, Galanta 10, Nové Zámky 12, Šaľa 2, Levice 21, Veľký Krtíš 2, Lučenec 1, Revúca 5, Rimavská Sobota 3, Rožňava 1, Trebišov 1. Vo výskumnej vzorke prevažujú dediny, miest je spolu 14, z toho 5 je okresných, z čoho vyplýva, že boli skúmané najmä menšie sídla. Zloženie vzorky z tohto aspektu je: 34 obcí do 1 000 obyvateľov, 28 obcí od 1 000 do 3 000 obyvateľov, 6 obcí (vrátane 1 mesta) od 3 000 do 5 000 obyvateľov a 13 miest nad 5 000 obyvateľov. Celkove v týchto mestách a obciach žije podľa posledného sčítania ľudu 276 992 osôb. Podľa sčítania obyvateľov z roku 2011 je podiel obyvateľov maďarskej národnosti takýto: 20 – 50 % v 16 obciach (celkovo 20 %)¹¹; 50 – 80 % v 44 obciach (53 %), nad 80 % v 22 obciach (27 %).

¹⁰ V našom ústave boli obhájené aj záverečné práce, ktoré boli zamerané na niektoré špecifické oblasti jazykovej krajiny, ako napr. jazyky textov v interiéroch vybraných inštitúcií, najmä mestských a obecných úradov a škôl; skúmanie webových sídiel vybraných obcí, teda skúmanie virtuálnej jazykovej krajiny. V tomto príspevku sa týmito prácami nebudeme zaoberať.

¹¹ Vo vzorke máme aj jedno mesto (Šaľa), kde je podiel obyvateľov maďarskej národnosti v súčasnosti menší ako 20 %, avšak patrí medzi obce, na ktoré sa vzťahuje zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín.

3.2. Metodologické otázky

Študenti mali za úlohu fotograficky zdokumentovať a podľa kategorizácie P. Laihonena štatisticky spracovať všetky nápisy s textami v skúmaných obciach. Z vlastných skúseností sme predpokladali, že v obciach patriacich do rovnakej veľkostnej skupiny bude počet pozbieraných nápisov približne rovnaký, v prípade niektorých obcí sme však zaznamenali veľké rozdiely. Ako sme zistili, dôvody boli rôzne:

a) v mestách a vo väčších obciach študenti dokumentovali len nápisy v centre, okrajové časti vynechali;

b) študenti rôzne chápali pojem samostatný nápis a rôzne ich započítali. Aj P. Laihonen (Laihonen, 2012) poukázal na to, že medzi odborníkmi nie je zhoda v tom, čo je jednotkou analýzy, teda samostatným znakom (sign)¹² v rámci jazykovej krajiny. Problémom je, že ani on presne neuviedol, podľa akých kritérií si vybral skúmané nápisy, podľa fotografického materiálu sa však môžeme domnievať, že hlavným kritériom bolo, že nosič (tabuľa, plagát, papier a pod.) bol fyzicky oddelený od iných nosičov, máme však doložené aj prípady, keď sa tá istá informácia v slovenskom a maďarskom jazyku nachádza na rôznych nosičoch. Ďalej sú problematické nápisy rovnakého typu, napríklad označenia ulíc, informačné tabule a pod. P. Laihonen ich započítal (bez ohľadu na skutočný počet) iba raz. Takto postupovali väčšinou aj študenti, čo je takisto problematické, lebo máme doložené prípady, keď na tom istom stĺpe sú umiestnené aj jednojazyčné a dvojjazyčné informačné tabule.

c) Podobne nebola jednotná interpretácia firemných tabúl, najmä z hľadiska cudzojazyčnej zložky. Ide o prípady, keď logonymum je cudzie (anglické) slovo, ale typ (teda či ide o reštauráciu, kaviareň, penzión) je uvedený v slovenčine alebo v slovenčine a maďarčine. V prípade takýchto nápisov si študenti všimli väčšinou len apelatívnu zložku, ale boli aj takí, ktorí započítali aj proprium, to znamená, že niektorí zaradili tieto nápisy medzi dvojjazyčné, iní medzi viacjazyčné.

d) Napokon treba spomenúť aspekt, ktorý by sme mohli nazvať subjektívne vnímanie jazykovej krajiny. Z analýzy fotodokumentácie vyplynulo, že študenti väčšinou zdokumentovali pomerne veľké, nápadné tabule, menšie menej. Napríklad na dverách obchodov býva viac osobitných nosičov, avšak niektorí študenti zdokumentovali len text otváracích hodín, iní ani to; vo fotodokumentácii tak nemáme príklady textov ako *Akceptujeme stravné lístky, Tu môžete platiť platobnými*

¹² Ako slovenský ekvivalent anglického slova *sign* používa Z. Gašová termín *nosič*, resp. synonymné výrazy *nápis* alebo *nápis s textom* (Gašová, 2020, s. 70). M. Ferenčík rozlišuje nosič (ako fyzický objekt) a jeho „obsah“, lebo jednotku analýzy nazýva ako „(multimodálny) semiotický objekt JK, ktorý je zreteľne odčlenený od iných semiotických objektov, ktorý je umiestnený na materiálnom nosiči (napr. tabuľa, plagát, výklad), ktorý je viditeľný z ulice a ktorý obsahuje nápis“ (Ferenčík, 2015, s. 51). V tomto príspevku sa zaoberáme len textami, preto budeme používať slovo *nápis* (v zmysle *sign*).

kartami, lebo sú to malé nálepky (obr. 3). Pravdepodobne aj tým možno vysvetliť pomerne malý počet komerčných nápisov uvedených v jednotlivých prácach.¹³

3.3. Kategorizácia nápisov podľa aktérov

Pokiaľ ide o kategorizáciu nápisov s textom, už R. Landry a R. Y. Bourhis poukázali na to (Landry – Bourhis, 1997, s. 26 – 27), že v podmienkach viacjazyčnosti a diglosnej situácie je užitočné rozlišovať medzi súkromnými a vládnyimi (úradnými) nápismi, lebo podoba vládnych nápisov závisí od jazykovej politiky vlády či štátu, zatiaľ čo do súkromných nápisov by sa z úradnej moci nemalo zasahovať. Neskôr sa na rozlíšenie týchto dvoch typov nápisov začali používať termíny *top-down* a *bottom-up* (pozri napr. Cenoz – Gorter, 2006), lenže v analýze konkrétnych lokalít v zahraničí sa s týmto rozlíšením obyčajne nepracuje, a to najmä z dôvodu, že sa skúmajú a analyzujú skoro výlučne komerčné nápisy. Výskumy P. Laihonena však poukázali na to, že v našich podmienkach je užitočné pracovať s viacerými kategóriami, lebo medzi jednotlivými kategóriami textov/nápisov a jazykmi je korelácia. P. Laihonen pracuje s týmito kategóriami: medzinárodné nápisy, štátne nápisy, nápisy (miestnej) samosprávy, komerčné nápisy, nápisy spolkov a občianskych združení, cirkevné nápisy a súkromné nápisy. Pri kategorizácii nápisov vychádza najmä z toho, kto ich uverejnil, umiestnil alebo objednal, resp. aký je ich obsah (Laihonen, 2015a, s. 182). Túto kategorizáciu aplikovali aj študenti, pričom mali problémy so zaradením niektorých nápisov, a preto mnohí zaviedli aj kategóriu „iné nápisy“.

Pre jednoznačnejšiu kategorizáciu by bolo lepšie vychádzať z komunikačného modelu Bernarda Spolského (Spolsky, 2009, s. 65). Podľa neho vo verejnom priestore z hľadiska nápisov možno rozlišovať rôznych participantov, sú to: a) vlastník nápisu, b) producent, ten, kto vyrobil/vyrába skúmaný nápis, c) verejnosť ako taká (čitateľ, príjemca informácie), d) externá autorita. Podľa tohto modelu teda budeme rozlišovať týchto aktérov¹⁴:

a) Vlastník: ten, kto umiestnil alebo má právo umiestniť nápis (niekedy sa tento aktér nazýva ako iniciátor), väčšinou je to vlastník objektu, na ktorom je umiestnený nosič. Vlastníkom môže byť napr. súkromná osoba, obchodník, orgán štátnej správy.

b) Externý dodávateľ, producent¹⁵ skúmaného nápisu. Tu nemáme na mysli len zhotoviteľa alebo konkrétneho dodávateľa nápisu, ktorý podľa návodu a pokynov

¹³ Veľa závisí, samozrejme, aj od zodpovedného prístupu študentov, keďže sa však nerobila dodatočná kontrola, nemôžeme s určitosťou povedať, ktoré údaje nie sú spoľahlivé. Len na porovnanie uvedieme, že P. Laihonen v dvoch obciach (Reca, počet obyvateľov 1 378, Maďari 37 %; Trhová Hradská, 2 160 obyvateľov, Maďari 90 %) vyhotovil viac ako 1 000 fotografií, v podobne veľkých obciach študenti vyhotovili v priemere 200 fotografií, pričom medzi počtami boli veľké rozdiely.

¹⁴ Termín aktér používame namiesto participant, pretože tým chceme naznačiť, že ide o subjekty, ktoré aktívne zasahujú do jazykovej krajiny, aktívne ju utvárajú.

¹⁵ Poznamenáme, že M. Ferenčík (Ferenčík, 2015, s. 52 – 53) *producentom* nazýva toho, kto „správu napíše a umiestni ju vo výstavnom semiotickom priestore“, zároveň je to majiteľ komerčného subjektu, autorom správy, zároveň on je zodpovedným za jej obsah. Ferenčík teda termínom *producent* nazýva aktéra, ktorý je v tomto príspevku nazývaný ako *vlastník* (nápisu).

vlastníka vyhotoví nápis, ale takých producentov, ktorí napríklad predávajú určitý typ nápisov alebo posielajú vlastné reklamy svojim partnerom. Na text a podobu týchto reklamných nosičov samotný vlastník objektu nemá vplyv, pričom väčšinou ide o veľkorozmerné plagáty, bannery, plachty a pod., ktoré výrazne ovplyvňujú jazykovú krajinu tej-ktorej lokality (obr. č. 4, 5, 6).

c) Verejnosť, príjemca informácie môže tiež aktívne zasahovať do jazykovej krajiny. Možno sem zaradiť verbálne a neverbálne prejavy, ako napr. vyjadrenie súhlasu alebo nesúhlasu na facebooku, pretretie alebo prečiarknutie textu (napríklad názvu obce v menšinovom jazyku na dopravnej tabuli), ale takto možno hodnotiť aj spomínané aktivity jazykových aktivistov.

d) Externými autoritami môžu byť štátne orgány alebo miestna samospráva. Napríklad vďaka aktivitám splnomocnenca vlády pre národnostné menšiny sa inštalovali aj maďarské informačné nápisy v obchodoch Billa a Tesco v obciach s maďarským obyvateľstvom. Aktuálne v súvislosti s pandemiou splnomocnenec upozorňuje orgány verejnej správy, obchodníkov a pod., aby v súlade s § 4 ods. 6 zák. č. 184/1999 Z. z. „všetky informácie, nápisy a oznamy v súvislosti so súčasnou mimoriadnou situáciou uverejňovali v menšinových obciach aj v menšinových jazykoch“.¹⁶ Zrejme aj z tohto dôvodu sú na dverách mnohých obchodov vylepené základné pokyny dvojjazyčne (obr. č. 7).

P. Laihonon (2012) konštatuje, že tzv. medzinárodné nápisy sú len v slovenčine. Ide o nápisy, ktoré informujú o tom, že projekt sa uskutočnil vďaka finančnej pomoci EÚ (alebo niektorých z európskych fondov). V našom materiáli sú fotografie slovensko-maďarských dvojjazyčných medzinárodných tabúľ o tom, že projekt (napr. rekonštrukcia školy, kostola) podporilo aj Maďarsko (maďarská vláda). O texte nápisu rozhoduje poskytovateľ dotácie, v prípade dotácií z fondov EÚ je to slovenské ministerstvo ako riadiaci orgán, v prípade dotácií z Maďarska príslušný maďarský orgán, pričom tieto externé autority sú zároveň aj producentom nápisu, lebo tieto informačné tabule o poskytnutí dotácie majú predpísaný obsah aj formu a sú rovnaké (obr. č. 8, 9, 10).

Externou autoritou môžu byť aj miestne samosprávy, keď napríklad rôznymi spôsobmi vplývajú na obchodníkov, aby informácie uverejnili aj v maďarskom jazyku.

Vlastníkov možno tiež ďalej kategorizovať, a to podľa toho, ktorý zákon sa na nich vzťahuje. Podľa zákona č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku SR musia byť všetky nápisy v slovenčine. Toto ustanovenie sa nevzťahuje na súkromné osoby – podnikateľov; právnické osoby a podnikatelia musia uverejniť nápisy v slovenčine, za určitých okolností môžu uverejniť aj text v inom jazyku. Z tohto dôvodu všetky nápisy u nás – s výnimkou nápisov súkromných osôb – patria do top-down skupiny. V prípade orgánov verejnej správy je smerodajný zákon č. 184/1999 Z. z. o používa-

¹⁶ V súčasnosti (december 2020) sa tento oznam nachádza na úvodnej stránke úradu (<https://www.narodnostnemensiny.gov.sk/>).

ní jazykov národnostných menšín. Podľa toho musia orgány verejnej správy niektoré texty (nápisy) uverejniť v slovenčine a v jazyku príslušnej národnostnej menšiny (podľa charakteru obce), ďalej miestne samosprávy niektoré nápisy môžu, ale nemusia uverejniť aj v jazyku národnostnej menšiny (sem patria napr. označenia verejných priestranstiev alebo informačné tabule). Takéto rozdelenie aktérov umožňuje vysvetliť niektoré „anomálie“, teda niektoré nápisy, ktoré sú v analyzovaných prácach zaradené medzi štátne nápisy, sú len v slovenčine, iné sú dvojjazyčné.

Osobitnú skupinu „regulovaných“ nápisov tvoria označenia školských zariadení, na ktoré sa vzťahuje § 21 zákona č. 596/2003 o štátnej správe v školstve a školskej samospráve. V skúmaných obciach fungujú školské zariadenia s výchovným a/alebo vyučovacím jazykom slovenským i maďarským a v súlade s uvedením ustanovením na týchto budovách sú umiestnené tabule len so slovenským alebo s dvojjazyčným nápisom. Podľa skúseností sú všetky školské budovy označené v súlade so zákonom.

4. SÚVISLOSTI MEDZI AKTÉRMÍ – VLASTNÍKMI A JAZYKMI NA ANALYZOVANÝCH NOSIČOCH

4.1. Jazyky v jazykovej krajine

Už P. Laihonon poukázal na to, že v skúmaných obciach prevažuje na nápisoch slovenčina, to znamená, že nápis je iba v slovenčine alebo okrem slovenčiny je tam aj iný text v inom jazyku, väčšinou v maďarčine. To sa potvrdilo aj v našich výskumoch: vo všetkých kategóriách nápisov a vo všetkých skúmaných obciach je najfrekventovanejším jazykom slovenčina. Zastúpenie slovenského textu je minimálne 80 %, sú však obce, kde viac ako 90 % nosičov obsahuje slovenský text (napríklad v Matúškove, Gemerskej Hôrke, v centre Rimavskej Soboty). Zastúpenie maďarčiny je oveľa nižšie, pohybuje sa od 25 do 55 %, pričom v obciach s vyšším podielom maďarského obyvateľstva je viac dvojjazyčných nápisov so slovenským a s maďarským textom. Platí to najmä v okrese Dunajská Streda, kde príslušníci maďarskej menšiny žijú v najväčšej koncentrácii (obr. č. 11, 12, 13, 14). Výlučne maďarský text sa vyskytuje typicky na starších pomníkoch (obr. č. 15).

Vo výraznej väčšine sa (ako jazyk) preferuje slovenčina, to znamená, že v prípade dvojjazyčných nápisov sa na prvom mieste uvádza slovenský text. Samozrejme, existujú aj výnimky, napríklad na prvom mieste je maďarčina, ale takých prípadov je menej (obr. č. 16, 17).

Z hľadiska obsahu informácie pre slovensko-maďarské a viacjazyčné nápisy je charakteristická duplikácia, to znamená, že tá istá informácia sa opakuje, väčšinou ide o preklad slovenského východiskového textu do iných jazykov, najmä do maďarčiny.¹⁷

¹⁷ Patxi Laskurain-Ibarluzea (2020) rozlišuje podľa M. Rehovej (2004) rôzne stratégie prekladu viacjazyčných nápisov: *duplicating, fragmentary multilingual writing, overlapping, complementary*.

V našom materiáli máme pomerne málo cudzojazyčných nápisov, dôvody sme uviedli vyššie. V prípade cudzojazyčných textov prevažuje angličtina, ktorá sa ako globálny jazyk vyskytuje najmä v komerčnej oblasti, resp. na viacjazyčných informačných nápisoch pre turistov. Oproti tomu nemčina sa podľa nášho materiálu vyskytuje len v turistickom diskurze (obr. č. 18, 19). Na komerčných nápisoch sa vyskytli aj iné jazyky: taliančina, turečtina a čínština (obr. č. 20). Tieto jazyky majú oproti angličtine veľmi obmedzené používanie. Latinčina je spätá s katolíckou cirkvou. Počas dodatočného výskumu sme dokumentovali nápisy v rómčine a hebrejčine (napísané hebrejským písmom). Napriek početnosti rómskej menšiny rómčina vo verejných nápisoch úplne absentuje. V skúmaných obciach (najmä v okresoch Rimavská Sobota a Revúca) žije pomerne veľa Rómov, oficiálne je ich podiel na celkovom počte obyvateľstva menší ako 20 %, teda v týchto obciach nie sú oficiálne rómske nápisy (napr. označenie obecného úradu). Zatiaľ máme dokumentované tri nápisy v Dunajskej Strede, na všetkých troch je slovenský, maďarský a rómsky text. Ide o pomník rómskeho holokaustu (obr. č. 21), vedľa neho informačný text o pomníku a nápis na jednej budove v priemyselnej zóne mesta, kde bývajú Rómovia. Hebrejčina sa vyskytuje – spolu so slovenčinou a maďarčinou – na pomníkoch holokaustu, napr. v Dunajskej Strede a vo Veľkom Mederi (obr. č. 22). Usudzujeme teda, že jazyk marginalizovanej rómskej komunity sa používa na verejných nápisoch v podobnej funkcii ako jazyk bývalých obyvateľov týchto miest, teda má pietnu funkciu (porov. Škařupová, 2020, 35 – 36).

4.2. Charakteristika nápisov podľa vlastníkov

Keď analyzujeme nápisy a jazyky z hľadiska vlastníkov¹⁸, môžeme konštatovať nasledovné:

a) Úradné nápisy uverejnené štátnymi orgánmi a orgánmi vyšších územných celkov sú v zásade slovenské, výnimku tvoria tie, na ktoré sa vzťahuje zákon č. 184/1999 Z. z., a z tohto dôvodu sú dvojjazyčné, teda obsahujú aj maďarský text. Potvrďuje to aj správa Úradu splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny: z opýtaných 89 úradov len v jednom prípade nebol označený príslušný orgán štátnej správy v menšinovom jazyku. V správe nie sú uvedené jednotlivé menšinové jazyky, ale tieto orgány sídlia najmä v mestách, kde maďarské obyvateľstvo dosahuje 20 %, preto sú tieto nápisy dvojjazyčné. Podľa typu sú to: okresné úrady, daňové úrady, colné úrady, úrady práce a sociálnych vecí, úrady verejného zdravotníctva, archívy a pod. (Správa o stave..., 2018, s. 62). Ostatné texty týchto orgánov sú uverejnené v slovenskom jazyku. Platí to aj pre informovanie verejnosti o všeobecne záväzných predpisoch, ktoré sa týkajú činnosti týchto orgánov, ako aj informácií týkajúcich sa

V našom materiáli sme okrem prevažujúcej duplikácie zaznamenali tzv. fragmentáciu, v našom prípade sú to slovenské texty, ktorých časť je preložená do maďarčiny.

¹⁸ Na základe empirického materiálu výraznú väčšinu tvoria tieto nápisy: „štátne“ nápisy, nápisy miestnych samospráv, nápisy subjektov v komerčnej sfére a nápisy súkromníkov.

ohrozenia života, zdravia, bezpečnosti alebo majetku občanov: až 83 % opýtaných uviedlo, že tieto informácie majú uverejnené len v slovenčine (ibid., s. 70).¹⁹

K jednojazyčným slovenským textom možno zaradiť aj texty samosprávnych krajov, aj keď sú umiestnené v obci, na ktorú sa vzťahuje zákon č. 184/1999 Z. z. Výnimku tvoria niektoré inštitúcie, ktorých zriaďovateľom sú samosprávne kraje. V správe úradu splnomocnenca sa uvádza, že 70 % inštitúcií (sú to najmä sociálne zariadenia) v zriaďovateľskej pôsobnosti Nitrianskeho samosprávneho kraja bolo označených dvojjazyčne (ibid., s. 57).

b) Nápisы miestnej samosprávy. V tejto kategórii je najviac slovensko-maďarských dvojjazyčných nápisov. Podľa správy úradu splnomocnenca vlády až 98 % obcí je označených v maďarskom jazyku (na dopravnej tabuli), v súčasnosti sú tabule so slovenským a maďarským nápisom väčšinou rovnaké (obr. č. 23, 24). Výstražné nápisy sú oproti tomu väčšinou len v slovenčine (35 % obcí uviedlo slovenčinu, v 31 % obcí čiastočne aj maďarčinu, pozri Správa o stave..., 2018, s. 46). Na budovách orgánov verejnej správy (obecný úrad, mestský úrad a matričný úrad) sú umiestnené dvojjazyčné tabule (94 % – podľa Správa o stave..., 2018, s. 28).

Medzi jednotlivými miestnymi samosprávami sú rozdiely najmä v tom, do akej miery využívajú možnosť umiestniť na území obce dvojjazyčné nápisy. Podľa § 4 ods. 3 zákona č. 184/1999 Z. z. „označenie obce v jazyku menšiny sa v obci podľa § 2 ods. 1 môže uvádzať aj pri označení železničnej stanice, autobusovej stanice, letiska a prístavu“. Podľa § 4 ods. 4 zákona „obec podľa § 2 ods. 1 môže na svojom území označovať ulice a iné miestne geografické značenia aj v jazyku menšiny“. Mnohé obce – najmä v okresoch Dunajská Streda a Komárno – využívajú tieto možnosti, predovšetkým ide o dvojjazyčné nápisy na autobusových zastávkach (obr. č. 25) a o rôzne informačné tabule (obr. č. 26, 27, 28). Jasone Cenozová a Durk Gorter skúmali nápisy (najmä komerčné) na vybraných uliciach v mestách Ljouwert (Holandsko – Frízsko) a Donostia (Španielsko – Baskicko) a zistili, že v Donostii je viac baskických nápisov ako v Ljouwerte frízskych. Tento rozdiel vysvetlili najmä zvýšenou aktívnou podporou baskického jazyka; podľa nich rozdielna jazyková politika štátov sa odzrkadľuje aj v nápisoch typu bottom-up (Cenoz – Gorter, 2006, s. 78). Na Slovensku sú legislatívne prostredie a jazyková politika štátu rovnaké pre všetky subjekty, ale práve jazyková politika jednotlivých miestnych samospráv môže mať podobné účinky. Ako príklad môžeme uviesť pomer jednojazyčných slovenských a dvojjazyčných slovensko-maďarských nosičov umiestnených samosprávou a ekonomickými subjektmi v Čiernej nad Tisou a Topoľníkoch (Nagyová, 2020, s. 34; Vaszily, 2020, s. 22):

¹⁹ K štátnym nápisom možno zaradiť dopravné tabule, ktoré sú umiestnené pri cestách v správe štátu. Z iniciatívy splnomocnenca vlády pre národnostné menšiny L. Bukovszkého boli tieto texty (texty typu *Vjazd zakázany*) preložené do príslušných menšinových jazykov a sú uverejnené na webovom portáli, zatiaľ však nebola schválená novela príslušnej vyhlášky o dopravnom značení, preto nie je možné používať dopravné značky s doplnujúcimi tabuľkami v menšinových jazykoch.

Názov	Počet obyvateľov	Maďari %	Nápisy meštkej/obecnej samosprávy		Komerčné nápisy	
			SK	SK+HU	SK	SK+HU
Čierna nad Tisou	3885	62 %	12 (63 %)	7 (37 %)	32 (82 %)	7 (22 %)
Topoľníky	3045	88 %	1 (7 %)	14 (93 %)	20 (45 %)	24 (55 %)

Samozrejme, nemôžeme s istotou vyhlásiť, že existuje priama súvislosť medzi „správaním“ samosprávy a komerčných subjektov, samosprávy však môžu vytvoriť miestnu jazykovú krajinu, ktorá pôsobí povzbudzujúco na iné subjekty.

c) V skupine nápisov komerčných subjektov sme zaznamenali najviac cudzojazyčných, najmä anglických nápisov, ktoré sa väčšinou nachádzajú na firemných tabuľkách ako súčasť obchodného názvu alebo značky: *Sport Zone, 4Toys, BigMan shop, Nature Spirit, Shoes & Bags; Luxury Hair Salon, Fitness & Lifestyle; Pretty Fashion, Fish house, Maxima fashion, GSM Clinic, Janka nails, Erika Hair Style, The Notorious, Wau fashion, E-shop, Natura shop* a pod. (obr. č. 29, 30, 31). Okrem toho boli ešte dokumentované nápisy (len v angličtine): *Open, Closed, For Sale, Online ready, Last minute, Sale*. Tieto nápisy sa vyskytujú najmä v mestskom prostredí a vo väčších obciach, lebo sú umiestnené na obchodoch a prevádzkach, ktoré sú typické pre mestá.

Samozrejme, aj v kategórii komerčných nápisov dominovali slovenské nápisy, podľa charakteru obce/mesta (výrazné vs. nižšie zastúpenie maďarskej menšiny) sú frekventovanejšie alebo menej frekventované dvojjazyčné slovensko-maďarské nápisy. Z tohto hľadiska možno jednoznačne rozlíšiť dve skupiny vlastníkov. Na nápisoch tých subjektov, ktorí majú viac prevádzok alebo pobočiek v regiónoch, sa skoro výlučne vyskytuje slovenský text. Sem patria obchodné reťazce, banky, poisťovne, čerpacie stanice, spoločnosti v sieťových odvetviach (vodárenské a energetické spoločnosti, SPP) a pod. V prevádzkach niektorých obchodných reťazcov (najmä COOP Jednota, menej Tesco a Billa) sa nachádzajú aj dvojjazyčné nápisy (označujú umiestnenie jednotlivých druhov tovaru), ostatné nápisy sú v slovenčine. Dvojjazyčné nápisy sa vyskytujú najmä v prevádzkach živnostníkov, ktorí poskytujú služby miestnemu obyvateľstvu, ako sú napr. potraviny (samostatné), mäsiarstvo, zeleniny, kadeľníctvo, kvety, rozličný tovar, novinové stánky a pod. (obr. č. 32, 33, 34) V prípade týchto prevádzok ide o nasledovné typy nápisov: firemné tabule (s logomom alebo bez), otváracie hodiny a ponúkaný tovar alebo služba. V dedinách a mestách s menším podielom maďarského obyvateľstva bývajú dvojjazyčné len firemné tabule (obr. č. 35), v dominantne maďarských lokalitách všetky spomenuté typy (obr. č. 36, 37, 38).

Dvojjazyčnými tabuľkami sú označené často kancelárie advokátov, notárov, geodetov a ordinácie súkromných lekárov – a to aj v mestách, kde v skupine komerčných nápisov prevažujú jednojazyčné slovenské (obr. č. 39, 40, 41). Tento jav možno vysvetliť tým, že v týchto profesiách zohráva dôležitú úlohu jazyk, s klientom treba konzultovať občas veľmi zložité témy.

Na dverách alebo vo výkladnej skrini komerčných prevádzok bývajú umiestnené reklamné materiály externých producentov, ktoré sú väčšinou v slovenčine.

d) Nápisý súkromníkov. V tejto kategórii tiež prevažujú jednojazyčné slovenské nápisy, a to predovšetkým z tohto dôvodu, že sú to najmä nápisy na nosičoch vyhotovených externými producentmi, ako napr. poštové schránky s nápisom *Pošta, Noviny*, tabule upozorňujúce na prítomnosť psa s rôznym textom. Aj P. Laihonen (Laihonen, 2012) upozornil na to, že jazyk tabúl typu *Pozor, zlý pes!* závisí od toho, kde boli kúpené: ak na Slovensku, potom je text v slovenčine, maďarské nápisy sa oproti tomu vyskytujú na nosičoch, ktoré boli kúpené v Maďarsku. V našom materiáli máme aj niekoľko vlastnoručne vyrobených dvojjazyčných nápisov (obr. č. 42, 43, 44). Najmä v mestách sa stretávame s nápismi typu *Neparkovať, Zákaz parkovania*, tieto sú skoro výlučne slovenské. Ostatné príležitostné nápisy môžu byť slovenské alebo dvojjazyčné (obr. č. 45).

ZÁVER

Keď chceme odpovedať na otázku, aká je jazyková krajina v mestách a v obciach s maďarským obyvateľstvom, môžeme konštatovať, že je veľmi podobná ako v iných regiónoch Slovenska, čo je dané najmä jednotným legislatívnym a ekonomickým prostredím. Rozdiel je v tom, že okrem prevažujúcej slovenčiny a „globálnej“ angličtiny v komerčnej sfére je v jazykovej krajine týchto lokalít prítomná aj maďarčina. Z hľadiska utvárania jazykovej krajiny v skúmaných obciach a mestách sú najdôležitejšími aktérmi miestne samosprávy a komerčná sféra. Kým miestne samosprávy sa – najmä v obciach s výraznou dominanciou maďarského jazyka – usilujú o vyváženjšiu reprezentáciu maďarčiny vo verejnom priestore a ich nápisy posilňujú pocit lokálnosti, na nápisoch komerčnej sféry sa odzrkadľujú globálne tendencie.

Už R. Landry a R. Bourhis poukázali na to, že jazyková krajina má informatívnu a symbolickú funkciu (Landry – Bourhis, 1997). Jazyková krajina slúži na vymedzenie územia určitej jazykovej skupiny (informatívna funkcia), v našom prípade dvojjazyčné nápisy s maďarským textom vymedzujú región s maďarským obyvateľstvom, pričom v rámci celého južného regiónu sa najmä okresy Dunajská Streda a Komárno pocitujú – vzhľadom na vyšší počet slovensko-maďarských dvojjazyčných nápisov ako v iných okresoch – ako „maďarské“ územie. Symbolická funkcia jazykovej krajiny spočíva v tom, že vizuálna prítomnosť jazyka vo verejnom priestore posilňuje vnímanie príslušného jazyka ako hodnoty (Landry – Bourhis, 1997, s. 27). Z tohto aspektu sa najhodnotnejším jazykom v očiach Slovákov, ale i príslušníkov menšín javí slovenčina, menej hodnotným je maďarčina (p. Laihonen, 2012), oproti tomu rómčina – ktorá v jazykovej krajine skoro úplne absentuje – je najmenej hodnotná.

B. Spolsky (2009, s. 69 – 70) vymedzuje dve funkcie verejných nápisov: komunikatívnu (informovanie, inštruovanie, presvedčanie) a symbolickú (vyjadrenie príslušnosti, vlastníctva a jazykovej dominancie, moci). Z hľadiska komunikatívnej

funkcie je dôležité, komu sú verejné nápisy určené. V našom prípade sú slovenské nápisy určené všetkým obyvateľom Slovenska, oproti tomu maďarské nápisy sú určené príslušníkom maďarskej menšiny na Slovensku alebo tým, ktorí pri komunikácii uprednostňujú maďarský jazyk. Takéto chápanie „adresáta“ je evidentné napríklad z reakcií niektorých majiteľov obchodov, ktorí absenciu maďarských nápisov odôvodnili tým, že slovenčinu ovláda alebo by mal ovládať každý, z tohto dôvodu sú maďarské nápisy zbytočné. Podobné reakcie nie sú ojedinelé, vyskytujú sa aj v iných krajinách (porov. Gillinger et al., 2012; Sloboda et al., 2012). Oproti tomu maďarčina – a ešte viac rómčina – sú in-group jazykom, ktorý slúži na komunikáciu v rámci danej komunity. V súčasnosti je maďarská komunita na Slovensku dvojazyčná, pre Maďarov teda dvojazyčné nápisy s identickým obsahom sprostredkujúvajú tú istú informáciu v slovenskom a v maďarskom jazyku, čo odporuje princípu jazykovej ekonomickosti. Tento problém možno riešiť rôznymi spôsobmi: jednojazyčnými nápismi v slovenčine – na to je viac príkladov, jednojazyčnými maďarskými nápismi – sem možno zaradiť pozvánky určené konkrétnej skupine osôb (napríklad rodičom žiakov navštevujúcich školy s maďarským vyučovacím jazykom), značkami, piktoqramami²⁰ alebo jazykovo neutrálnymi nápismi. V komerčnej sfére ako neutrálné možno hodnotiť anglické alebo vôbec cudzojazyčné logonymá, ktoré možno interpretovať aj z aspektu onymickej nominácie: identifikujú daný objekt v inom jazyku, aký sa v danom regióne, lokalite používa, z tohto dôvodu sú vhodné na oslovenie slovensky i maďarsky hovoriacej klientely.

Z hľadiska symbolickej funkcie nápisov jazykovo neutrálné nápisy v dvojazyčnom prostredí sú „užitočné“ aj preto, lebo nevyjadrujú jazykovú dominanciu. Ako príklad môžeme uviesť – okrem cudzích logoným – aj súčasné používanie latinčiny najmä v cirkevnom prostredí.²¹ Maďarské texty na dvojazyčných nápisocho sú typicky umiestnené po slovenskom texte, opačné poradie jazykov sa vyskytuje najmä na komerčných a súkromných nápisocho (vrátane nápisov organizácií a cirkví). Podľa nášho názoru v tomto poradí jazykov sa odzrkadľuje jednak etnická i hodnotová orientácia vlastníka, ale aj to, že lokálne dominantným jazykom v týchto obciach je maďarčina.

Bibliografia

BACKHAUS, Peter: *Linguistic Landscapes. A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Clevedon: Multilingual Matters 2007. 158 s.

BACKHAUS, Peter: *Linguistic Landscape*. In: *The Routledge Handbook of Japanese Sociolinguistics*. Eds. P. Heinrich – Y. Ohara. Routledge 2019, s. 158 – 169.

²⁰ Sem možno zaradiť rôzne zákazové značky, ako napr. zákaz státiť, zákaz vstupovať so zvieratami, zákaz vstupu so zmrzlinou.

²¹ Vo farskom kostole v Rimavskej Sobote boli vymenené pôvodné maďarské nápisy pod obrazmi – výjavmi krížovej cesty – za latinské; v Žiranoch na novú bránu cintorína inštalovali latinský nápis „Resureximus“. Tieto nápisy sú určené slovenským i maďarským veriacim.

BAUKO, Ján: Kétnyelvűség és névszemiotikai tájkép. Kisebbségi névtörvények és vizuális tulajdonnév-használat Szlovákiában [Dvojazyčnosť a propriálno-semiotický obraz krajiny. Menšinové propriálne zákony a vizuálna reprezentácia vlastných mien na Slovensku]. In: *Névtani Értesítő*, 2015, č. 37, s. 179 – 194.

BAUKO, Ján: Komárom (Komárno) névszemiotikai tájképe [Propriálno-semiotický obraz Komárna]. In: *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség. Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet* I. Eds. E. M. Tódor – E. Tankó – Zs. Dégi. Kolozsvár: Scientia 2018, s. 55 – 70.

BAUKO, Ján: Propriálno-semiotický obraz bilingválnych obcí Slovenska. In: *Konvergencie a divergencie v propriálnej sfére. 20. slovenská onomastická konferencia*. Eds. A. Chomová – J. Krško – I. Valentová. Bratislava: Veda 2019a, s. 138 – 148.

BAUKO, Ján: Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában [Spoločenské fungovanie proprií. Maďarské onomastické výskumy na Slovensku]. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke 2019b. 228 s.

CENOZ, Jasone – GORTER, Durk. Linguistic Landscape and Minority Languages. In: *International Journal of Multilingualism*, 2006, roč. 3, č. 1, s. 67 – 80.

CSERNICKSKÓ, István: Fények és árnyak. Kárpátalja nyelvi tájképéről [Svetlo a tieň. O jazykovej krajine Zakarpatskej oblasti]. Ungvár [Užhorod]: Auldor-Shark 2019.

ĐURIŠOVÁ, Alena (ed.): *Od textu k prekladu XIV. 2. Časť. Linguistic Landscape*. Praha: Jednota tlumočnicků a překladatelů 2020.

FERENČÍK, Milan: English in the ‘Glocalized’ World: English Language Profile of a Local Linguistic Landscape from a Pluriparadigmatic Perspective. In: *Language, Literature and Culture in the Changing Transatlantic World. II. ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS PREŠOVIENSIS*. Eds. M. Ferenčík – K. Bednárová-Gibová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013, s. 27 – 44.

FERENČÍK, Milan: Zákaz vjazdu – súkromný pozemok: konštruovanie súkromného priestoru v miestnej jazykovej krajine. In: *Registre jazyka a jazykovedy (II)*. Eds. J. Kesselová – M. Imrichová – M. Ološtiak. Prešov: Prešovská univerzita 2014, s. 295 – 302.

FERENČÍK, Milan: Jazyk v meste. Angličtina vo vizuálnej semiotike mestskej jazykovej krajiny. In: *Médiá a text 5*. Eds. M. Bočák – L. Regrutová – J. Rusnák. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2015, s. 48 – 60.

GAŠOVÁ, Zuzana: Formy inojazyčnosti v jazykovej krajine. Analýza vybraných aspektov na príklade „Krčmy na Zelenej“ v Bratislave. In: *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie V*. Ed. R. Štefančík. Bratislava: EKONÓM 2020, s. 69 – 82.

GILLINGER SZABÓ, Eszter – SLOBODA, Marián – ŠIMIČIĆ, Lucija – VIGERS, Dick: Discourse coalitions for and against minority languages on signs: linguistic landscape as a social issue. In: *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Eds. D. Gorter – H. F. Marten – L. Van Mensel. Palgrave Macmillan 2012, s. 263 – 280.

GORTER, Durk: Introduction: The Study of the Linguistic Landscape as a New Approach to Multilingualism. In: *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*, Ed. D. Gorter. Clevedon – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters 2006, s. 1 – 6.

GORTER, Durk – CENOZ, Jasone: Theoretical development of linguistic landscape studies. In: *Linguistic Landscape*, 2020, roč. 6, č. 1, s. 16 – 22.

GORTER, Durk – MARTEN, Heiko, F. – VAN MENSEL, Luk: *Minority Languages in the Linguistic Landscapes*. Basingstone: Palgrave Macmillan 2012.

GYŐRIOVÁ BAKOVÁ, Eva: Bilingvizmus južného Slovenska. In: *Language and The Environment II*. Eds. U. Michalik – M. Michalska-Suchanek. Gliwice: Gliwicka Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości, 2013, s. 50 – 57.

HORONY, Ákos – OROSZ, Örs – SZALAY, Zoltán: A hely nyelvei, a nyelv helyei. A kisebbségi nyelvi jogok története Szlovákiában 1918 – 2012 [Jazyky miesta, miesta jazykov. Dejiny menšinových jazykových práv na Slovensku 1918 – 2012]. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet 2012.

ISTÓK, Vojtech – TÓTH, Sándor János: Výskum jazykovej krajiny v mestách Komárno a Komárom do roku 2019. In: *Od textu k prekladu XIV. 2. Časť. Linguistic Landscape*. Ed. A. Ďurišová. Praha: Jednota tlumočníků a překladatelů 2020, s. 16 – 23.

KRŠKO, Jaromír: Všeobecnolingvistické aspekty onymie. Z problematiky onymického komunikačného registra. Banská Bystrica: Belianum 2016.

LAIHONEN, Petteri 2012: Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban [Jazyková krajina v dvoch obciach v okresoch Dunajská Streda a Senec]. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2012, č. 3, s. 27 – 50.

LAIHONEN, Petteri: Linguistic Landscapes of a minoritized regional majority: Language ideologies among Hungarians in South-West Slovakia. In: *Dimensions of Sociolinguistic Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions. Language Competence and Language Awareness in Europe 7*. Eds. M. Laitinen – A. Zabrodskaja. Peter Lang 2015a, s. 171 – 198.

LAIHONEN, Petteri: Indexing the Local, State and Global in the Contemporary Linguistic Landscape of a Hungarian Town in Slovakia. In: *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch. Sociolinguistica Slovaca 8*. Eds. J. Wachtarczyková – L. Satinská – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2015b, s. 280 – 301.

LAIHONEN, Petteri: Beware of the dog! Private linguistic landscapes in two ‘Hungarian’ villages in South-West Slovakia. In: *Language Policy*, 2016, roč. 15, č. 4, s. 373 – 391.

LANDRY, Rodrigue – BOURHIS, Richard Y.: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. An Empirical Study. In: *Jornal of Language and Social Psychology*, 1997, roč. 16, č. 1, s. 23 – 49.

LASKURIAN-IBARLUZEA, Patxi: The Linguistic Landscape of Chicago’s La Villita. In: *Place-making in the Declarative City*. Eds. B. Busse – I. H. Warnke – S. Smith. Berlin / Boston: De Gruyter 2020, s. 93 – 118. (e-kniha).

MISAD, Katalin: Vizuális nyelvhasználat Dél-Szlovákiában. Mutatvány Dunaszerdahely intézményeinek nyelvhasználatából [Vizuálne používanie jazyka na južnom Slovensku. Ukážky z praxe niektorých inštitúcií v Dunajskej Strede]. In: *Irodalmi Szemle*, 2016, roč. 59, č. 10, s. 58 – 74.

MRVA, Marianna – SZILVÁSSY, Tímea: Kétnyelvűség a dél-szlovákiai településeken [Dvojjazyčnosť v obciach a mestách na južnom Slovensku]. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2011, roč. XIII, č. 1, s. 37 – 58.

NAGYOVÁ, Klaudia: Nyárasd község nyelvi tájképének több szempontú vizsgálata [Skúmanie jazykovej krajiny obce Topoľníky z viacerých aspektov]. Bakalárska práca. Nitra: UKF 2020.

PRESINSZKY, Károly: Hogyan festenek nyelvi tájképeink? (Adatközlői vélekedések a vizuális nyelvhasználatról Szlovákiában) [Ako vyzerajú naše jazykové krajiny (Názory respondentov na vizuálne používanie jazykov na Slovensku)]. In: *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínű-*

ség. Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet I. Eds. E. M. Tódor – E. Tankó – Zs. Dégi. Kolozsvár [Kluž]: Scientia 2018, s. 71 – 82.

PÜTZ, Martin – MUNDT, Neele (eds.): Expanding the Linguistic Landscape. Linguistic Diversity, Multimodality and the Use of Space as a Semiotic Resource. Bristol: Multilingual Matters 2019. 302 + xii s.

PÜTZ, Martin – MUNDT, Neele: Multilingualism, Multimodality and Methodology: Linguistic Landscape Research in the Context of Assemblages, Ideologies and (In)visibility – An Introduction. In: Expanding the Linguistic Landscape. Linguistic Diversity, Multimodality and the Use of Space as a Semiotic Resource. Eds. M. Pütz – N. Mundt. Bristol: Multilingual Matters 2019, s. 1 – 24.

REH, Mechthild: Multilingual writing: a reader oriented typology – with examples from Lira Municipality (Uganda). In: International Journal of the Sociology of Language, 2004, roč. 170, s. 4 – 41.

SATINSKÁ, Lucia: Jazyková krajina Bratislavy: Dunajská ulica. In: Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie. Ed: V. Patráš. Banská Bystrica: Belianum 2014, s. 157 – 167.

SLOBODA, Marián – ŠIMIČIČ, Lucija – SZABÓ GILLINGER, Eszter – VIGERS, Dick: The policies on public signage in minority languages and their reception in four traditionally bilingual European locations. In: Media and Communications Studies, 2012, roč. 63, č. 11, s. 51 – 88.

SPOLSKY, Bernard: Language Management. Cambridge: Cambridge University Press 2009. 308 s.

Správa o stave používania jazykov národnostných menšín na území Slovenskej republiky za obdobie rokov 2017 – 2018. Úrad vlády Slovenskej republiky 2018. Dostupné online: <https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/23467/1>

ŠKAŘUPOVÁ, Katarína: Jazyková krajina mesta Banská Bystrica. Bakalárska práca. Banská Bystrica: UMB 2020.

SZOTÁK, Szilvia: Feliratok, táblák, nyelvi sokszínűség: nyelvi tájkép Burgenlandban [Nápisy, tabule, jazyková rozmanitosť: jazyková krajina v Burgenlande]. In: Acta Humana, 2016, č. 3, s. 107 – 131.

TÓDOR, Erika-Mária: A vizuális nyelvhasználat vizsgálata magyar nyelvterületeken [Skúmanie vizuálneho jazykovej praxe na územiach obývaných Maďarmi]. In: Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség. Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet (I.) Eds. E. M. Tódor – E. Tankó – Zs. Dégi Kolozsvár [Kluž]: Scientia 2018, s. 111 – 124.

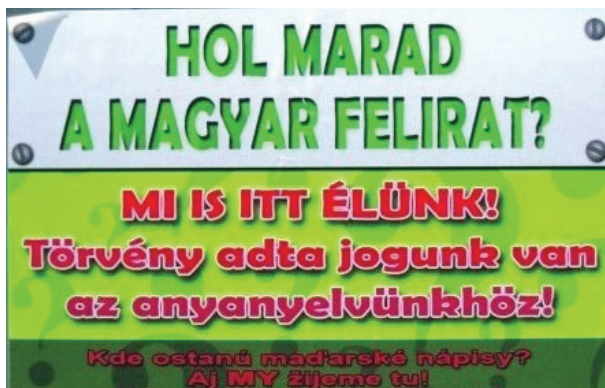
VASZILY, Robert: Tiszecsernyő nyelvi látképek több szempontú vizsgálata [Skúmanie jazykovej krajiny v meste Čierna nad Tisou z viacerých aspektov]. Bakalárska práca. Nitra: UKF 2020.

OBRAZOVÁ PRÍLOHA

Obr. 1 Ekel 2012

Obr. 2 Šamorín 2011

Obr. 3 Veľký Meder 2021

Obr. 5 Veľký Meder 2021

Obr. 4 Veľký meder 2021

Obr. 6 Veľký Meder 2021

Obr. 7 Dunajská Streda 2021

Obr. 8 Topoľníky 2020

Obr. 9 Topoľníky 2020

Obr. 10 Topoľníky 2020

Obr. 11 Dolný Štál 2020

Obr. 12 Dunajská Streda 2021

Obr. 13 Čierna nad Tisou 2020

Obr. 14 Topoľníky 2020

Obr. 17 Dun. Streda 2021

Obr. 19 Zemnė 2017

Obr. 15 Topoľníky 2020

Obr. 16 Čilizská Radvaň 2020

Obr. 18 Kúpele Číž 2017

Obr. 20 Dunajská Streda 2020

Obr. 21 Dunajska Streda 2020

Obr. 22 Veľký Meder 2020

Obr. 23 Mad 2020

Obr. 24 Mad 2020

Obr. 25 Padán 2020

Obr. 26 Rimavská Sobota 2019

Obr. 27 Topoľníky 2020

Obr. 28 Zenné 2017

Obr. 29 Čierna nad Tisou 2020

Obr. 30 Kolárovo 2018

Obr. 31 Dunajská Streda 2020

Obr. 32 Veľký Meder 2020

Obr. 33 Rimamská Sobota 2019

Obr. 34 Kamenný Most 2018

Obr. 35 Čierna nad Tisou 2020

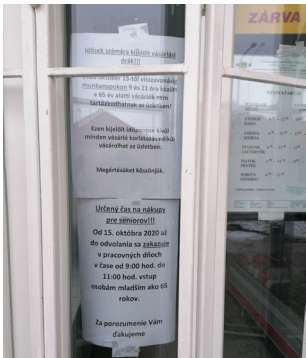
Obr. 36 Topoľníky 2020

Obr. 37 Kolárovo 2018

Obr. 38 Veľký Meder 2020

Obr. 39 Čierna nad Tisou 2020

Obr. 40 Rimavská Sobota 2019

Obr. 41 Rimavská Sobota 2019

Obr. 42 Čierna nad Tisou 2020

Obr. 44 Chanava 2017

Obr. 43 Topoľníky 2020

Obr. 45 Veľké Dvorníky 2018

MAĎARSKÉ NÁREČIA NA SLOVENSKU: SÚČASNOSŤ A BUDÚCNOSŤ¹

ANNA SÁNDOROVÁ – ILDIKÓ VANČO

Fakulta stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

SÁNDOROVÁ, Anna – VANČO, Ildikó: Hungarian dialects in Slovakia. Present and future. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2020, Vol. 17, No 3, pp. 321 – 336.

Abstract: The present situation of Hungarian dialects in Slovakia is similar in many respects to that of the dialects of other Hungarian regions (including dialects in Hungary and the cross-border dialects as well), but it also differs from them in other respects. It is well known that there are more differences between Slovakia Hungarian dialects and dialects in Hungary and fewer differences between the former and other minority Hungarian dialects. Intense change in the dialects and the spread of the standard at the expense of the dialects are all-Hungarian phenomena, but the extent of these varies greatly between the situation in Hungary and that of the minorities. The language use of the Hungarian minorities is more dialectal and the spread of the standard is slower among them in Hungary, but their common feature is that changes usually approach the standard. In our study, we discuss the present situation of Hungarian dialects in Slovakia, and attitudinal studies on Slovakia Hungarian dialects and the effect of attitudes on the use of dialectal elements in everyday language use.

Key words: Hungarian dialects in Slovakia, changes, functions, attitudes

ÚVOD

Ako vyplýva z názvu, v tomto príspevku sme si vytýčili dva ciele. V súvislosti s prvým cieľom príspevku, teda charakterizáciou súčasnej situácie maďarských nárečí na Slovensku, možno konštatovať, že v mnohých aspektoch sa zhoduje so situáciou maďarských nárečí v ostatných regiónoch v Maďarsku, resp. v okolitých krajinách, no zároveň sa od nich v mnohom odlišuje. Je všeobecne známe, že rozdiely sú väčšie, keď porovnáme situáciu maďarských nárečí v Maďarsku na jednej a v okolitých krajinách na druhej strane, zároveň medzi maďarskými nárečiami v krajinách, kde maďarsky hovoriace komunity tvoria menšinu, sú rozdiely menšie. Pre celé maďarské jazykové spoločenstvo sú charakteristické intenzívne zmeny v nárečiach a posilnenie pozície štandardnej (spisovnej²) variety jazyka, intenzita týchto zmien

¹ Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 1/0170/18 *Menšinová varieta maďarského jazyka na Slovensku*. Z maďarčiny preložila Gizella Szabómihály.

² V príspevku používame výraz štandardný variant vo význame kodifikovanej formy celonárodného jazyka, ktorá sa vyznačuje polyfunkčnosťou, jej hovorená podoba je spravidla dorozumievacím prostriedkom vo vyučovaní, verejnom styku a vede, spoločensky sa väčšinou viaže k vzdelanejším stredným a vyšším vrstvám.

je však v Maďarsku odlišná, než v maďarských menšinových komunitách. Maďarské menšinové komunity za hranicami Maďarska charakterizuje vyššia miera používania nárečí a nižšia miera uplatňovania prvkov štandardnej variety než v Maďarsku. Spoločným znakom týchto nárečí je však ich približovanie sa k štandardnej variete. Ďalej si môžeme všimnúť rozdiely v postojoch hovoriacich voči nárečiam: tieto postoje sú v Sedmohradsku o niečo pozitívnejšie ako v Maďarsku alebo na Slovensku (Péntek – Benő, 2020).

Pokiaľ ide o druhý cieľ príspevku, teda prognózovanie vývoja maďarských nárečí na Slovensku, bolo by príliš odvážne formulovať jednoznačné prognózy, lebo situácia nárečí vo všeobecnosti – a zvlášť v prípade menšinových komunít – závisí od viacerých faktorov. To znamená, že o budúcnosti nárečí môžeme formulovať len hypotézy, zároveň však na základe poznatkov o ich súčasnej situácii možno vypracovať stratégiu, ktorej realizácia môže v budúcnosti viesť k zlepšeniu kondície nárečí.

V prvej časti príspevku sa zaoberáme členením maďarských nárečí na Slovensku, v ďalších častiach podávame krátky opis niektorých faktorov, ktoré majú výrazný vplyv na postavenie a stav maďarských nárečí na Slovensku.

1. DELENIE MAĎARSKÝCH NÁREČÍ NA SLOVENSKU

Pri členení maďarských nárečí na Slovensku sa môžeme opierať o najnovšiu typológiu maďarských nárečí Dezső Juhásza (2001), ktorá nadväzuje na typológiu Samua Imreho (1971). Podľa typológie D. Juhásza sa maďarské jazykové územie (územie Maďarska a územia susedných štátov obývané Maďarmi) člení na desať nárečových regiónov (Juhász, 2001, s. 264), z ktorých tri presahujú aj na územie dnešného Slovenska: nárečový región stredného Zadunajska a Malej dunajskej kotliny, palócky nárečový región a severovýchodný nárečový región. V rámci uvedených troch regiónov sa vyčleňuje deväť menších územných nárečových skupín. Okrem toho existuje v rámci nárečových regiónov viacero nárečových ostrovov, ako aj prechodných nárečí. Z maďarských nárečových regiónov na Slovensku je najviac rozdrobený palócky nárečový región, ktorý sa člení na šesť nárečových skupín, a v rámci tohto regiónu možno identifikovať najviac nárečových ostrovov. Spomenuté tri nárečové regióny sú pokračovaním nárečových regiónov z Maďarska, existujú však nárečové skupiny alebo ostrovy, ktoré sa nachádzajú výlučne na území Slovenska, ako napr. severozápadná palócka skupina s nárečovým ostrovom pri Nitre alebo nárečový ostrov pri Senci.

Tabuľka č. 1 Maďarské nárečové regióny a nárečové skupiny na území Slovenska

Nárečový región	Nárečová skupina
nárečia stredného Zadunajska a Malej dunajskej kotliny (közép-dunántúli-kisalföldi)	- severodunajské nárečia (észak-dunai) - nárečia Veľkého a Malého Žitného ostrova (csallóközi-szigetközi)

Nárečový región	Nárečová skupina
palócke nárečia (palóc)	- západné palócke nárečia (nyugati palóc) - severozápadné palócke nárečia (északnyugati palóc) - poiplianske nárečia (Ipoly vidéki palóc) - stredné palócke nárečia (középpalóc) - východné palócke nárečia (keleti palóc) - pohornárske palócke nárečia (Hernád vidéki palóc)
severovýchodné nárečia (északkeleti)	- ungi (úžské nárečia)

Mapa č. 1. Maďarské nárečové regióny na Slovensku

Zdroj mapy: Fórum inštitút pre výskum menšín a Károly Presinszky.

2. CELKOVÁ SITUÁCIA MAĎARSKÝCH NÁREČÍ NA SLOVENSKU

Pri charakteristike súčasného stavu maďarských nárečí na Slovensku treba spomenúť niektoré vnútrojazykové a mimojazykové faktory. Z vnútrojazykových faktorov sa ako dôležitá javí „vzdialenosť“ medzi konkrétnym dialektom a štandardnou varietou, z mimojazykových faktorov demografické, spoločenské, ekonomické, kultúrne, sídelné a iné podmienky, charakterizujúce konkrétnu územnú komunitu. Z týchto faktorov je rozhodujúca početnosť danej komunity, typ a geografická poloha regiónu alebo sídelného útvaru, v ktorých komunita žije. Spolupôsobenie týchto faktorov totiž ovplyvňuje vznik a vývoj ďalších faktorov, ako napríklad prítomnosť škôl s maďarským vyučovacím jazykom, kultúrnych spolkov a iných organizácií, frekvencia uzatvárania etnicky miešaných manželstiev, jazyk náboženských obradov a pod. Synergia týchto faktorov môže posilniť alebo oslabiť postavenie variet maďarského jazyka, teda aj nárečí v spoločnosti.

Vo všeobecnosti platí, že štandardná varieta jazyka postupne vytlačá nárečia z komunikačnej praxe. Na prvý pohľad sa teda zdá byť kontroverzným konštatovanie, že postavenie maďarských dialektov na Slovensku, a tým aj maďarského jazyka, je stabilnejšie v tých lokalitách, kde sa okrem dialektu používa aj štandardná varieta maďarského jazyka. Nie je to ojedinelý jav, ktorý by bol charakteristický iba pre variety maďarského jazyka na Slovensku, ale ide o univerzálny fenomén charakteristický pre dvojjazyčné spoločenstvá. Anna Borbélyová, ktorá skúma jazyk rumunskej menšiny v Maďarsku, konštatuje, že predovšetkým komplementárne používanie dialektu a štandardnej variety podporuje uchovávanie vlastného (t. j. menšinového) jazyka. Podobne dôležité je, aby sa u príslušníkov menšiny vytvoril a stabilizoval pozitívny postoj k varietám vlastného jazyka, teda k vlastnému nárečiu i štandardnej variete jazyka (Borbély, 2014, s. 121).

K podobnému záveru sa dostaneme analýzou jazykového repertoáru maďarských menšinových jazykových spoločenstiev, ktoré sa nachádzajú v poslednej fáze výmeny jazyka (language shift). V tých lokalitách, kde podiel maďarského obyvateľstva klesol pod 10 % – napríklad v niektorých obciach na okraji nárečového ostrova pri Nitre –, je jedinou živou varietou maďarského jazyka miestny dialekt.³ Ak sa v týchto obciach prestane používať miestny maďarský dialekt, znamená to aj „vyhynutie“ maďarského jazyka vôbec. Ide o zložitý, občas protirečivý proces prechodu od používania maďarského jazyka k používaniu slovenčiny.

Vo všetkých mikroregiónoch s maďarským obyvateľstvom je charakteristické znižovanie počtu príslušníkov maďarského rečového spoločenstva: kým podľa sčítania ľudu v roku 2001 sa k maďarskej národnosti hlásilo 520 528 osôb, v roku 2011 to bolo iba 458 467 osôb. Paralelne s tým sa zmenšuje územie obývané Maďarmi.⁴

Podiel maďarského obyvateľstva sa znížil najmä v mestách, menej v dedinách. V sídelnej štruktúre Maďarov na Slovensku prevažujú dediny: podľa údajov zo sčítania ľudu v roku 2001 žilo maďarské obyvateľstvo v 551 lokalitách, prevažnú väčšinu z nich tvorili dediny, z miest prevažovali malé mestá (Gyurgyik, 2006, s. 26 – 27).⁵ Táto sídelná štruktúra podporuje používanie dialektu, čo platí aj pre malé mestá, lebo počet obyvateľov týchto menších miest sa zvyšuje na úkor okolitých obcí a spolu s prisťahovalcami z dedín prichádza do mesta aj ich lokálny dialekt. (Táto súvislosť však zatiaľ nie je dostatočne prebádaná.)

Negatívne trendy charakterizujú aj zmeny v etnickej priestorovej štruktúre maďarského obyvateľstva na Slovensku. Kým ešte v roku 2011 žila rozhodujúca väčši-

³ Sem možno zaradiť obce, v ktorých úbytok maďarského obyvateľstva v posledných šiestich desaťročiach prekročil 50 %, t. j. na sever od Nitry sú to Výčapy-Opatovce, Jelšovce, Bádice a Mechenice, na juh od Nitry Paňa a Vinodol.

⁴ V štatistických publikáciách sa za etnicky zmiešané obce (v našom prípade za obce s maďarským obyvateľstvom) považujú lokality, v ktorých podiel menšinového obyvateľstva presahuje 10 % alebo počet príslušníkov menšiny je minimálne 100 osôb (Gyurgyik, 2006, s. 25).

⁵ V roku 2011 žilo v sídelných jednotkách (v mestách) s počtom obyvateľov nad 5 000 osôb 39,1 % Maďarov.

na maďarského obyvateľstva v lokalitách, kde Maďari tvorili majoritu, v poslednom desaťročí sa zvyšuje počet Maďarov, ktorí žijú v lokalite, kde sú v menšine alebo vo výraznej menšine (podrobnejšie pozri Gyurgyík, 2014, s. 96).

V dôsledku rôznych opatrení štátnej jazykovej politiky je situácia maďarského jazyka najzraniteľnejšia v oblastiach, kde podiel maďarského obyvateľstva klesol pod 20 %, a najmenej priaznivá je tam, kde žijú príslušníci maďarskej menšiny rozptýlene. Ide o lokality, kde je počet Maďarov vyšší ako 100 osôb, ale ich celkový podiel je menší ako 10 %.⁶ Väčšinu lokalít s rozptýleným maďarským obyvateľstvom tvoria mestá (v roku 2001 16,3 %), dedinské sídla sú v menšine (0,2 %) (pozri Gyurgyík, 2006, s. 38). Pokles maďarského obyvateľstva a zvyšovanie rozptýlenosti je najintenzívnejšie najmä v dedinách v blízkosti veľkých miest (ako Bratislava, Košice a Nitra) a pozdĺž dlhej slovensko-maďarskej etnickej hranice. Tento geografický faktor má negatívny vplyv na situáciu maďarského jazyka i maďarských nárečí na Slovensku.

Geograficky sa územie obývané Maďarmi nachádza pozdĺž južných hraníc Slovenska: od Bratislavy až po slovensko-ukrajinské hranice. Prednosťou tejto polohy maďarského etnického územia je bezprostredná blízkosť Maďarska, nevýhodou však je, že veľa lokalít sa nachádza na severnom okraji územia, na slovensko-maďarskej etnickej hranici, a tieto mestá a obce sú viac vystavené jazykovej asimilácii. „Asimilované“ obce prerušujú súvislý reťazec lokalít s maďarským obyvateľstvom a spôsobujú vznik nových nárečových ostrovov (Lanstyák, 2000, s. 46). Erózia jazyka je spôsobená aj geografickou polohou danej lokality; túto súvislosť si uvedomujú aj laickí hovoriaci. Respondentka z dediny Výchapy-Opatovce sa napríklad vyjadrila, že býva na „zlom mieste“, lebo na okolí nie sú Maďari (Sándor, 2004, s. 210).

V regiónoch a v lokalitách s maďarským obyvateľstvom sa uvedené faktory líšia a v závislosti od toho sa odlišuje aj situácia maďarského jazyka a miestneho dialektu. Napriek uvedeným rozdielom možno identifikovať a opísať všeobecné špecifiká maďarských nárečí na Slovensku. V tejto súvislosti možno vyčleniť tieto tematické okruhy: 1. štruktúrne nárečové zmeny, 2. zmeny pragmalingvistického charakteru, 3. funkcie nárečí, 4. postoje k nárečiam.

3. SÚČASNÉ ZMENY V NÁREČIACH

V súčasnosti možno sledovať charakteristické zrýchlenie procesu zmien a dynamiky v nárečiach; tieto zmeny sa týkajú jednak jazykového systému, jednak majú pragmatický charakter (Kiss, 2017, s. 200). Podobný proces možno sledovať aj v prípade maďarských nárečí na Slovensku.

⁶ Podľa pôvodnej verzie zákona č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín je možné používať jazyk príslušnej národnostnej menšiny v úradnom styku v obciach, kde podiel príslušníkov danej menšiny presahuje 20 %. Táto hranica bola ako príliš vysoká kritizovaná nielen príslušníkmi menšín na Slovensku, ale aj medzinárodnými organizáciami. Podľa novely z roku 2011 sa táto hranica znížila na 15 %, uplatňovať sa však má až po roku 2021 (Szabómihály, 2011, s. 23).

3.1. Zmeny na úrovni jazykového systému

V maďarských nárečiach na Slovensku sa najvýraznejšie zmeny týkajú fonetiky a lexiky. Zmeny vo fonetickom systéme sú najvýraznejšie v prípade tých javov, ktoré sa pociťujú ako nárečové, teda kde je výslovnosť výrazne odlišná od štandardnej maďarskej výslovnosti. Sem patria napríklad: dlhé *i* namiesto štandardného vokálu *é* (napr. *szíp~szép* ‚pekný‘), nevyslovovanie spoluhlásky *l* na konci slabík (napr. *vótam~voltam* ‚bol/a som‘), vyslovovanie spoluhlásky *l* alebo mäkkého *l'* (*ly*) namiesto štandardnej hlásky *j* (*góla~gólya* ‚bocian‘) a pod. V rámci lexiky sú na ústupe slová, ktoré pomenúvajú reálie, predmety a pojmy tradičného sedliackeho života, ako aj časť nárečovej lexiky, ktorá sa formálne odlišuje od štandardnej lexiky, resp. regionálne frazémy. Tieto slová a idiómy sa nahrádzajú ich štandardnými variantmi. Menej frekventovaným javom je, že nárečový a štandardný variant nadobúdajú odlišný význam. Ako príklad možno spomenúť nárečové *firhang* a štandardné *függöny* (‚záclona‘): slovo *firhang* sa používa na pomenovanie záclony, ktorá sa vyrábala z nepriehľadnej textilie a používala sa v starých sedliackych domoch, kým *függöny* sa vyrába z jemnej priehľadnej textilie s čipkovým vzorom (podrobnejšie Sándor, 1994, s. 53).

V procese zmien dominuje tendencia približovania sa k štandardnej variete, menšie zmeny však môžu byť vyvolané aj vplyvom susedných dialektov. V týchto prípadoch sa lokálny variant nenahrádza štandardným, ale regionálnym variantom lexémy. Na tento jav upozornili aj dialektológia zaoberajúci sa slovenskými nárečiami v Maďarsku (napr. Žiláková, 2010, s. 181). Z maďarských nárečí na Slovensku môžeme ako príklad uviesť nárečové varianty slova *kenyér* (‚chlieb‘), ktoré v nárečovom ostrove v okolí Nitry existuje v dvoch podobách: *kinyér* a *kényír*. V dedinách, v ktorých sa predtým bežne používal hláskový variant *kinyér*, namiesto štandardného variantu *kenyér* sa čoraz častejšie používa variant *kényír*, ktorý je charakteristický pre nárečie okolitých dedín. Štandardný variant *kenyér* sa tiež používa, ale väčšinou iba v komunikácii s cudzími osobami, ktoré rozprávajú štandardnou varietou jazyka, alebo vo formálnych komunikačných situáciách, kde sa uplatňuje štandardná varieta jazyka (Sándor, 2004, s. 188).

Na základe uvedeného možno vyvodiť záver, že maďarské nárečia na Slovensku v súčasnosti charakterizuje vnútorná variantnosť v rámci nárečovej normy, ktorá umožňuje paralelnú existenciu rôznych jazykových premenných, teda alternatívnych jazykových (hláskových a lexikálnych) prvkov. Tento jav možno vysvetliť okrem iného aj tým, že pre nárečia a iné hovorové variety jazyka je charakteristická zvýšená tolerantnosť v rámci jazykovej normy, lebo ide o variety bez písanej podoby s vyššou mierou tolerovania alternatívnych riešení a synchronnej koexistencie variantnosti (Sándor, 2000, s. 13). S podobnými konštatáciami sa môžeme stretnúť aj v slovenských dialektologických štúdiách (pozri Múcsková, 2009, s. 69).

Na základe zmien na úrovni jazykového systému maďarských nárečí na Slovensku môžeme vyvodiť záver, že ide o dvojtvárný fenomén: pri pohľade zvonka sa

zmeny zdajú byť intenzívnejšie, pre príslušníkov daného rečového spoločenstva ide skôr o pomalší proces postupných zmien (Kiss, 2017, s. 201). Rôzne posudzovanie súčasného vývoja nárečí vyplýva predovšetkým z pragmatickej rôznorodosti komunikačných situácií, ktoré súvisia aj so zmenami na pragmalingvistickej úrovni, o ktorých bude reč v nasledujúcej kapitole.

3.2. Zmeny pragmalingvistického charakteru

V menšinových spoločenstvách sa zmeny pragmalingvistického charakteru javia ako oveľa zložitejšie, ako je to v prípade majoritného jazykového spoločenstva. V komunikácii Maďarov na Slovensku sa používajú maďarčina i slovenčina, a to v rôznych varietách týchto národných jazykov, pričom prvky týchto jazykov a variet majú špecifické funkcie v závislosti od komunikačnej situácie. V každodennej komunikácii si príslušníci maďarskej menšiny môžu teoreticky vybrať zo štyroch kódov: spisovná a nárečová varieta maďarského jazyka, spisovná a nárečová varieta slovenského jazyka (okrem iných sociolektov, ktorým sa v tejto štúdii nebudeme venovať). Napriek rôznorodosti komunikačných situácií môžeme medzi nimi zistiť podobnosti: podobné komunikačné situácie vyvolávajú podobné jazykové správanie, a na základe toho môžeme určiť rôzne typy komunikačných situácií (Kiss, 1995, s. 68).

V typológii komunikačných situácií možno vymedziť dva krajné póly, ktoré sú späťe na jednej strane s rodinou a na druhej strane s verejnosťou. Jeden pól tvoria neformálne, osobné, druhý pól formálne komunikačné situácie, ktoré sa odlišujú aj výberom jazykového kódu. Neformálne komunikačné situácie sú späťe so subštandardnými varietami jazyka, kým formálne si vyžadujú skôr používanie štandardnej (spisovnej) variety. V podmienkach bilingvizmu je však situácia oveľa zložitejšia, lebo hovoriaci si teoreticky môžu vybrať zo spomenutých štyroch jazykových kódov. V skutočnosti to však v každodennej komunikácii nie je možné, lebo v určitých formálnych komunikačných situáciách sa vyžaduje používanie slovenského jazyka (resp. spisovnej variety slovenského jazyka). V neformálnych komunikačných situáciách sa tiež stáva, že si hovoriaci nemôžu vybrať kód, lebo v prítomnosti monolingválneho (slovenského) partnera si Maďari radšej zvolia slovenský jazyk, a to z dôvodu predchádzania prípadným konfliktom.

Používanie jazyka vo formálnych komunikačných situáciách sa v komunite Maďarov na Slovensku odlišuje od používania jazyka Maďarov v Maďarsku, a to z dvoch aspektov: 1. v našich podmienkach existuje oveľa menej možností používať maďarský jazyk (niektorú varietu maďarského jazyka); 2. v komunikácii v maďarskom jazyku sa oveľa viac uplatňujú nárečia ako v Maďarsku. Príčinou tohto javu je skutočnosť, že pravdepodobne vysoké percento Maďarov na Slovensku neovláda aktívne štandardnú varietu maďarského jazyka, ich jazykové kompetencie sa obmedzujú len na nárečovú varietu. Keď sa hovoriaci nehanbí za svoje nárečie, potom ho používa aj vo formálnych komunikačných situáciách. Existuje však aj druhá skupina

hovoriacich, ktorí neovládajú štandardnú varietu, a to sú tí, ktorí sa z rôznych dôvodov domnievajú, že nie je vhodné používať dialekt vo verejných komunikačných situáciách, preto radšej uprednostňujú slovenský jazyk. Znamená to, že vytrácaním nárečí z verejných komunikačných sfér sa nepodporuje uplatňovanie štandardnej variety, ale dochádza k posilneniu pozície slovenského jazyka v týchto sférach komunikácie. Na Slovensku sa s týmto fenoménom môžeme stretnúť najmä v blízkosti slovensko-maďarskej etnickej hranice, v prostredí jazykových ostrovov, kde sú Maďari v lokálnej menšine, v mestách a všade tam, kde tvoria rozptýlené komunity.

Oproti tomu má maďarský jazyk a v rámci toho i jeho štandardná varieta silnejšiu pozíciu v menších mestách a všade tam, kde Maďari tvoria miestnu majoritu, lebo keď si Maďari zvolia maďarčinu ako jazyk komunikácie na verejnosti, snažia sa používať jej štandardnú varietu. Takéhoto jazykového správania sú schopní hovoriaci s vyšším (stredoškolským a vysokoškolským) vzdelaním, ktorí sa aspoň po maturitu učili vo svojom materinskom jazyku. Ale aj pre týchto hovoriacich je typické, že v prípade dlhšieho alebo expresívnejšieho prejavu alebo obsahovo náročnejších textov sa odkláňajú od štandardnej normy a v ich reči sa objavujú jazykové prvky charakteristické pre nárečia alebo pre kontaktnú varietu maďarského jazyka (Sándor, 2000, s. 43; Schulcz, 2018, s. 18). O dominantnej prítomnosti neštandardných variet referujú bádatelia aj v prípade iných menšinových komunit, ako príklad možno uviesť výskumy zamerané na používanie slovenského jazyka v slovenských menšinových komunitách v Maďarsku a vo Vojvodine (Uhrin, 2007, s. 71; Myjavcová, 2009, s. 153).

Ak skúmame pragmatické dôvody vytrácania sa nárečí z komunikácie z hľadiska veku hovoriacich, aj tu platí všeobecná skúsenosť, že tento jav možno sledovať najmä u príslušníkov mladej generácie, ústup maďarských nárečí na území Slovenska je však menej výrazný ako v Maďarsku. Príčinou môžu byť najmä nasledujúce dva faktory:

Jedným je skutočnosť, že u väčšiny maďarských detí na Slovensku ešte stále prebieha socializácia v lokálnom nárečí, o čom svedčia výsledky prieskumu medzi študentmi UKF v Nitre, ktorí v rámci učiteľstva všeobecno-vzdelávacích predmetov študujú maďarský jazyk. Zo 64 opýtaných ovláda nárečie 81,25 %, a to vďaka tomu, že v tejto variete sa uskutočnila ich prvotná jazyková socializácia. Iba 17,18 % respondentov sa vyjadrilo, že si štandardnú varietu maďarského jazyka osvojili v rodinnom prostredí, ostatní sa s touto varietou zoznámili v škole alebo ju nadobudli z médií (Sándor, 2009, s. 233 – 235). Posledný podobný prieskum sme realizovali v septembri 2019 v rámci študijného predmetu maďarská dialektológia. Podľa tohto prieskumu vernakulárnou, prvotnou varietou u všetkých študentov štvrtého ročníka (spolu 20 osôb) bolo nárečie, štandardnú varietu si osvojili neskôr, počas svojich štúdií.

Vyššia miera „nárečovosti“ u mladých príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku súvisí aj s ďalším faktorom, a to s vyučovacím jazykom školy, presnejšie so

skutočnosťou, že časť mladých ľudí z maďarských rodín navštevuje školy s vyučovacím jazykom slovenským, kde nemajú možnosť používať maďarský jazyk, tobôž nie jeho štandardnú varietu. Títo mladí si miestny dialekt osvojili od svojich predkov, ale ich nárečová kompetencia – pre stále zriedkavejšie používanie maďarského nárečia – postupne slabne. Teoreticky by títo bilingválni hovoriaci s dominanciou slovenského jazyka – najmä mladí, ale v súčasnosti aj čoraz viac ľudí v strednom veku – mali posilňovať skupinu nárečovo hovoriacich, skutočnosť je však iná: títo hovoriaci pre svoju nedostatočnú kompetenciu v maďarskom jazyku – najmä ak ide o nárečie, ktoré patrí medzi jazykové variety s nízkou prestížou – neradi rozprávajú po maďarsky a uprednostňujú slovenský jazyk. Tzv. prepínanie kódu z maďarčiny do slovenčiny je pomerne frekventované, a to nielen v komunikácii s rovesníkmi, ale aj v rámci rodiny, čo v medzigeneračnej komunikácii neraz vedie ku konfliktom – najmä v prípade komunikácie so starými rodičmi. O týchto situáciách rozprávali aj respondenti, s ktorými sme robili interview v rámci terénneho výskumu v dedinách v okolí Nitry (napr. *Ja s ním hovorím po maďarsky, on odpovedá po slovensky* – podrobnejšie p. Sándor, 2004, s. 210). Iní respondenti uviedli, že mladí si už nevážia svoj materinský jazyk a že sú to už vlastne Slováci, lebo navštevovali slovenské školy.

Táto druhá skupina mladých, ktorí viac-menej ovládajú niektorý z lokálnych dialektov maďarského jazyka, v súčasnosti neposilňuje pozíciu maďarských nárečí a je málo pravdepodobné, že túto varietu odovzdajú aj svojim potomkom. V lokalitách na etnickej hranici, v nárečových ostrovoch a vo veľkých mestách tvoria títo mladí početné skupiny, preto sa týmto fenoménom musíme zaoberať, keďže vzdialenie sa týchto mladých od maďarského jazyka a maďarskej kultúry znamená jazykovú a kultúrnu stratu nielen pre daného jednotlivca, ale aj pre celú komunitu Maďarov na Slovensku.

4. FUNKCIE NÁREČÍ V SÚČASNOSTI

Podľa súčasných komunikačných zvyklostí a verejnej mienky sú maďarské nárečia predovšetkým hovorové variety, v ktorej sa produkujú najmä každodenné texty v neformálnych komunikačných situáciách. Je však všeobecne známe, že pred vytvorením jednotného maďarského spisovného jazyka sa v hovorenom a písomnom styku bežne používali nárečia, pretože nárečia existovali oveľa skôr ako štandardná varieta jazyka (Kiss, 2001, s. 34). Nárečia však postupne stratili svoje prvenstvo v hierarchii jazykových variet a v súčasnosti ich staršie funkcie (vrátane jazyka písomnosti) prebrala štandardná varieta, a to napriek tomu, že funkčná diferencovanosť nie je špecifickým znakom iba štandardnej variety (Lanstyák, 2016, s. 16).

Funkčná diferencovanosť a rozmanitosť je charakteristická aj pre maďarské nárečia, ktoré napriek obmedzenému komunikačnému uplatneniu môžu mať rôzne funkcie: v príslušných komunitách zabezpečujú komunikáciu a kognitívne činnosti,

okrem toho sú nástrojmi prvej socializácie, znakom spoločenskej a regionálnej identity. Je nesporné, že majú aj estetickú funkciu, a to napriek tomu, že v našich končinách je pomerne rozšírená mienka, že beletria je doména, v ktorej sa môže uplatňovať iba štandardná varieta (Kiss, 2001, s. 49 – 53). Tvrdí sa to napriek tomu, že v jazyku mnohých spisovateľov a básnikov možno odhaliť vplyv ich rodného dialektu, jeho metaforickosť a obraznosť (Péntek, 2015, s. 78).

Výborným príkladom je maďarské literárne dielo Pála Szásza, ktoré vyšlo na Slovensku v roku 2017. V tomto diele nárečie nie je iba štylistickým prostriedkom, lebo celé dielo je napísané v tejto variete. Najvýraznejším znakom jeho zbierky „poviedok“ *Fűje sarjad mezőknek – phytologendárium* [Na lúkach rastie tráva – phytologendárium] je, že autor reprodukuje príbehy uchované v ľudovej pamäti fiktívnej dediny z okolia Galanty v nárečí, ktoré sa používa v danom mikroregióne. V tomto diele dialekt neplní iba estetickú funkciu, ale je výrazovým prostriedkom vyjadrenia regionálnej identity (Fried, 2018). Toto výborné dielo okrem poskytnutia umeleckého zážitku nabáda k uvažovaniu nad jazykovým vedomím maďarskej komunity na Slovensku (Petres Csizmadia, 2018), ďalej môže zvýšiť prestíž nárečia, pretože jazyková varieta, ktorá sa úspešne využíva na estetické účely a plní poetickú funkciu, nemôže byť považovaná za menejcennú.⁷

5. POSTOJE K NÁREČIU

Pri skúmaní postavenia nárečí v spoločnosti nemožno odhliadnuť od toho, aký je postoj hovoriacich k lokálnym dialektom. Výsledky rôznych výskumov a subjektívne údaje získané odlišnými metódami prinášajú občas celkom protichodné výsledky – vzájomne si odporujúce názory opýtaných na dialekty. Niektorí ich považujú za cenné, iní za bezcenné, zároveň by ale nechceli, aby nárečia úplne vymizli. Tieto protichodné názory svedčia o tom, že hovoriaci si nie sú istí pri hodnotení jazykových variet, čo môže viesť k tomu, že sa cítia menej „doma“ vo svojom jazyku, hanbia sa používať svoju vernakulárnu varietu, a preto ju ani nepoužívajú.⁸

Ako sme to naznačili v úvodnej časti príspevku, postoje maďarských hovoriacich voči nárečiam sú sčasti podobné, medzi jednotlivými regiónmi sú však aj výrazné rozdiely. V Rumunsku (Sedmohradsku) sa k nárečiam stavajú hovoriaci trochu pozitívnejšie, ako napríklad v Maďarsku alebo na Slovensku (Fodor – Huszár, 1988; Presinszky, 2009; Péntek, 2015; Rác, 2017).

⁷ Ďalšie literárne dielo, v ktorom autorka používala prvky miestneho nárečia, vyšlo v roku 2018 pod názvom *Királyrévi gyöngyfűzér* [Girlanda perál z Kráľovho Brodu]. Kniha obsahuje výber rozprávok a povestí z obce Kráľov Brod (Nagy, 2018).

⁸ Na toto protirečenie poukazujú aj občasné spontánne prejavy hovoriacich. Na začiatku nového tisícročia sme boli svedkami komunikácie, kde hovoriaci štandardnou varietou pochválili komunikujúceho partnera a veľmi pozitívne hodnotil jeho palócku výslovnosť. Hovoriaci v palóckom nárečí vo svojej odpovedi poznamenal ironicky, že „asi práve preto sa jej chcú zbaviť všetci Palóci“.

Jazykové postoje Maďarov na Slovensku sú obvyčajne ovplyvnené tým, že za ideálnu podobu maďarského jazyka považujú štandardnú varietu maďarského jazyka, ktorou sa hovorí v Maďarsku. Na druhej strane vlastnú jazykovú varietu hodnotia väčšinou negatívne, príčinou toho je podriadené postavenie a obmedzená komunikačná uplatniteľnosť regionálnych variet maďarského jazyka.

Podceňovanie nárečí je všeobecným javom v maďarskej komunite na Slovensku, jeho intenzita je však odlišná v rôznych regiónoch a rečových komunitách. Odlišnosti určite súvisia s mimojazykovými faktormi, ale aj so špecifikami konkrétneho nárečia: v prípade dialektov, ktoré sú bližšie k štandardnej variete, si hovoriaci často ani neuvedomujú nárečové javy vo svojom prejave, preto je ich postoj k vlastnému nárečiu pozitívnejší. S týmto postojom sme sa stretli v rámci dotazníkového prieskumu, ktorý sme realizovali na UKF v Nitre. Zo študentov prvého ročníka učiteľstva s aprobáciou maďarský jazyk a literatúra niektorí (pochádzajúci zo Žitného ostrova) uviedli, že nehovoria nárečím, lebo sa domnievajú, že v Dunajskej Stredy a na jej okolí neexistujú nárečia. Podobné zistenia prinášali aj niektoré predchádzajúce prieskumy: stredoškólači z Dunajskej Stredy sa domnievali, že ich nárečie sa odlišuje od štandardnej variety iba v malej miere (Okamoto, 2002, s. 350). Okrem študentov, ktorí pochádzajú z nárečového regiónu Veľkého a Malého Žitného ostrova, vyslovili podobné názory aj študenti zo severovýchodného nárečového regiónu (Sándor, 2009, s. 233 – 236). V prípade nárečí patriacich do týchto dvoch nárečových regiónov je známe, že spomedzi maďarských nárečí na Slovensku sú najbližšie k štandardnej variete.

Podobné názory možno citovať aj z prác slovenských dialektológov. Vo výskume zameranom na ovládanie nárečia študentmi slovakistiky sa napríklad zistilo, že Stredoslováci a študenti pochádzajúci z veľkých miest majú tendenciu stotožňovať vlastné nárečie so spisovným jazykom (Sedláková, 2009, s. 83). Za týmito názormi sa môže skrývať psychologický faktor: je známe, že stredoslovenské nárečia tvoria základ súčasného slovenského spisovného jazyka, z tohto dôvodu stotožňujú hovoriaci zo stredného Slovenska svoje nárečie so spisovným jazykom.⁹

Čo sa týka postojov maďarských študentov študujúcich na UKF v Nitre, možno konštatovať, že väčšina z nich hodnotila vlastné nárečie ako pekné, za najmenej pekné maďarské nárečie na Slovensku zas považovali palócke nárečie (Sándor, 2009, s. 237). Vysoká miera stigmatizácie palóckych nárečí bola zistená aj v iných výskumoch (Kontra, 1997; Fodor – Huszár, 1998). Výrazné negatívne hodnotenie týchto nárečí pravdepodobne súvisí s ich niektorými fonetickými špecifikami, ktorými sa odlišujú od ostatných maďarských nárečí – patria sem najmä nelabializované

⁹ „[...] najvyššie percento v neznalosti nárečia tvoria študenti teritoriálne prislúchajúci do Abova, z čoho temer 90 % tvoria priamo obyvatelia Košíc, percentuálne druhú najpočetnejšiu skupinu tvoria študenti pochádzajúci zo stredného Slovenska. Tu svoju rolu zohráva psychologický fenomén, podľa ktorého Stredoslováci majú tendenciu stotožňovať svoje nárečia so spisovným jazykom, preto sa vedome k žiadnemu konkrétnemu stredoslovenskému dialektu nehlásia“ (Sedláková, 2009, s. 83).

krátke *a* a labializované dlhé *á*. Nie je preto náhoda, že hovoriaci sa väčšinou snažia zmeniť svoju výslovnosť a priblížiť ju k štandardnej výslovnosti. Pod negatívne hodnotenie palóckych nárečí sa podpisuje aj skutočnosť, že okrem štandardnej variety majú vyššiu prestíž aj nárečia, ktoré sa odlišujú od štandardnej variety v menšej miere, čo sú už uvedené maďarské nárečia z juhozápadného a juhovýchodného Slovenska. Hovoriaci palóckymi nárečiami západného typu sú počas každodennej komunikácie konfrontovaní tými zvláštnosťami maďarských nárečí zo Žitného ostrova, vďaka ktorým sa tieto nárečia podobajú štandardnej variete. Podobné skúsenosti môžu mať hovoriaci palóckych nárečí na strednom Slovensku s nárečiami severovýchodného nárečového regiónu.

Potvrdzujú to aj empirické výskumy: Maďari z okolia Nitry sa domnievajú, že južnejšie, v okresoch Komárno a Dunajská Streda sa rozpráva „krajšie“ po maďarsky. Respondenti to odôvodňujú predovšetkým blízkosťou maďarských hraníc, používaním štandardnej variety v týchto regiónoch, podobnosťou tamojších nárečí a štandardnej variety, resp. menšou mierou používania kontaktných javov – výpočítok zo slovenského jazyka (Sándor, 2020, s. 174 – 175).

Ďalší príklad pochádza z oblasti, kde sa hovorí východnými palóckymi nárečiami. Naša bývalá študentka opísala svoje negatívne skúsenosti počas stredoškolských štúdií v Košiciach, lebo pre odmietavý postoj učiteľov k palóckemu nárečiu (výslovnosti) si musela osvojiť štandardnú výslovnosť: *Spočiatku som mala ťažkosti, lebo doma sa mi vysmievali pre štandardnú výslovnosť, ktorá sa v škole vyžadovala, občas ma bolela aj sánka, keď som musela prepnúť z jednej variety na druhú [...]* (Sándor, 2007, s. 235).

Negatívne postoje sú však prítomné aj v komunitách, v ktorých sa hovorí nárečím blízkym k štandardnej variete, napríklad v severovýchodnom nárečovom regióne. V inom výskume pri hodnotení životných podmienok na dedine a s tým súvisiacou nárečovou komunikáciou sa respondenti vyjadrovali negatívne k nárečiu: *Keď tu zostane [t. j. dieťa], bude rozprávať nárečím, potom ale ohlúpne a tu nemá budúcnosť; (...) nech ide radšej do mesta, tam však nemôže takto rozprávať* (Ádám, 2003, s. 36). Vo všeobecnosti možno konštatovať, že jednoznačne pozitívne hodnotené nie sú ani nárečia na Žitnom ostrove alebo v okolí Košíc, skôr môžeme povedať, že sú hodnotené menej negatívne ako palócke nárečia.

Citované slová bývalej študentky o negatívnych skúsenostiach v škole nie sú ojedinelé, je pomerne rozšíreným javom, že reakcie učiteľov a spolužiakov vyvolávajú negatívne pocity u žiakov hovoriacich nárečím a v dôsledku toho sa v určitých komunikačných situáciách vyhýbajú nárečovým výrazom.

Negatívne hodnotenie nárečí však nemá iba psychologické a jazykové dôsledky, môže ovplyvniť aj hodnotenie a klasifikáciu žiakov. V tejto súvislosti prináša veľmi cenné výsledky a údaje dizertačná práca, ktorá vznikla v Ústave maďarskej jazykovedy a literárnej vedy FSS UKF v Nitre. Autor skúmal prejavy jazykovej diskriminácie v školskom prostredí v štyroch krajinách (Maďarsko, Slovensko, Ru-

munsko, Ukrajina), respondentmi boli budúci a súčasní učitelia maďarského jazyka. Výskumné zistenia potvrdzujú, že pedagogické hodnotenie žiaka (hodnotenie jeho školského výkonu) ovplyvňuje domnienka učiteľov založená na jazykovom predsudku, že žiaci hovoriaci štandardnou varietou sú lepšie pripravení, majú hlbšie vedomosti ako tí, ktorí rozprávajú nárečím (Jánk, 2018, s. 197).

Pri utváraní postojov voči nárečiam hrajú okrem školy dôležitú úlohu aj postoje hovoriacich z Maďarska k našim nárečovým varietám. Ak totiž Maďari z Maďarska pozitívne hodnotia maďarské nárečia na Slovensku, vplyvom tohto postoja sa môže posilniť prestíž nárečia (Sándor, 2009, s. 235).¹⁰

Postoje laikov k jazykovým varietám by bolo možné usmerňovať pomocou médií a intenzívnejšou vedecko-popularizačnou činnosťou, v tomto ohľade by však mohli byť aktívnejší a používaní dialektov viac naklonení aj pedagógovia na všetkých stupňoch škôl od základnej školy až po vysoké školy.

6. ZÁVER

Zamýšľaná stratégia na najbližšie obdobie má byť zameraná na to, aby nárečie získalo dôstojné miesto v hierarchii jazykových variet. Na to však nestačia aktivity na úrovni škôl a médií, je potrebné vytvoriť aj inštitucionálne zázemie dialektologických výskumov. Ďalšie znižovanie prestíže nárečí v budúcnosti môže mať negatívne dôsledky nielen pre maďarské menšinové komunity, ale pre celé maďarské jazykové spoločenstvo. Prílišné zdôrazňovanie nadradenosti štandardnej variety, snaha o to, aby si ju žiaci osvojili „stoj čo stoj“, vedie k stigmatizácii dialektu a namiesto posilnenia pozícií štandardnej variety skôr urýchľuje procesy výmeny jazyka, teda nahradzovanie maďarského jazyka jazykom majority, v našom prípade slovenčinou.

Bibliografia

ÁDÁM, Anikó: Bodrogszerdahely beszélnőközösségének mai magyar nyelvhasználatá [Používanie maďarského jazyka v obci Streda nad Bodrogom v súčasnosti]. Záverečná práca. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 2003.

BORBÉLY, Anna: Kétnyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben. [Dvojjazyčnosť. Variabilita a zmeny v rečových spoločenstvách v Maďarsku]. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó 2014. 333 s.

¹⁰ Údaje o vplyve postojov majoritných Maďarov voči maďarským nárečiam na Slovensku sme získali nielen z odpovedí respondentov v rámci dotazníkových prieskumov (p. Sándor, 2009, s. 236), ale potvrdzujú ich aj spontánne získané údaje z rôznych rozhovorov. Napríklad známa herečka zo Slovenska Alexandra Borbélyová tiež hovorila (v iných súvislostiach) o posilnení prípadných pozitívnych a negatívnych postojov hovoriacich pod vplyvom jazykových postojov Maďarov z Maďarska. (<https://ma7.sk/kultura/borbely-alexandra-mindig-masok-hataroztak-meg-hogy-a-szegyent-erezzem-vagy-a-buszkeseget-magyararsagom-miatt>)

FODOR, Katalin – HUSZÁR, Ágnes: Magyar nyelvjárások presztízisének rangsora [Poradie maďarských nárečí podľa prestíže]. In: Magyar Nyelv, 1998, roč. XCIV, č. 2. s. 196 – 210.

FRIED, István: Kisebbségtörténelem Csák Máté földjén [Menšinové dejiny v zemi Matúša Čáka]. In: Helikon, 2018, roč. 29, č. 2. Dostupné na: <https://www.helikon.ro/kisebbségtortenelem-csak-mate-foldjen/>

GYURGYÍK, László: Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években [Sčítanie ľudu v roku 2001 – Zmeny v demografickej a spoločenskej štruktúre maďarského obyvateľstva na Slovensku v 90. rokoch 20. storočia]. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó 2006, 232 s.

GYURGYÍK, László: A szlovákiai magyarság demográfiai folyamatai 1989-től 2011-ig: Különös tekintettel a 2001-től napjainkig tartó időszakra [Demografický vývoj Maďarov na Slovensku po roku 1989: s hlavným dôrazom na obdobie po roku 2001]. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet 2014. 218 s.

IMRE, Samu: A mai magyar nyelvjárások rendszere [Systematizácia súčasných maďarských nárečí]. Budapest: Akadémiai Kiadó 1971. 393 s.

JÁNK, István: Nyelvi diszkrimináció és nyelvi előítéletesség a pedagógiai értékelésben. Négy ország gyakorló és leendő magyartanárainak körében végzett kutatás eredményei [Jazyková diskriminácia v pedagogickom hodnotení. Výsledky výskumu v kruhu súčasných a budúcich učiteľov maďarského jazyka v štyroch krajinách]. Dizertačná práca. Nitra: Ústav maďarskej jazykovedy a literárnej vedy FŠŠ UKF v Nitre 2018.

JUHÁSZ, Dezső: A magyar nyelvjárások a 20. század második felében [Maďarské nárečia v druhej polovici 20. storočia]. In: Magyar dialektológia. Ed. J. Kiss. Budapest: Osiris Kiadó 2001, s. 262 – 324.

KISS, Jenő: Társadalom és nyelvhasználat [Spoločnosť a používanie jazyka]. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 1995. 318 s.

KISS, Jenő (ed.): Magyar dialektológia [Maďarská dialektológia]. Budapest: Osiris Kiadó 2001. 454 s.

KISS, Jenő: A nyelvjárások [Nárečia]. In: A magyar nyelv jelene és jövője. Ed. G. Tolcsvai Nagy. Budapest: Gondolat Kiadó 2017, s. 199 – 221.

KONTRA, Miklós: Hol beszélnek legszebben és legcsúnyábban magyarul? [Kde rozprávajú najkrajšie a najškaredšie po maďarsky?] In: Magyar Nyelv, 1997, roč. 93, č. 3, s. 224 – 232.

LANSTYÁK, István: A magyar nyelv Szlovákiában [Maďarský jazyk na Slovensku]. Budapest – Pozsony: Osiris – Kalligram – MTA Kisebbségkutató Műhely 2000, 370 s.

LANSTYÁK, István: Standardizálás [Štandardizácia]. In: Sztenderd – nem sztenderd. Varációk egy nyelv változataira. Eds. I. Kozmács – I. Vančo. Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre 2016, s. 13 – 28.

MÚCSKOVÁ, Gabriela: Nárečová diferenciacia a vymedzenie nárečových oblastí (na príklade Štolcovho členenia spišských nárečí). In: Jazykovedné štúdie 26. História, súčasny stav a perspektívy dialektologického bádania. Ed. G. Múcsková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2009, s. 63 – 70.

MYJAVCOVÁ, Mária: Situácia slovenského jazyka v srbskej Vojvodine desaťročia po Jozefovi Štolcovi. In: Jazykovedné štúdie 26. História, súčasny stav a perspektívy dialektologického bádania. Ed. G. Múcsková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2009, s. 136 – 156.

NAGY, Ilona: Királyrévi Gyöngyfűzér [Girlanda perál z Kráľovho Brodu]. Kráľov Brod: Obec Kráľov Brod 2018, 56 s.

OKAMOTO, Mari: Magyar anyanyelvű gimnazisták viszonya nyelvjárásukhoz és a köznyelvhez [Postoje gymnazistov s materinským jazykom maďarským k vlastnému nárečiu a k spisovnému jazyku]. In: Magyar Nyelv, 2002, roč. 98, č. 3, s. 342 – 354.

PÉNTEK, János: Nyelvünk táji változatosságának dicsérete [Oslava regionálnej diferencovanosti nášho jazyka]. In: Magyar Nyelv, 2015, roč. 111, č. 1, s. 75 – 79.

PÉNTEK, János – BENŐ, Attila: A magyar nyelv Romániában (Erdélyben) [Maďarský jazyk v Rumunsku (v Sedmohradsku)]. Kolozsvár – Budapest: Erdélyi Múzeumi Egyesület – Gondolat Kiadó 2020. 47 s.

PETRES CSIZMADIA, Gabriella. „Hijábo beszíll így vagy úgy a embër, akkor is csak a magájjét mongya.” Száz Pál *Fűje sarjad mezőknek* című műve nyelvhasználatáról [Bez ohľadu na to, ako človek hovorí tak či onak, stále hovorí iba svoje. O jazyku diela Pála Száza *Fűje sarjad mezőknek*]. In: Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalomban. Eds. Z. Németh – M. Roguska. Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre 2018, s. 85 – 94.

PRESINSZKY, Károly: A nagyhindi nyelvjárás és nyelvhasználat [Nárečie obce Veľké Chyndice]. Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre 2008, 206 s.

PRESINSZKY, Károly: A szlovákiai magyar nyelvi/nyelvjárási attitűdvizsgálatok [Skúmanie postojov voči maďarskému jazyku/nárečiam na Slovensku]. In: Szlovákiai magyar nyelvjárások. Eds. J. Menyhárt – K. Presinszky – A. Sándor. Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre 2009, s. 58 – 60.

RANCZ, Teréz: Standardizációs törekvések és nyelvjárásmentő attitűd találkozása a felső-háromszéki beszélőközösségekben [Štandardizačné tendencie a úsilie o zachovanie nárečia v maďarskej rečovej komunite v Sedmohradsku]. In: Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében. Eds. A. Benő et al. Törökbálint: Termini Egyesület 2017, s. 52 – 58.

SÁNDOR, Anna: A régi parasztházakról és a benne zajló életről [O starých sedliackych domoch a o živote v nich]. In: Nyitra-vidéki helytörténeti és nyelvjárási szövegek I. Ed. A. Sándor. Nyitra 1994, s. 52 – 54.

SÁNDOR, Anna: Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban [Používanie materinského jazyka a dvojjazyčnosť v maďarskom menšinovom rečovom spoločenstve v Kolíňanoch]. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó 2000. 260 s.

SÁNDOR, Anna: „... s a nagyszülők beszélni tanulnak az unokák nyelvén.“ A Nyitra-vidéki nyelvjárásgyűjtés szociolingvisztikai tanulságaiból [„... a starí rodičia sa učia jazyku vnúčať“. Sociolingvistické skúsenosti nárečového výskumu na okolí Nitry]. In: Nyelvvésztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához. Eds. P. Lakatos, I. – T. Károlyi M. Budapest: Tinta Könyvkiadó 2004, s. 207 – 212.

SÁNDOR, Anna: A dialektológia és az anyanyelvoktatás kapcsolatának szükségszerű voltáról [O potrebnosti vzťahu medzi dialektológiou a vyučovaním materinského jazyka]. In: V. Dialektológiai Szimpozion. Eds. M. Guttmann – Z. Molnár. Szombathely: A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke 2007, s. 233 – 238.

SÁNDOR, Anna: A nyelvjárási attitűd vizsgálata a nyitrai magyar szakos egyetemisták körében [Skúmanie postojov voči nárečiam v kruhu študentov maďarského jazyka na nitrián-

skej univerzite]. In: Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. Eds. A. Borbély – I. Vančoné Kremmer – H. Hattyár. Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra: Tinta Könyvkiadó 2009, s. 231 – 239.

SÁNDOR, Anna: The situation of the Hungarian language in the Nitra/Nyitra language Island. In: Hungarian as a Pluricentric Language in Language and Literature. Eds. I. Vančo – R. Muhr – I. Kozmács – M. Huber. Berlin: Peter Lang 2020, s. 169 – 183.

SEDLÁKOVÁ, Marianna: Ako ovládajú nárečie študenti slovakistiky na východoslovenských vysokých školách (Možnosti dialektologického bádania na vysokej škole). In: Jazykovedné štúdie 26. História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania. Ed. G. Múcsková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2009, s. 79 – 85.

SCHULCZ, Patrik: A standard nyelvváltozat és a nyelvjárás használata egy helyi önkormányzati testületi ülésen Dél-Szlovákiában [Používanie štandardnej variety maďarčiny a lokálneho maďarského nárečia na rokovaní obecného zastupiteľstva na juhozápadnom Slovensku]. In: Cesty k vede. Utak a tudományhoz. Eds. K. Presinszky – D. Hlavínová Tekeliová. Nitra: Fakulta stredo európskych štúdií UKF v Nitre 2018, s. 9 – 18.

SZABÓMIHÁLY, Gizella: A szlovák nyelvpolitika és a nyelvhasználat jogi szabályozása Szlovákiában a rendszerváltozás után [Slovenská jazyková politika a legislatívne úpravy používania jazykov na Slovensku po roku 1989]. In: Magyarok Szlovákiában. Nyelv. VII. Kötet. Eds. G. Szabó Mihály – I. Lanstyák. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet 2011, s. 11 – 26.

SZÁZ, Pál: Fűje sarjad mezőknek – phytologendárium [Na lúkach rastie tráva – phytologendárium]. Dunaszerdahely – Pozsony: Kalligram 2017, 344 s.

UHRIN, Erzsébet: A magyarországi szlovákok nyelvi attitűdjei [Jazykové postoje Slovákov v Maďarsku]. In: Nyelv, területiség, társadalom. Ed. E. Zelliger. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság 2007, s. 70 – 78.

ŽILÁKOVÁ, Mária: Prvky turčianskeho nárečia v slovenských dialektoch v Maďarsku. In: Jazykovedné štúdie 28. Súradnice súčasnej slovanskej dialektológie. Ed. K. Balleková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2010, s. 177 – 182.

POČÍTAČOM PODPOROVANÝ VÝSKUM MAĎARSKÝCH NÁREČÍ NA SLOVENSKU¹

KÁROLY PRESINSZKY

Fakulta stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

PRESINSZKY, Károly: Computer supported research of Hungarian dialects in Slovakia. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2020, Vol. 71, No 3, pp. 337 – 350.

Abstract: Computer supported research of Hungarian dialects in Slovakia began in 2010 at the Institute of Hungarian Linguistics and Literary Science, Faculty of Central European Studies, Constantine the Philosopher University in Nitra. The research is carried out using dialectological software developed by two researchers (Domokos Vékás and Fruzsina Sára Vargha) from Eötvös Loránd University in Budapest, creating regional dialect databases, first for the Žitný ostrov/Csallóköz region and then for the whole Slovakia Hungarian dialect region. Before a detailed presentation of research results and possibilities in the field of digitized dialectological data, the study briefly describes the methods and Hungarian results of digital dialectology. Based on Hungarian research in Slovakia, it shows how it is possible to generate maps showing the geographical and social distribution of linguistic phenomena and acoustic phonetic analyses of data aligned with sound files. Important results of digital dialectology in Nitra are recently published audiobooks of Hungarian dialects in Slovakia, which can be used in addition to the needs of the researchers as a collection of multimedia dialect texts in school education and in the promotion of dialects.

Key words: digital dialectology, Slovakia Hungarian regional dialects, digitized dialectological data, acoustic phonetic analyses, multimedia collections of dialect texts

1. ÚVOD

Počítačom podporovaný výskum maďarských nárečí má skoro tridsaťročnú tradíciu. Pozbieraný nárečový materiál bol taký bohatý a rozmanitý, že nielenže nabádal na digitalizáciu, ale dokonca vyžadoval využívanie moderných informatických nástrojov na uchovávanie, zobrazenie a spracovanie nárečových dát. Myšlienka využívať možnosti informačných technológií a počítačov na tieto účely sa v maďarskej dialektológii objavila v 90. rokoch minulého storočia: na základe iniciatívy Lajosa Balogha, spolupracovníka Jazykovedného ústavu Maďarskej akadémie vied sa začalo s nahrávaním údajov z *Atlasu maďarských nárečí (A magyar nyelvjárások atlasza, ďalej MNyA)* do databázy (Balogh – Kiss, 1992). Podobne to bolo aj na Slovensku, kde sa počítačom podporované dialektologické výskumy začali spracovaním údajov z existujúcich náre-

¹ Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 1/0170/18 *Menšinová varieta maďarského jazyka na Slovensku*. Z maďarčiny preložila Gizella Szabómihály.

čovych atlasov: vtedy boli vypracované a zjednotené metódy na počítačové mapovanie nárečových javov v *Slovenskom jazykovom atlase* (p. Žigo, 2005; 2014).

Lingvistické technológie na efektívne vytváranie a spracovanie počítačových záznamov z nárečových údajov v Maďarsku vypracoval a vyvíjal Domokos Vékás, ktorý vychádzal z moderných prístupov v zahraničí, rozvíjal ich a takto vyvinul dialektologický softvér Bihalbocs (Vékás, 2007) – jeho cieľom pritom bolo poskytnúť pomoc dialektológom pri spracúvaní nárečových materiálov. Bihalbocs je špeciálny softvér na úpravu textov, spracovanie zvukových záznamov a na tvorbu máp, ktorý umožňuje zaznamenávať kódované nárečové údaje, usporiadať ich a takto vytvárať databázy. Zároveň podporuje mnohostranné využívanie údajov podľa požiadaviek dialektológov (Bodó – Vargha, 2008). Prednosťou digitalizovaných údajov a databáz je ich integrovateľnosť a spätosť. Presnosť záznamov, spojenie zvuku a textového záznamu umožňuje ich perspektívne využívanie na rôzne účely. Pomocou tohto multimediálneho databázového softvéru sa v posledných 15 rokoch realizovala digitalizácia a integrácia maďarských nárečových slovníkov a atlasov, vznikli zbierky audiálnych nárečových textov. Doterajšie výsledky počítačom podporovanej dialektológie v Maďarsku zhrnul vo svojej štúdií Dezső Juhász (Juhász, 2014). Ďalšiemu vývoju softvéru Bihalbocs sa venuje Fruzsina Sára Varghová, ktorá vo svojich konferenčných príspevkoch a štúdiách prezentuje rôzne možnosti využívania počítačovej dialektológie. Je autorkou monografie o dialektometrickej analýze maďarských nárečí (Vargha, 2017).

Dialektologické výskumy maďarských nárečových oblastí na Slovensku, ako aj spracovanie nárečového materiálu formou atlasov zaostáva za podobnými projektmi v štátoch susediacich s Maďarskom. V tomto ohľade sme zaznamenali pokrok v posledných 15 rokoch, keď bol publikovaný atlas maďarských nárečí z okolia Nitry od Anny Sándorovej (Sándor, 2004), resp. atlas maďarských nárečí z Novohradu (medvešského regiónu) od autora Lajosa Cs. Nagya (Cs. Nagy, 2011). Novšie dialektologické výskumy sú späté najmä s Ústavom maďarskej jazykovedy a literárnej vedy na Fakulte stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre, spoločným dielom dialektológov ústavu je syntetizujúce dielo o maďarských nárečiach na Slovensku (Menyhárt – Presinszky – Sándor, 2009).

Výskum zameraný na rôzne javy maďarských nárečí juhozápadného Slovenska (na Žitnom ostrove²) sa začal v roku 2010. Naším pôvodným cieľom bolo realizovať celoplošný výskum v regióne a na základe kompletnej siete výskumných bodov (loka-

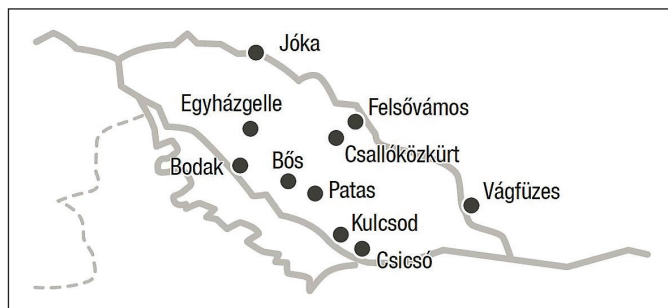
² V slovenčine sa názov Žitný ostrov používa na pomenovanie časti geomorfologickej oblasti Podunajská nížina; v tomto príspevku tento názov používame ako slovenský ekvivalent špecifickej nárečovej a etnografickej oblasti Csallóköz. V príspevku sa však spomínajú aj nárečia z tzv. Szigetköz (územie v Maďarsku medzi Dunajom a tzv. Mošonským Dunajom). Na rozlíšenie týchto dvoch susedných regiónov sa v slovenčine udomácnili názvy Veľký Žitný ostrov (t. j. územie medzi Malým Dunajom a Dunajom, po maďarsky Csallóköz) a Malý Žitný ostrov (Szigetköz). Naše výskumy sa realizovali na slovenskej časti územia, teda ako ekvivalent maďarského názvu Csallóköz väčšinou používame slovenský názov Žitný ostrov. Synonymný názov Veľký Žitný ostrov sa používa len vtedy, keď je potrebné rozlíšiť túto nárečovú oblasť od susednej nárečovej oblasti Malý Žitný ostrov (Szigetköz).

lít) zostaviť regionálny nárečový atlas. K presnejšiemu opisu a charakteristike žitnoostrovských nárečí a k analýze ich zmien je potrebné spracovať zozbieraný materiál vhodnými digitálnymi metódami, aby bolo možné zo zvukových záznamov získaných terénnym výskumom rôznymi metódami a nástrojmi získať a štruktúrovane uchovávať jazykové dáta, ktoré následne budú slúžiť ako zdroj pre zbierky audiálnych textov, pre nárečové mapy, ozvučené atlasy alebo iné výstupy – podľa príslušných výskumných cieľov. Jednotlivé etapy výskumu žitnoostrovských nárečí sme realizovali (na Slovensku ako prví) pomocou počítačového programu Bihalbocs a podľa inštrukcií Domokosa Vékása a Fruzsiny Sáry Varghovej, ktorí pri tejto práci ochotne pomáhali.

Základ jazykového korpusu tvorí materiál, získaný dotazníkovou metódou počas terénneho výskumu v rôznych obciach skúmaného regiónu. Pre potreby výskumu sa používal dialektologický dotazník s 280 položkami a sociolingvistický dotazník s 50 položkami. V jednotlivých lokalitách sme pracovali s 10 – 50 respondentmi. Okrem toho sa vyhotovovali zvukové nahrávky a k výskumu akustických javov sa zbierali tzv. minimálne páry slov (lexém). Do terénneho výskumu sa zapojili študenti učiteľstva, ktorí na Fakulte stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre študovali a študujú maďarský jazyk v aprobácii.

Na projekte žitnoostrovského nárečového atlasu sa naďalej priebežne pracuje podľa pôvodného plánu, zatiaľ boli spracované údaje z 10 lokalít, takže v súčasnosti máme k dispozícii skoro 30 000 digitalizovaných údajov. Územné rozloženie obcí, z ktorých nárečový materiál je už spracovaný, je znázornené na mape č. 1.

Mapa č. 1: Obce na Žitnom ostrove s kompletne spracovaným materiálom

Tieto obce reprezentujú lokality na území medzi Dunajom a Malým Dunajom. Štyri obce – Holic/Egyházgelle, Bodíky/Bodak, Ohrady/Csallóközkürt a Horné Mýto/Felsővámos – sa nachádzajú v severnej časti územia (tzv. horný Žitný ostrov), ďalšie štyri obce – Gabčíkovo/Bős, Pataš/Patas, Kľúčovec/Kulcsod, Čičov/Csicsó zas v južnej časti (územie tzv. dolného Žitného ostrova). Posledné dve obce majú kontrolnú funkciu: obec Vrbová nad Váhom/Vágfüzes patrí do tzv. severodunajskej nárečovej skupiny, obec Jelka/Jóka patrí do etnografického regiónu Mátyusföld.³

³ Je to územie severne od Malého Dunaja až po Váh (Maďarmi obývaná časť územia okresov Galanta, Senec a Šaľa); do slovenčiny sa obyčajne prekladá ako *Matúšova zem*.

2. INFORMATIZÁCIA ÚDAJOV A VYHOTOVENIE MÁP VYBRANÝCH NÁREČOVÝCH JAVOV

Jedným z cieľov spracovania zozbieraných údajov je vytvorenie digitálneho atlasu, podstatou ktorého je zápis údajov pomocou tzv. analytického nárečového kódovacieho systému, ktorý korešponduje s transkripčným systémom tradične používaným v maďarskej dialektológii. Naše údaje a údaje z iných lokalít spracované v rámci iných dialektologických výskumov a spojené do spoločnej databázy umožňujú integráciu údajov z rôznych databáz a ich spoločné spracovávanie či kartografické zobrazenie. Analýzu údajov výrazne uľahčuje skutočnosť, že pomocou tohto softvéru je možné rýchlo a automaticky vykonať úlohy, ktoré sa predtým robili manuálne a boli časovo veľmi náročné (napr. skúmanie výskytu a rozšírenosti hlások, ako aj frekvencie ich použitia z teritoriálneho aspektu). Na mape pri jednotlivých výskumných bodoch možno zobraziť pomocou kruhového diagramu pomer jednotlivých lokálnych variantov v porovnaní s celým systémom. Podmienkou toho je však, samozrejme, digitalizácia údajov. Kódovanie sa začína fonetickou transkripciou, transkripcia má byť presná, aby sa nestratili žiadne timbrové varianty hlások, ktoré charakterizujú pôvodný nárečový prejav.

Touto technológiou boli spracované materiály v niektorých našich publikáciách. Na základe empirických údajov sme spracovali niektoré typické javy, ktoré charakterizujú žitnoostrovské nárečia, ako napr. sporadické nahradzovanie vokálu *e* vokálom *ö* (obe sú prostredné samohlásky), asociatívny výskyt nelabializovaného vokálu *á*⁴ pred slabikou so samohláskou *á*, alebo samohlásky *á* po slabike so samohláskou *o* (Menyhárt, 2012; Presinszky, 2012; Menyhárt – Presinszky, 2013).

V maďarskej dialektologickej literatúre sa uvádza, že v nárečiach na Veľkom a Malom Žitnom ostrove sa vysoké samohlásky často vyslovujú ako krátke (oproti výslovnosti podľa normy v štandardnej variete⁵), napr. *szíve* (spisovne *szíve* ‚srdce‘), skrátenie dlhých vysokých samohlások sa však menej uplatňuje v tejto nárečovej skupine ako v regióne západného Zadunajska. Na základe odpovedí 100 respondentov z 10 lokalít sme preskúmali výskyt krátkych a dlhých vysokých samohlások a ich kolísanie v 7 lexémach, popritom sme si všimli teritoriálne špecifiká tohto nárečového javu s prihliadnutím na sociologické vlastnosti hovoriacich (p. Presinszky, 2016a). V skúmaných slovách sa vysoká hláska vyskytuje v prízvučnej slabike. Naša hypotéza bola, že vo veľkom počte odpovedí respondentov zo všetkých skupín bude možné identifikovať nárečové varianty s krátkym vokálom.

Na mape č. 2 uvádzame sumárne údaje z odpovedí všetkých respondentov, a to: počet všetkých odpovedí (100), varianty heslového slova a ich počet. V kruhovom diagrame je spisovný variant slova (*szívük*, *szíve*⁶) znázornený tmavšou farbou, náre-

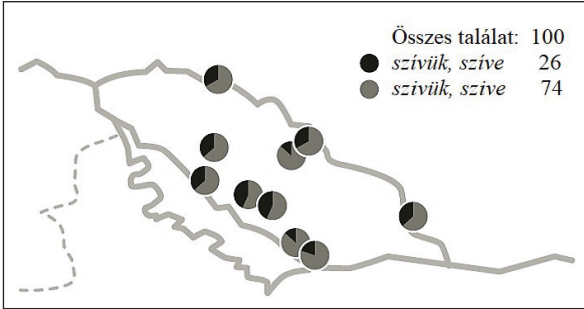
⁴ Samohláska označená ako *á* sa vyslovuje podobne ako slovenské spisovné *a*.

⁵ V príspevku používame termín štandardný synonymne s termínom spisovný na označenie kodifikovanej variety národného jazyka.

⁶ Slovo *szív* sa tu vyskytuje v dvoch tvaroch: v jednotnom a množnom čísle s posesívnou koncovkou 3. osoby.

čový variant s krátkou samohláskou (*szívük, szíve*) svetlejšou farbou. Kruhové diagramy znázorňujú výskyt jednotlivých variantov v danej lokalite, resp. ich pomer.

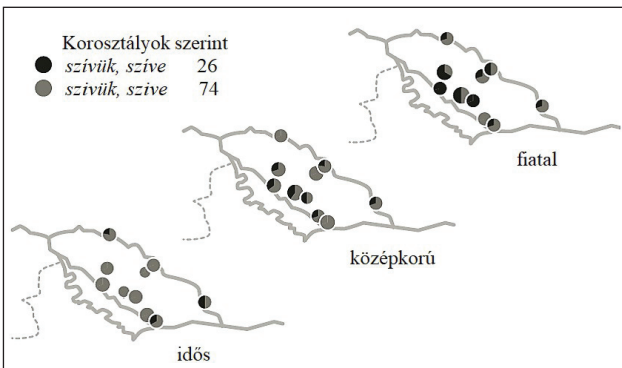
Mapa č. 2: Výskyt nárečových a spisovných variantov heslového slova *szíve, szívük* – sumárne údaje

Z mapy č. 2, kde sú znázornené sumárne údaje heslových slov *szíve* a *szívük*, je zrejmé, že tri štvrtiny respondentov uplatnili vo svojej odpovedi nárečový variant tejto lexémy. Odpovede so spisovným variantom s dlhým *i* sa vyskytli vo všetkých obciach, ich podiel však nikde nedosiahol tretinu z celkového počtu odpovedí. Výskyt nárečového variantu je teda charakteristický pre celé územie, nie je však možné jednoznačne vymedziť oblasti s vyšším alebo nižším výskytom tohto variantu.

Pomocou programu Bihalbocs je teda možné kartograficky spracovať a znázorňovať sumárne údaje o vybraných heslových slovách, program však zároveň umožňuje zobrazit' údaje o fungovaní variantov podľa vybraných parametrov, v tomto prípade podľa veku, vzdelania a pohlavia respondentov. Na základe týchto sociolingvistických premenných môžeme získať odpoveď na otázku, ktoré skupiny hovoriacich uprednostňujú nárečový variant. Na mape č. 3 sú znázornené údaje podľa veku respondentov.

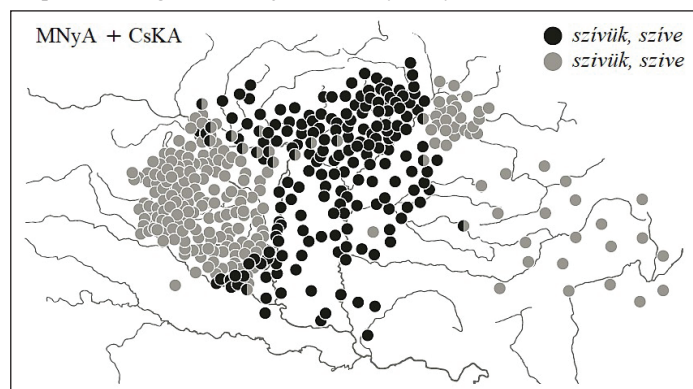
Mapa č. 3: Uplatnenie spisovného a nárečového variantu podľa veku hovoriacich (idős = starší respondenti, középkorú = respondenti v strednom veku, fiatal = mladí respondenti)

Na základe kruhových diagramov možno jednoznačne identifikovať rozdiely medzi respondentmi: v skupine mladých sa častejšie vyskytovali odpovede podľa spisovnej normy, ako u respondentov v strednom veku. V odpovediach starších respondentov boli v prevahe nárečové podoby heslových slov. Na základe údajov týchto dvoch heslových slov možno vizuálne znázorniť zistenie, že s pribúdajúcim vekom sa zvyšuje frekvencia používania nárečového variantu lexémy.

Pomocou programu Bihalbocs je možné prepojiť rôzne databázy a naše údaje s údajmi z iných databáz. Na mape č. 4 sú znázornené integrované údaje z *Atlasu maďarských nárečí* (MNYA) a plánovaného *Atlasu žitnoostrovských nárečí* (CsKA):

Mapa č. 4: Integrované údaje z databázy MNYA a CsKA

Z mapy sa dá vyčítať, že varianty skúmaných jednotiek s krátkym vokálom *i* sú charakteristické pre západné regióny maďarského jazykového územia a vyskytujú sa aj na východe a v Sedmohradsku. Spisovný variant s dlhým vokálom (*í*) sa uplatňuje najmä v centrálnej oblasti jazykového územia. Existujú výskumné body, kde sa vyskytujú obidva varianty, tieto lokality však netvorí väčší územný celok. Čo sa týka územia Slovenska, medzi Žitným ostrovom a ostatnými nárečovými oblasťami existuje jasná hranica – izoglosa, lebo na východ od skúmaného územia sa používajú varianty s dlhým *í*. V prípade týchto dvoch slov teda údaje zo Žitného ostrova a regiónu stredného Zadunajska a Malej dunajskej kotliny vykazujú jasnú podobnosť.

3. VÝZNAM A ANALÝZA ZVUKOVÉHO MATERIÁLU

Výhodou softvéru, ktorý používame pri počítačom podporovanom dialektologickom výskume maďarských nárečí na Slovensku, je, že počas spracovania sa zároveň synchronizujú údaje s pôvodným zvukovým záznamom. Takýmto spôsobom sa zachováva spojitosť medzi pôvodnou nahrávkou a prepisom aj po nahratí údajov do databázy. Po spracovaní údajov podľa vybraných kritérií z takto vytvoreného súboru je mož-

né vyhotoviť aj ozvučené mapy, resp. iné výstupy podľa požiadaviek dialektológov. Takým je napríklad skúmanie akustických vlastností hlások (p. Presinszky, 2016b).

V skupine nárečí na území Veľkého a Malého Žitného ostrova sa často stáva, že v pozícii pred slabikou s dlhým *á* sa krátka labializovaná samohláska *a* vyslovuje ako nelabializované *á*, resp. otvorenejšie než v štandardnej výslovnosti. Je to asociatívny jav, ktorý závisí od hláskového okolia. Na základe údajov z *Atlasu maďarských nárečí* možno usúdiť, že tento jav nebol všeobecne rozšírený v žitnoostrovských nárečiach ani pred 60 rokmi, napriek tomu zvukové realizácie vokálu *á* boli rozmanité. Z kartografického spracovania súčasných údajov vyplýva, že v súčasnosti ide o sporadický nárečový jav. Z odpovedí respondentov vyplýva, že rôzne realizácie nárečového variantu *hátár* (ide o variant heslového slova *határ* ‚chotár‘) tvoria spolu menej ako 10 % všetkých údajov a vyskytujú sa najmä v severnej a centrálnej časti územia Žitného ostrova.

V rámci akustického skúmania materiálu sme analyzovali formantovú štruktúru hlások. Vo formantovej štruktúre vokálov hodnoty prvého (F1) a druhého formantu (F2) obyčajne jednoznačne určujú kvalitu hlásky. Jednotlivé hodnoty však vykazujú veľkú variabilitu, aj keď ide o izolovanú výslovnosť hlásky tým istým hovoriacim. Preto nie je možné stanoviť hraničné hodnoty. Na základe odbornej literatúry a referenčných hodnôt formantov vokálu *á* a vokálu *a* vychádzame z toho, že hodnota prvého a druhého formantu vokálu *á* je o 200-300 Hz vyššia, ako v prípade vokálu *a* (Gósy, 2004, s. 115).⁷

Formantové hodnoty vokálu *a* sme skúmali na materiáli, ktorý sme získali z dotazníkov počas terénnych výskumov nárečí na Žitnom ostrove. Pre účely výskumu boli vybrané jednoslovné odpovede 100 respondentov, pričom išlo o slová, v ktorých sa vokál *a* nachádza v rovnakej fonetickej pozícii. Tento jav sme skúmali na dvoch slovách, na slove *hátár* (ktoré už bolo spomenuté) a na slove *haza* (‚vlast‘). Našou hypotézou bolo, že v slove *hátár* budú formantové hodnoty vokálu *a* vyššie, ako v prípade vokálu *a* v prvej slabike slova *haza*, a to nezávisle od toho, či možno počuť rozdiely vo výslovnosti, alebo nie. Príčinou tohto rozdielu má byť už spomenutý jav, teda strata labializácie vokálu *a* v pozícii pred slabikou s dlhým *á*. Ďalším cieľom výskumu bolo pomocou týchto objektívnych údajov presnejšie určiť fonetické vlastnosti nelabializovaného vokálu *á*, ktorý sa vyskytuje na Žitnom ostrove. Pre účely výskumu sme z odpovedí respondentov pomocou softvéru Bihabocs vytrihli sekvencie zvukového záznamu, ktoré obsahovali slová *hátár* a *haza* a prekopírovali sme ich do osobitných súborov, a to spolu s príslušnými sprievodnými informáciami. Potom sme súbory konvertovali do akustického softvéru Praat a pomocou neho sme určili hodnoty formantov vokálu *a*. Z nameraných hodnôt prvého a druhého formantu sme vytvorili tabuľku s 864 údajmi, potom sme údaje vyhodnotili, pritom sme pracovali s dvoma kategóriami. Zvlášť sme hodnotili údaje od tých respondentov, u ktorých bolo jednoznačne počuť rozdiel vo výslovnosti vokálov *a* a *á*, a zvlášť tie údaje, v prípade ktorých nebolo možné počuť rozdielnu výslovnosť. Na základe údajov bolo možné skonštatovať, že

⁷ V slovenčine sa dlhé *á* artikulačne zhoduje s krátkym *a*, aj formantová štruktúra je podobná.

až na dvoch respondentov sa jednoznačne odlišili údaje respondentov, ktorí v skúmanej pozícii vyslovovali nelabializované *á*. Na základe údajov sme zistili, že predovšetkým hodnoty formantu F1 boli jednotne vyššie. V prípade labializovaného *a* sa táto hodnota pohybovala v rozmedzí 500 – 700 Hz, kým v prípade nelabializovaného *á* v rozmedzí 700 – 800 Hz. V prípade formantu F2 nie je možné zistiť takéto výrazné rozdiely, najčastejšie boli namerané hodnoty od 1000 do 1500 Hz.

V ďalšej etape sme sledovali rozdiely medzi hodnotami formantov F1 a F2 v skúmaných slovách (*haza* a *határ*) u jednotlivých respondentov. Potvrdil sa auditívny dojem: v prípade slova *határ* sú hodnoty F1 a F2 vyššie, teda samohláska *a* v prvej slabike sa vyslovuje viac nelabializovane a palatálne. V prípade tých respondentov, u ktorých sme počuli rozdiel vo výslovnosti, aj akustickým meraním bolo možné potvrdiť odlišnú formantovú štruktúru samohlásky *a* v pozícii pred slabikou s dlhým *á* a v inej pozícii. V prípade slova *határ* sa hodnoty F1 vokálu *a* pohybovali v rozmedzí 700 – 800 Hz, kým v prípade prvej samohlásky *a* v slove *haza* v rozmedzí 450 – 650 Hz, teda tvorili osobitnú množinu.

Exaktné údaje z akustických meraní, ktoré sme realizovali na základe zvukového materiálu zo Žitného ostrova, potvrdili auditívny dojem, to znamená, že v pozícii pred slabikou s dlhým *á* sa samohláska *a* vyslovuje s nižším stupňom labializácie. Ďalším dôležitým zistením bolo, že nelabializované *á* v prejavoch respondentov – hovoriacich zo Žitného ostrova – je otvorenejšie a palatálnejšie než v prípade štandardnej výslovnosti.

4. SYNCHRONIZÁCIA ZVUKU A TEXTU, VYTVORENIE AUDIOKNÍH

Počas terénneho výskumu na Žitnom ostrove sme so všetkými respondentmi nahrali 10 – 15 minútový nárečový prejav. Naším cieľom bolo pozorovať súvislý prejav v situácii, keď hovoriaci nie je nútený zmeniť štýl a spôsob vyjadrovania a môže voľne rozprávať o svojej obľúbenej téme. Naši respondenti najčastejšie rozprávali o svojom detstve, o rodine, o svojej práci, o ľudových zvykoch alebo o svojich koničkoch. Moderným spôsobom publikovania hovorených prejavov je audiokniha, ktorá jednak obsahuje spoľahlivé údaje o špecifických vlastnostiach daného nárečia, jednak nám vďaka svojej tematickej rozmanitosti približuje aj etnografické zvláštnosti daného regiónu. Audioknihy sú vytvárané špeciálnou informatickou metódou, pomocou ktorej môžeme počúvať zvukový záznam a zároveň sledovať jeho fonetický prepis, teda tento typ audioknihy možno považovať za multimediálnu zbierku nárečových textov.

Priekopníkmi v digitalizácii zbierok maďarských nárečových textov boli spolupracovníci geolingvistického pracoviska Univerzity E. Loránda v Budapešti, ktorí sa pomocou softvéru Bihalbocs v roku 2005 pustili do digitalizácie publikácie *Maďarskej nárečovej čítanky (Magyar nyelvjárás olvasókönyv)* od autorov Mihályho Hajdúa a Miklósa Kázméra z roku 1974. Výsledkom tejto práce je digitálna publiká-

cia *Maďarská nárečová audiokniha (Magyar nyelvjárás hangoskönyv)*, ktorá vyšla na 9 CD nosičoch a je prístupná aj na internete vo formáte HTML.⁸

Podľa vzoru tejto audioknihy sme v roku 2017 začali so spracovaním zvukových nahrávok zo spomenutého terénneho výskumu na Žitnom ostrove. Nahrávky sa spracúvajú pomocou softvéru Bihalbocs vo formáte BXT, ktorý umožňuje synchronizovať textové súbory – transkribované nahrávky so zvukovými súborami vo formáte WAV. Do transkribovaného textu sú umiestnené markery – „časovače“ na spojenie textových a zvukových súborov s presnosťou zlomku sekundy. Pri synchronizácii sa vychádza z pôvodnej nahrávky, v prepise sú umiestnené „časovače“ tam, kde sú v súvislosti s pauzami, resp. sa týmito markermi označuje začiatok a koniec prejavu. Pri spustení súborov je pomocou markerov možné vypočítať si jednotlivé sekvencie nahrávky bez toho, aby bolo potrebné vyhľadať pôvodnú nahrávku a v nej príslušnú sekvenciu. Pôvodná zvuková nahrávka je k dispozícii aj po vytvorení databázy, to znamená, že pri všetkých údajoch si možno vypočítať príslušnú nahrávku a fonetickú transkripciu možno kedykoľvek skontrolovať a opraviť (pozri bližšie Vargha, 2007; 2011).

Touto technikou bola vytvorená audiočítanka s názvom *Audiokniha maďarských nárečí na Slovensku (Szlovákiai magyar nyelvjárás hangoskönyv)*, ktorá v súčasnosti pozostáva z troch zväzkov: prvá časť obsahuje texty zo spomínaného výskumu na Žitnom ostrove, do ďalších dvoch boli zaradené multimedialne nárečové texty z dvoch ďalších veľkých maďarských nárečových regiónov na Slovensku. Audioknihy sú voľne prístupné na webovom sídle Fakulty stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre.⁹

Maďarské nárečové oblasti na Slovensku organicky nadväzujú na jednotlivé nárečové regióny Maďarska. Autori dialektologickej publikácie *Maďarská dialektológia* rozdeľujú maďarské jazykové územie (územie Maďarska a územia susedných štátov obývaných Maďarmi) na 10 nárečových regiónov (Kiss (ed.), 2001, s. 264). Z týchto regiónov tri presahujú aj na územie dnešného Slovenska: región stredného Zadunajska a Malej dunajskej kotliny, palócky nárečový región a severovýchodný nárečový región. Nárečové zvláštnosti uvedených troch nárečových oblastí sa prezentujú v troch zväzkoch spomínanej audioknihy.

V 1. časti sa nachádzajú texty reprezentujúce lokálne nárečia prvého regiónu, najmä zo Žitného ostrova, ide o texty z nasledovných obcí: Gabčíkovo/Bős, Ohrady/Csalóközkürt, Ižop/Izsap, Kľúčovec/Kulcsod, Bodíky/Nagybodak, Topoľníky/Nyárasd, Vrbová nad Váhom/Vágfüzes, Trhová Hradská/Vásárút, Žihárec/Zsigárd. V druhej časti sa nachádzajú texty, ktoré reprezentujú špecifiká palóckych nárečí z týchto lokalít: Jelšovce/Nyitraegerszeg, Veľké Chyndice/Nagyhind (severozápadná skupina palóckych nárečí), Tekovské Lužany/Nagysalló, Šarkan/Sárkányfalva (západná skupina palóckych nárečí), Ipeľský Sokolec/Ipolyszakállos, Horné Turovce/Felsőtúr, Nenince/

⁸ http://geolingua.elte.hu/index_hu.html

⁹ <https://www.fss.ukf.sk/hu/tudomanyos-tevekenyseg/szlovakiai-magyar-nyelvjaras-hangoskonyv>

Lukanénye (skupina palóckych nárečí z okolia Ipl'a), Šíd/Síd, Nová Bašta/Újbást (stredopalócka nárečová skupina), Číz/Csíz, Včelince/Méhi (východná skupina palóckych nárečí), Veľká Ida/Nagyida (skupina palóckych nárečí z okolia Hornádu). V 3. časti boli publikované lokálne nárečové texty zo severovýchodnej nárečovej oblasti (okolie Uhu a dolného Zemplína): Veľké Slemence/Nagyszelmenc, Ptrukša/Szirenfalva, Čičarovce/Csicser, Bol/Boly, Zatín/Zétény, Oborín/Abara.

5. VYUŽÍVANIE VÝSLEDKOV POČÍTAČOM PODPOROVANEJ DIALEKTOLÓGIE VO VYUČOVANÍ

Tri časti nárečovej audiočítanky prezentujú hlavné typy regionálnych variet maďarského jazyka pomocou súčasných nárečových prejavov, a tým ponúkajú možnosť dynamizovať vyučovanie variet maďarského jazyka. Vďaka týmto textom môže byť vyučovanie tejto tematiky pestrejšie, zaujímavejšie a interaktívnejšie.

S problematikou vzťahu medzi nárečiami a vyučovaním materinského jazyka sa v posledných rokoch zaoberali mnohí odborníci. Najkomplexnejší prehľad tejto tematiky – s prihliadnutím aj na zahraničné skúsenosti – sa podáva v spomínanej publikácii *Maďarská dialektológia* (Kiss (ed.), 2001). Ďalšia publikácia skúma vzťahy medzi jazykom a školou, nárečiami a vyučovaním materinského jazyka na základe príkladov z Maďarska a zo zahraničia (Kontra (ed.), 2003). Potreba oboznámiť žiakov s charakteristikami regionálnych variet hovorenej podoby maďarského jazyka je nesporná, a to najmä z toho dôvodu, že u veľkej časti žiakov – v prípade príslušníkov maďarských menšín absolútnej väčšiny žiakov – prvou osvojenou, teda vernakulárnou varietou je nárečie. Bez akceptovania tejto skutočnosti sa dá len ťažko realizovať hlavný cieľ vyučovania materinského jazyka, a to osvojenie si jeho spisovnej variety. Je dôležité, aby sa na hodinách materinského jazyka sprostredkoval správny obraz o nárečiach, ešte stále sú totiž rozšírené mýty typu *Počet hovoriacich nárečím je nízky.*; *Maďari, ktorí žijú v štátoch susediacich s Maďarskom rozprávajú len nárečím.*; *Nárečia disponujú obmedzeným lexikálnym repertoárom.*; *Len menej inteligentní ľudia rozprávajú nárečím.*; *Nárečia prežívajú vďaka sedliakom.*; *V nárečiach sa zachovala „čistejšia“ podoba jazyka.* a pod. Okrem rúcania mýtov by bolo potrebné realizovať „aditívne“ vyučovanie materinského jazyka. Podstatou tohto prístupu je – podobne ako v prípade aditívneho bilingvizmu – osvojenie si štandardnej variety bez ujmy na vernakulárnej variete žiaka, teda bez toho, aby sa narušil kladný vzťah jedinca k svojmu nárečiu. Pri takomto vyučovaní sa jazykový repertoár žiaka rozširuje, žiak bude schopný verbálne sa prispôbovať rôznym komunikačným situáciám a bude používať nárečie a spisovnú varietu jazyka náležite, pretože používanie konkrétnej variety závisí od komunikačnej situácie. Predpokladom úspešného osvojenia si štandardnej variety je teda predovšetkým aplikácia kontrastívneho prístupu s prihliadnutím na vernakulárnu varietu, ktorú si žiak osvojil ako prvú varietu jazyka (Menyhárt – Presinszky – Sándor, 2009, s. 13 – 18). Vo vy-

sokoškolskej učebnici *Maďarské nárečia na Slovensku* je venovaná osobitná kapitola vzťahu nárečia a vyučovania materinského jazyka. Podľa autorov tejto učebnice je potrebné teoreticky ďalej rozvíjať túto tematiku – to platí najmä v prípade menšinových komunit –, ale naozaj naliehavým je vypracovanie vhodných didaktických metód. V publikácii sa nachádzajú aj kontrastívne zamerané cvičenia a úlohy, ktoré možno používať vo vyučovaní gramatiky maďarského jazyka.

Výbornou didaktickou pomôckou môže byť už spomenutá nárečová audiočítanka, pretože si žiaci priamo na hodine môžu pomocou mobilného telefónu alebo tabletu vyhľadávať texty synchronizované so zvukovými záznamami, môžu ich kopírovať a editovať. Pomocou audiočítanky môžu žiaci riešiť úlohy, v ktorých – v zmysle aditívnej jazykovej pedagogiky a na základe doterajších poznatkov z gramatiky (fonetiky, morfológie, syntaxe) – môžu identifikovať rôzne nárečové javy. Pomocou audiočítanky je tiež možné ozrejmiť rozdiely medzi hovoreným a písaným jazykom. Tieto texty možno použiť aj v regionálnej výchove s popularizačno-náučným cieľom priblížiť lokálne etnografické a kultúrne javy a lokálnu históriu.

V ďalšej časti štúdie prezentujeme úryvok, ktorý možno používať na hodine maďarského jazyka s cieľom demonštrovať rozdiely medzi hovoreným a písaným prejavom. Úryvok pochádza zo spomenutej audiočítanky a je prepisom časti prejavu respondenta z Ohrád (Csallóközkürt). Úlohou žiakov je „preložiť“ nárečový text najprv do písanej, potom do hovorovej spisovnej variety, a nakoniec podčiarknuť zhodné tvary v textoch.

Pôvodný nárečový prejav¹⁰

Ébbę a ęty holt földüngbę üccsinátuk nyugoggyo apánkú, én gyerek vótam akkor, nyugoggyo apánku üccsinátuk, hogy ęngęm min gyęrękęt kivitt a apáng, befokta a ęty szamarat még a ęty tehenet, asztá mekszántotta aszt a bizonyos ęty hód földet.

Písaná podoba spisovnej variety

Ebben az egy hold földünkben úgy csináltuk nyugodjon apánkkal, én gyerek voltam akkor, nyugodjon apánkkal úgy csináltuk, hogy engem mint gyereket kivitt az apánk, befogta az egy szamarat meg az egy tehenet, aztán megszántotta azt a bizonyos egy hold földet.

Hovorová podoba spis. variety

Ebben az ety holt földüngben üccsináltuk nyugoggyon apánkal, én gyerek voltam akkor, nyugoggyon apánkal üccsináltuk, hogy engem mind gyereket kivitt az apáng, befokta az ety szamarat meg az ety tehenet, asztán mekszántotta aszt a bizonyos ety holt földet.

Hovorená a písaná podoba jazyka sú základnou formou existencie ľudského jazyka. Je nesporné, že primárnou formou je hovorená podoba, ktorá sa vyvinula skôr ako písaná. Napriek tomu má písaný jazyk dnes v istom zmysle väčšiu prestíž

¹⁰ Preklad textu: *Na tom našom jednom akri pôdy s mojím otcom, nech odpočívá v pokoji, sme robili tak, ja som bol vtedy len decko, s otcom sme robili tak, že mňa ako malé decko zobral otec, zapriahol somára a kravu, potom zaoral ten náš jeden aker pôdy.*

ako hovorená podoba. Primárnou príčinou tohto postoja môže byť skutočnosť, že literárne, administratívne a religiózne texty, ktoré sú dielom gramotných ľudí, sa tešia veľkej úcte. Je to dôležitý poznatok, lebo v povedomí ľudí sú viac zafixované špecifické vlastnosti písaného textu ako hovoreného prejavu. Na základnej škole sa žiaci zaoberajú výlučne písaným jazykom. Väčšina ľudí sa domnieva, že hovorený jazyk (vrátane dialektu) je defektná varieta, ktorá sa špecifickým spôsobom odlišuje od písaného jazyka (Lanstyák, 2009, s. 14).

Úlohy tohto typu sú vhodné na to, aby sme na hodinách materinského jazyka poukazovali na skutočnosť, že dialekty patria medzi hovorené variety jazyka, z tohto dôvodu sa odlišujú od písanej podoby štandardnej variety, ale keď porovnáme hovorovú podobu štandardného jazyka s nárečiami, môžeme zistiť veľa podobností. Aj v uvedenej ukážke je viac zhodných tvarov (označených podčiarknutím) medzi hovorovou podobou štandardnej variety a pôvodným nárečovým textom, než medzi týmito variantmi a písanou podobou štandardnej variety. Takéto úlohy ďalej možno využívať na to, aby sme poukazovali na odlišné pravidlá, ktoré sa uplatňujú pri písaní a hovorení, aby sa zákonitosti hovoreného jazyka (a, samozrejme, aj nárečí) nepovažovali za chyby. Podobné úlohy úspešne aplikujeme na našej univerzite na seminároch, kde sa zaoberáme regionálnymi varietami maďarského jazyka (Presinszky, 2018).

6. ZÁVER

Metódy počítačom podporovaných dialektologických výskumov, ktoré v súčasnosti využívame pri skúmaní maďarských nárečí na Slovensku, prinášajú do dialektologických výskumov novú dimenziu a perspektívu, uľahčujú prácu dialektológom a umožňujú popularizovať výsledky vedeckej práce aj v širšej verejnosti. Počítačová dialektológia a využívanie softvéru Bihalbocs ponúkajú vhodné metódy pre dialektologický výskum – a to v každej jeho fáze: od plánovania výskumu, cez zber, zápis a viacrozmernú analýzu údajov až po prezentovanie výsledkov. Prácu dialektológov výrazne uľahčuje možnosť vypočítať si digitálne nahrávky toľkokrát, koľko je to potrebné bez toho, aby sme sa obávali ich poškodenia, čím sa zvyšuje aj presnosť transkripcie. Okrem toho interaktívne výstupy umožňujú oboznamovať sa s maďarskými nárečiami mimoriadne pôsobivým spôsobom, čo môže byť zaujímavé aj pre tých, ktorí sa nezaoberajú dialektológiou. Je mimoriadne dôležité, že počítačom podporované dialektologické výskumy maďarských nárečí na Slovensku prebiehajú viac-menej paralelne s dialektologickými výskumami v Maďarsku a v iných susedných krajinách; napr. touto metódou digitalizovali kolegovia z Rumunska maďarské nárečové texty zo Sedmohradska (p. Gál – Hochbauer, 2011). Vďaka týmto projektom sa otvára možnosť spoločného synchronného výskumu vybraných nárečových javov vo všetkých krajinách strednej Európy, kde žijú maďarské komunity.

Bibliografia

BALOGH, Lajos – KISS, Gábor: A magyar nyelvjárások atlaszának számítógépes feldolgozása [Počítačové spracovanie Atlasu maďarských nárečí]. In: Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben. Ed. M. Kontra. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet 1992, s. 5 – 17.

BODÓ, Csanád – VARGHA Fruzsina Sára: Régi nyelvatlások – új módszerek. Nyelvtechnológiai eljárások a nyelvföldrajzban [Staré jazykové atlasy – nové metódy. Využívanie jazykových technológií v geolingvistike]. In: Magyar Nyelv 2008, roč. 104, č. 3, s. 335 – 351.

CS. NAGY, Lajos: Medvesalja magyar nyelvjárás atlasza [Dialektologický atlas nárečia regiónu Medvesalja]. Nagykapos: Luminosus n.o. Kiadó 2011. 798 s.

HAJDÚ, Mihály – KÁZMÉR, Miklós: Magyar nyelvjárás olvasókönyv [Maďarská nárečová čítanka]. Budapest: Tankönyvkiadó 1974. 295 s.

GÁL, Noémi – HOCHBAUER, Mária: Vöö István dialektológiai kutatásainak digitális feldolgozási lehetőségeiről [O možnostiach digitálneho spracovania materiálov z nárečových výskumov Istvána Vööa]. In: Hangok – helyek. Tanulmányok dialektológiai adattárak és helynévtárak számítógépes feldolgozásáról. Eds. J. M. Bárh – F. S. Vargha. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet 2011, s. 87 – 94.

GÓSY, Mária: Fonetika, a beszéd tudománya [Fonetika – veda o reči]. Budapest: Osiris Kiadó 2004. 350 s.

JUHÁSZ Dezső: A dialektológia számítógépes támogatása – Rövid hazai körkép [Počítačom podporovaná dialektológia – Krátky prehľad domácich výskumov]. In: Magyar Nyelvjárások 2014, roč. 52, s. 57 – 64.

KISS, Jenő (ed.): Magyar dialektológia [Maďarská dialektológia]. Budapest: Osiris Kiadó 2001. 380 s.

KONTRA, Miklós (ed.): Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon [Jazyk a spoločnosť v Maďarsku v období politických zmien]. Budapest: Osiris Kiadó 2003. 350 s.

LANSTYÁK, István: A magyar beszélt nyelv sajátosságai [Špecifiká hovorovej podoby maďarského jazyka]. Pozsony: Stimul 2009. 314 s.

MENYHÁRT, József: Kis kácsa fürdik. Egy csallóközi nyelvjárás jelenség vizsgálata [Kis kácsa fürdik. Skúmanie špecifického nárečového javu zo Žitného ostrova]. In: A tudomány vonzásában: Köszöntő kötet a 70 éves Vörös Ottó tiszteletére. Eds. Sz. Simon – T. Török. Komárom: Selye János Egyetem 2012, s. 131 – 144.

MENYHÁRT, József – PRESINSZKY, Károly: A szórványos ö-zés vizsgálata a Csallóközben generációk és iskolázottság szerint [Skúmanie sporadického výskytu vokálu ö namiesto vokálu e na Žitnom ostrove podľa veku a vzdelanostní hovoriacich]. In: Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. Eds. M. Kontra – M. Németh – B. Sinkovics. Budapest: Gondolat Kiadó 2013, s. 444 – 458.

MENYHÁRT, József – PRESINSZKY, Károly – SÁNDOR, Anna: Szlovákiai magyar nyelvjárások [Maďarské nárečia na Slovensku]. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem 2009. 220 s.

MNyA = DEME, László – IMRE, Samu (eds.): A magyar nyelvjárások atlasza. 1 – 6. [Atlas maďarských nárečí. 1 – 6]. Budapest: Akadémiai Kiadó 1968 – 1977. 1162 s.

PRESINSZKY, Károly: A csallóközi *kálács*. Az *á* előtti asszociatív illabiális *á*-zás nyelvföldrajzi jellemzői a Csallóközben [Výslovnosť slova *kálács* na Žitnom ostrove. Geolingvistické špecifiká výskytu nelabializovaného vokálu *á* v pozícii pred slabikou s dlhým *á*]. In: A tudomány vonzásában: Köszöntő kötet a 70 éves Vörös Ottó tiszteletére. Eds. Sz. Simon – T. Török. Komárom: Selye János Egyetem 2012, s. 111 – 129.

PRESINSZKY, Károly: A magánhangzó-rövidülés vizsgálata a Csallóközben [Výskum skrátenia dlhých samohlások v nárečiach na Žitnom ostrove]. In: Sztenderd – nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira. Eds. I. Kozmács – I. Vančo. Lakitelek: Antológia Kiadó 2016a, s. 189 – 199.

PRESINSZKY, Károly: Az *á* előtti illabiális *á*-zás a Csallóközben [Uplatňovanie nelabializovaného vokálu *á* v pozícii pred dlhým *á* v nárečiach na Žitnom ostrove]. In: Magyar Nyelv 2016b, roč. 112, č. 2, s. 218 – 227.

PRESINSZKY, Károly: Nyelvjárási hangoskönyv a nyelvtanórán [Nárečová audiočítanka na hodine gramatiky]. In: Katedra: szlovákiai magyar pedagógusok és szülők lapja 2018, roč. 25, č. 9, s. 12 – 13.

SÁNDOR, Anna: A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza [Atlas maďarských nárečí z okolia Nitra]. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó 2004. 368 s.

VARGHA, Fruzsina Sára: A magyar nyelvjárási hangoskönyv és elemzési lehetőségei [Maďarská nárečová audiokniha a možnosti jej analýzy]. In: Nyelv, területiség, társadalom. Ed. E. Zelliger. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 2007, s. 429 – 443.

VARGHA, Fruzsina Sára: Beszélő térképlapok A magyar nyelvjárások atlaszából [Rozpravajúce listy z Atlasu maďarských nárečí]. In: Hangok – helyek. Tanulmányok dialektológiai adattárak és helynévtárak számítógépes feldolgozásáról. Eds. J. M. Bárh – F. S. Vargha. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet 2011, s. 151 – 169.

VARGHA, Fruzsina Sára: A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai. Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése [Geografické vzory jazykovej podobnosti. Dialektometrické skúmanie maďarských nárečí]. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság 2017. 130 s.

VÉKÁS, Domokos: Számítógépes dialektológia [Počítačom podporovaná dialektológia]. In: V. Dialektológiai Szimpozion. Eds. M. Guttmann – Z. Molnár. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszék 2007, s. 289 – 293.

ŽIGO, Pavol: Účasť slovenskej dialektológie na Slovenskom jazykovom atlase – perspektívy počítačovej podpory projektu. In: Slovenská reč, 2005, roč. 70 č. 1 – 2, s. 3 – 15.

ŽIGO, Pavol: Počítačové kartografovanie nárečí v Slovenskom jazykovom atlase. In: Rozvoj jazykových technológií a zdrojov na Slovensku a vo svete (10 rokov Slovenského národného korpusu). Eds. K. Gajdošová – A. Žáková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2014, s. 147 – 153.

INDIVIDUÁLNY JAZYKOVÝ MANAŽMENT A JAZYKOVÉ STRATÉGIE MAĎARSKÝCH ŠTUDUJÚCICH V BRATISLAVE¹

LUCIA MOLNÁR SATINSKÁ

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava

MOLNÁR SATINSKÁ, Lucia: Individual language management and language strategies of Hungarian students in Bratislava. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2020, Vol. 71, No 3, pp. 351 – 372.

Abstract: The paper focuses on the individual language management of Hungarian minority students from Southern Slovakia who migrated to study at university in the capital city of Slovakia, Bratislava. It presents language strategies of five students, based on their language biographies. Each student was interviewed three times during their first three years of study. The language problems of these students include maintaining their mother tongue and improving their skills in Slovak as well as balancing between the two languages in various spheres of life. Factors affecting the language use of the students are family, institutions, peer group and overcoming fear. The students deal with their everyday multilingualism according to several models, which can be described on the axis between Hungarian only to Slovak only, but the students mostly find themselves somewhere in between the two, depending on various spheres (family, university, jobs, peers).

Key words: Bratislava, multilingualism, Hungarian, Slovak, language biography, individual language management, language practices, language maintenance

1. ÚVOD

Vysokoškolské prostredie predstavuje základný priestor mobility. Cestovanie a dochádzanie za štúdiom je bežnou črtou našej spoločnosti. Skúmanie študentskej mobility a jej jazykových implikácií sa stalo dôležitou súčasťou jazykovedných výskumov v oblastiach jazykového manažmentu, aplikovanej jazykovedy, jazykových ideológií a ďalších príbuzných odborov. Táto štúdia sa zameriava na konkrétne jazykové stratégie piatich maďarských študujúcich z južného Slovenska v Bratislave.

Viac výskumov sa sústreďuje na medzinárodnú mobilitu a v centre záujmu týchto výskumov je často angličtina, či už ako lingua franca alebo jej variety a kontakty s inými jazykmi. Jednotlivé jazykové praxe študujúcich na celom svete bývajú analyzované z rôznych perspektív. Hartmut Haberland, Dorte Lønsmann a Bent Preisler (2013) spolu editovali kolektívnu monografiu, ktorá prináša prípadové štú-

¹ Táto práca bola podporená projektom Agentúry pre podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-17-0254 (2018 –) *Jazykové a komunikačné problémy na Slovensku a ich manažment* a grantom VEGA 1/0170/18 *Menšinová varieta maďarského jazyka na Slovensku*.

die z Japonska, Austrálie, Južnej Afriky, Nemecka, Katalánska, Číny, Dánska a Švédska. Ich analýzy sa zameriavajú na konflikty národných jazykov a angličtiny a rôzne prejavy viacjazyčnosti. Opierajú sa o sociolingvistiku globalizácie, lingvistickú etnografiu, diskurzívnu analýzu, jazykovú politiku aj jazykový manažment. Sledujú jazykové a komunikačné problémy vysvetľované aj pomocou jazykových ideológií na troch rovinách: makro (spoločenskej, štátnej), mezo (univerzitnej, inštitucionálnej) a mikro (individuálnej). Yu Tim God a Hongzhi Zhang (2019) sa venujú čínskym študujúcim v Austrálii. Čínski študujúci predstavujú veľké percento medzinárodných² študentiek a študentov, pretože ročne odchádza z Číny do zahraničia, najmä do západných krajín ako USA a Austrália, viac ako pol milióna študujúcich (God – Zhang, 2019, s. 305). Často medzi nimi (medzinárodnými študentkami a študentami) a lokálnymi študujúcimi nedochádza k interkultúrnemu kontaktu. Ako hlavné dôvody uvádzajú komunikačné problémy a nedostatok motivácie (God – Zhang, 2019, s. 306). Viaceré štúdie sa venujú japonským študujúcim v anglických študijných programoch (porov. napr. Yoshimitsu, 2009). Kuniko Yoshimitsu sa venuje manažmentu študijných ťažkostí 17 japonských študujúcich v Austrálii, pričom využíva rozhovory, dotazníky a jazykové denníky. Li Wei a Zhu Hua (2013) opísali aj situáciu čínskych študujúcich vo Veľkej Británii, pričom kládli dôraz na to, že nejde o homogénnu skupinu. Zaoberali sa aj vnútroštátnou aj medzinárodnou migráciou za štúdiom. Vo Veľkej Británii študujú čínski hovoriaci, ktorí sa tam narodili alebo absolvovali aj elementárne a sekundárne vzdelávanie, potom prichádzajúci zo zahraničia, ale z rôznych krajín a jazykových oblastí (Čína, Taiwan, Hongkong). Počas svojich štúdií v Británii tak majú čínski hovoriaci viacero možností, ako pristupovať k svojej viacjazyčnej situácii. Môžu sa socializovať v rámci svojej jazykovej skupiny alebo krajiny pôvodu alebo konštruovať viacnásobné medzinárodné siete (networks). Podobnými otázkami prepojenými aj s jazykovými ideológiami sa zaoberala aj Mingyue Gu (2014, Gu – Guo, 2017) v kontexte menšinových aj medzinárodných študujúcich v Číne a Hongkongu. V európskom kontexte sa medzinárodnej mobilite venovali napríklad aj Julia de Bres a Anne Franziskus (2014), ktoré analyzovali jazykové denníky 24 medzinárodných študujúcich v Luxembursku a sledovali ich viacjazyčné praktiky.

Menej výskumov sa venuje vnútroštátnej mobilite. Medzi najdôležitejšie výstupy v tejto oblasti patria práce výskumníčkou Anny Weichselbraunovej (2014), Martiny Zimmermannovej (2017; 2018) a Trang Thi Thuy Nguyenovej (2019). A. Weichselbraun (2014) sa zaoberá reindexikalizáciou jazykovej praxe používania menšinového jazyka³ (v tomto prípade slovinčiny u študujúcich vo Viedni) vo svetle

² Medzinárodnosť v tomto kontexte znamená, že ide o študujúcich v krajine, kde nemajú trvalý pobyt.

³ K tejto reindexikalizácii, čiže zmene náhľadu na skutočnosti, dochádza pod vplyvom rozličných jazykových ideológií. Študujúci z Korutánska si vo Viedni osvoja jazykovú ideológiu multilingvizmu a zo „stigmatizovanej minority sa stávajú kozmopolitnými polyglotmi“ (Weichselbraun, 2014, s. 422).

jazykových ideológií. Sleduje študujúcich z Korutánska, ktorí navštevovali gymnázium s vyučovacím jazykom slovinským, počas ich vysokoškolského štúdia vo Viedni. Dochádza u nich k zaujímavej premene. Zatiaľ čo slovinčinu doma v Korutánsku vnímajú ako záťaž a niečo nemoderné, v kozmopolitnej Viedni objavujú jej hodnotu. V Korutánsku slovinčinu používali doma a v škole počas vyučovania, ale cez prestávky a vo voľnom čase používali nemčinu. Vo Viedni sa začali združovať v slovinskom menšinovom študentskom spolku a slovinčinu začali používať aj vo voľnom čase. Naopak, nemčina sa stala jazykom štúdia. A. Weichselbraun túto premenu vysvetľuje prítomnosťou odlišných jazykových ideológií v rôznych prostrediach. Zároveň to podľa nej súvisí so situáciou jazykových variet prítomných v Rakúsku a ich historickými hodnotami. M. Zimmermann (2017; 2018) skúmala študentskú mobilitu vo Švajčiarsku, pričom sa zamerala na talianskych študujúcich z kantónu Ticino, ktorí odišli študovať na švajčiarske univerzity s vyučovacím jazykom nemeckým. Z jej výskumu vyplývajú rôzne podobnosti so slovenským kontextom a maďarskými študujúcimi. Štúdiom na vysokej škole pre nich predstavuje možnosť zlepšiť sa v ďalšom jazyku krajiny. Sieť podpory menšinových organizácií je pre nich kľúčová. T. T. Nguyen (2019) skúmala študujúcich patriacich k rôznym etnickým menšinám vo Vietname, ktorí študovali na univerzite s väčšinovým vyučovacím jazykom vietnamčinou. Zamerala sa na ich jazykovú prax z hľadiska jazykového manažmentu, konkrétne vplyvu vonkajších intervencií na používanie jazykov. Medzi tieto intervencie patrí inštitucionálna jazyková politika, rodinné a rovesnícke zázemie. Ukazuje sa, že používanie jazykov súvisí s mierou týchto intervencií a hovoriaci môžu svoje princípy meniť ako v prospech väčšinového, tak v prospech menšinového jazyka.

Kľúčovou monografiou, ktorá sa zameriava na vnútroštátnu migráciu v rámci jedného jazykového spoločenstva, je práca Jamesa Wilsona (2010). Je to podrobná sociolingvistická analýza zameraná na fonetickú akomodáciu ľudí z Moravy študujúcich v Prahe. J. Wilson analyzoval rozhovory a nahrávky 39 respondentov. Jeho základnou výskumnou otázkou bolo, či sa moravskí študujúci naozaj prispôbujú pražskému prostrediu a vzdávajú sa svojich nárečových prvkov v prospech tzv. obecnej češtiny. Svoju kvantitatívnu analýzu dopĺňa aj o porovnanie so sociolingvistickými profilmi respondentov a varuje pred zovšeobecneniami, pretože sa ukazuje, že ľudia s identickými alebo veľmi podobnými sociolingvistickými profilmi môžu mať presne opačné výsledky (jeden sa akomoduje v prospech obecnej češtiny, druhý si zachováva moravské nárečové prvky) (ibid. s. 227 – 229). Tieto jeho zistenia podporujú tézu, že je to tiež záležitosť individuálneho jazykového manažmentu. V závere J. Wilson potvrdzuje kontaktnú hypotézu, že Moravia sa v Prahe prispôbujú obecnej češtine (ibid., s. 231 – 234), ale v rôznej miere, čo závisí od mnohých intra- aj extralingvistických faktorov. Ďalej predpokladal, že ak je niekto Moravan, vždy to na ňom bude poznať a neprispôbí sa stopercentne. To sa však nepotvrdilo, pretože dvaja respondenti sa dokázali prispôsobiť výslovnosti obecnej češtiny na úrovni rodených hovoriacich.

Pri mobilite študujúcich v jednej krajine môže ísť o migráciu v rámci jedného jazykového spoločenstva alebo o prechod z menšinového jazykového prostredia do väčšinového. Takáto migrácia predstavuje zaujímavé jazykové výzvy. Dá sa na ne pozerať z hľadiska individuálneho jazykového manažmentu, keď sa tieto výzvy vnímajú ako problémy, ktoré daný študent alebo študentka rieši. Ide o výzvu jazykovej adaptácie na nové prostredie, zdokonaľovanie sa v jeho jazyku, zachovávanie materinského jazyka a z toho vyplývajúci celkový manažment viacjazyčnosti. T. T. Nguyen (2019, s. 747) vysvetľuje: „Individuálny jazykový manažment sa objavuje, keď sa jednotlivci rozhodujú o ponechávaní alebo prispôsobovaní svojho jazykového správania pod vplyvom externého jednoduchého a organizovaného jazykového manažmentu / intervencií“ [prekl. autorka]. Týmto sa obracia optika jazykového manažmentu z pohľadu tvorcov jazykových politík na hovoriacich, ktorých ovplyvňujú. T. T. Nguyen v tejto súvislosti hovorí o aktéroch jazykovej politiky (ibid., s. 246), ktorými môžu byť organizácie, skupiny aj jednotlivci. Dôležitým konceptom sú tiež stupne zapojenia (degrees of engagement), ktoré pomáhajú zaznamenať, ako hovoriaci reagujú na aktivitu aktérov (ibid., s. 748).

Individuálny jazykový manažment u maďarských študujúcich v Bratislave sa týka najmä komunikácie a zdokonaľovania sa vo väčšinovom slovenskom jazyku a zachovávania materinského maďarského jazyka. Cieľom štúdie je opísať jazykové stratégie piatich maďarských študujúcich z južného Slovenska v Bratislave s ohľadom na ich zachovávanie maďarčiny a osvojovanie si slovenčiny.

2. MAĎARSKÍ ŠTUDUJÚCI V BRATISLAVE

V Bratislave sa nachádza trinásť vysokoškolských inštitúcií, na ktorých podľa portálu vysokých škôl študuje okolo 40-tisíc ľudí. Väčšina z nich patrí k slovenskej väčšine, no študujú tu aj príslušníci a príslušníčky národnostných menšín a medzinárodní študujúci. Okrem študijných programov v slovenčine sa v Bratislave vyučuje aj po anglicky (napr. na medicíne a manažmente UK) alebo v inom jazyku, najmä ak ide o jazyk študovaný ako študijný program, čo je aj prípad maďarčiny v študijných programoch Filozofickej fakulty UK.

Posledné sčítanie obyvateľov, domov a bytov (ďalej len SODB) z roku 2011 registruje v Bratislave 15 307 ľudí, ktorí si uvádzajú maďarčinu ako materinský jazyk. Z celkového počtu obyvateľov mesta to predstavuje 3,7 percenta. Do tohto čísla sa však nezapočítavajú ľudia dochádzajúci za prácou alebo za štúdiom (žijúci napr. v internátoch). Počet maďarsky hovoriacich v meste je tak určite vyšší.

Maďarskí študujúci na vysokých školách v Bratislave sú dobre organizovanou študentskou skupinou. Základňu im poskytuje JAİK (József Attila Ifjúsági Klub – Mládežnícky klub Attilu Józsefa, pomenovaný podľa známeho básnika). Tento spolok bol založený v r. 1964 a organizuje množstvo podujatí. Činnosť pôvodného spolku bola prerušená v rokoch 1991 – 2008. Potom bol znovu obnovený a jeho dnešné

členstvo je veľmi aktívne. Stránka spolku na sociálnej sieti Facebook má takmer 4 700 sledovateľov. Medzi nimi sú však aj bývalí študujúci. Spolok JAIK má tiež facebookovú skupinu s 3 360 členmi. Otázne však zostáva, koľko z nich aktuálne študuje. Najznámejšou aktivitou JAIK-u je organizácia Magyar Buli (Maďarská párty) niekoľkokrát do roka. JAIK okrem spoločenských akcií organizuje aj vzdelávacie a kultúrne podujatia. Z iniciatívy spolku prebehla aj kampaň s názvom *Nechod' na vikend domov* s cieľom propagovať medzi študentmi a študentkami bratislavský spoločenský život. Všetky tieto aktivity poukazujú na živú a organizovanú komunitu maďarských študujúcich v Bratislave. Zároveň, ako tiež vyplýva z mojich interview, ak sa chce niekto mimo školy socializovať v maďarčine, má mnoho príležitostí na kultúrne a iné spoločenské aktivity.

Maďari a Maďarky študujúce v Bratislave majú v porovnaní so slovenskými spolužiakmi o jednu študentskú ubytovaciu možnosť navyše. Ide o Pozsonyi Magyar Szakkolégium (Maďarské kolégium v Bratislave), ktoré bolo založené v r. 2016. Okrem ubytovania poskytuje aj rôzne semináre a workshopy na rozvíjanie líderstva. Ročne sa programu zúčastňuje do 20 mladých ľudí. Dvaja z nich sa zúčastnili aj môjho výskumu.

3. METODOLÓGIA

Výskum jazykových stratégií maďarských študujúcich v Bratislave som realizovala metódou naratívnych interview s maďarskými študujúcimi v Bratislave, ktoré sú súčasťou širšieho výskumu o prichádzajúcich študentoch a študentkách v hlavnom meste (porov. Molnár Satinská, 2017). Venujem sa v ňom nielen maďarsky hovoriacim, ale aj slovensky hovoriacim z rôznych regiónov Slovenska, ktorí prišli za vysokoškolským štúdiom do Bratislavy. Ide o malý kvalitatívny výskum s dvanástimi respondentkami a respondentmi, z toho piatimi maďarsky hovoriacimi a siedmi slovenskými hovoriacimi. Vyberala som ich na základe dvoch kritérií: 1) na začiatku výskumu v r. 2016 mali byť v prvom ročníku na univerzite a 2) ich študijný odbor nemal byť zameraný filologicky. S každým som realizovala opakované naratívne interview trikrát, raz za rok, počas ich prvých troch rokov v Bratislave. Interview boli uskutočnené v rokoch 2016 – 2019. V prvom som sa zameriavala na ich jazykové biografie, jazykové stratégie i postoje a ideológie a v následných interview som na pozadí ich študijného pokroku sledovala možné zmeny a vývin v jazykových postojoch a stratégiách.

Interview s maďarskými študujúcimi zo Slovenska som viedla dvojazyčne, niektoré tematické okruhy sme prebrali v slovenčine, iné v maďarčine. Pri niektorých častiach interview som výber jazyka nechávala na respondentkách a respondentovi. Nikoho z nich som pred výskumom nepoznala, ale s niektorými som sa počas výskumného obdobia náhodne stretla aj mimo naplánovaného interview, napríklad na nejakom spoločenskom podujatí alebo stretnutí našich spoločných známych.

Všetky mená v mojom výskume sú anonymizované. U mojich respondentiek a respondenta v tomto výskume sa vyskytovali dva typy krstných mien: maďarské, nepreložiteľné do slovenčiny (typu Csilla, Csongor) a maďarská podoba mena, ktoré má aj slovenskú podobu (typu Katalin, János). Pri anonymizácii boli respondentkám a respondentovi pridelené mená rovnakého typu, pretože podoba mena a jej používanie môže súvisieť s identitou, čo nie je zanedbateľné pri interpretácii. Zároveň som ich nechcela označovať skratkami alebo číslami, pretože je dôležité, aby si čitateľstvo mohlo predstaviť ich príbeh. Nechcela som, aby sa na nich nahliadalo striktné ako na vedecké objekty.

4. JAZYKOVÉ BIOGRAFIE

Na tomto mieste predstavím jazykové biografie svojej respondentskej skupiny. Vnímam ich ako podklad pre ďalšie interpretácie, ako základ poznania, z ktorého vychádzajú ich ďalšie jazykové stratégie a individuálny jazykový manažment. Na úvod predstavujem prehľad respondentskej skupiny v tabuľke.

Tabuľka č. 1: Prehľad respondentskej skupiny

Pseudonym	Rok narodenia	Pôvod	Študijný odbor
Anikó	1997	Mad (Nagymad)	farmácia UK
Bea	1996	Číčov (Csicsó)	herectvo VŠMU
Péter	1996	Svodín (Szógyén)	herectvo VŠMU
Csilla	1997	Dolné Saliby (Alsószele)	právo UK
Eszter	1997	Rimavská Sobota (Rimaszombat)	redaktorstvo UK

4.1 Anikó

Anikó v čase môjho výskumu študovala farmáciu v slovenskom študijnom programe. Narodila sa v obci Mad (Nagymad)⁴, ktorá má 528 obyvateľov a podľa SODB 2011 uvádza 94,3 %⁵ z nich ako svoj materinský jazyk maďarčinu.⁶ V Made navštevovala materskú školu s vyučovacím jazykom maďarským a základnú školu tiež s vyučovacím jazykom maďarským v susednej dedine Dolný Štál (Alistál). Na gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským chodila do Bratislavy a bývala v stredoškolskom internáte. Počas trvania môjho výskumu bývala vo vysokoškolskom internáte so slovenskými spolubývajúcimi.

Anikó doma hovorí maďarským nárečím a v Bratislave používa prevažne spisovnú maďarčinu. Po slovensky sa začala učiť na základnej škole. Napriek tomu, že

⁴ V texte používam slovenské geografické názvy obcí, ale pri prvej zmienke udávam aj maďarský názov, pretože pre niektorých čitateľov a čitateľky to môže byť relevantné.

⁵ Údaje čerpám z portálu telepulesek.adatbank.sk

⁶ Zámerne necitujem údaje o národnosti, pretože údaje o materinskom jazyku lepšie reflektujú používanie jazyka. Zároveň počet ľudí s maďarským materinským jazykom býva väčší ako počet ľudí hlásiacich sa k maďarskej národnosti.

navštevovala gymnázium v Bratislave (s vyučovacím jazykom maďarským), očakávala, že sa naučí po slovensky na univerzite. Na univerzite bola príjemne prekvapená, keď ju jej spolužiaci a vyučujúci nebrali negatívne len preto, že je Maďarka. Podobné skúsenosti mala aj v internáte. V druhom ročníku sa vyjadрила, že denne komunikuje aj po slovensky, aj po maďarsky, ale viac po maďarsky.

4.2 Bea

Bea v čase výskumu študovala herectvo na VŠMU. Narodila sa v Čičove (Csicsó), obci s 1 292 obyvateľmi, ktorých 89,4 % sa podľa SODB 2011 hlási k maďarskému materinskému jazyku. Navštevovala škôlku a základnú školu s vyučovacím jazykom maďarským v Čičove a dochádzala na maďarské Gymnázium Jánoša Selyeho v Komárne (Komárom), na Slovensku. Jej rodičia sa zoznámili počas štúdia v Prahe. Bein otec je Čech a naučil sa po maďarsky po tom, ako sa prisťahoval s manželkou do Čičova. So svojimi dvoma deťmi, Beou a jej starším bratom, hovorí po česky. Bea počas štúdia bývala v Maďarskom kolégiu v Bratislave a jej spolubývajúce boli Maďarky.

Beina rodinná situácia je jazykovo komplikovanejšia, keďže jej rodina je maďarsko-česky dvojjazyčná, no žijú na Slovensku na dedine, kde väčšina populácie rozpráva po maďarsky. V Čičove sa používa maďarské nárečie a Bea ho niekedy používa, aj keď je v Bratislave.

Bea sa oficiálne začala učiť po slovensky na základnej škole a slovenčina sa stala jej tretím jazykom po maďarčine a češtine. Spočiatku sa jej veľmi darilo, pretože vďaka kontaktu s češtinou sa učila oveľa rýchlejšie ako jej spolužiaci a spolužiačky z čisto maďarského prostredia. Neskôr sa však čeština ukázala ako problém, pretože v niektorých konkrétnostiach nerozlišovala medzi češtinou a slovenčinou. Beina budúca kariéra herečky úzko súvisí s jazykovým prejavom, a preto je pre ňu plynulosť veľmi dôležitá. V treťom ročníku používala profesionálne aj slovenčinu, aj maďarčinu. Po slovensky hrávala v študentských predstaveniach na VŠMU a po maďarsky v Jókaiho divadle v Komárne.

4.3 Péter

Péter tiež študuje herectvo na VŠMU. Pochádza zo Svodína (Szógyén), obce s 2 574 obyvateľmi, z ktorých 74,9 % uvádza ako svoj materinský jazyk maďarčinu. Od 7 rokov žije v Komárne (Komárom) na Slovensku, ktoré má 34 349 obyvateľov a z nich 58,5 % si uvádza materinský jazyk maďarský. Chodil do škôlky s vyučovacím jazykom maďarským v Želiezovciach (Zselíz). Rok chodil na základnú školu s vyučovacím jazykom maďarským vo Svodíne a potom pokračoval v Komárne na maďarskej základnej škole aj Gymnázium Jánoša Selyeho.

Počas prvého ročníka na vysokej škole v Bratislave býval v slovenskom internáte so slovenským spolubývajúcim. Od druhého ročníka býval aj on v maďarskom kolégiu v Bratislave a jeho spolubývajúci boli Maďari. Péter tiež pociťuje zmeny vo svojom používaní maďarčiny. Počas nášho druhého interview spomenul, že je preň

ho ťažšie tvoriť *slam poetry* ako predtým. V treťom ročníku používal profesionálne aj slovenčinu, aj maďarčinu. Rovnako ako Bea hrával po slovensky v študentských predstaveniach na VŠMU a po maďarsky v Jókaiho divadle v Komárne.

Péter má zo slovenčiny európsku skúšku ECL na úrovni C1. Spravil si ju v maturitnom ročníku na gymnáziu.

4.4 Csilla

Csilla študuje právo na Univerzite Komenského. Pochádza z Dolných Salíb (Alsószeli), kde si podľa SODB 2011 z 1 933 obyvateľov 74,5 % uvádza maďarčinu ako materinský jazyk. Keď mala sedem rokov, presťahovala sa aj s rodinou do Želiezoviec (Zseléz). Tam navštevovala základnú školu s vyučovacím jazykom maďarským. Potom pokračovala na gymnáziu s vyučovacím jazykom maďarským v Bratislave. V tom čase bývala v stredoškolskom internáte s maďarskými spolužiačkami. Po nástupe na univerzitu sa presťahovala na vysokoškolský internát, kde mala slovenské spolubývačice. Od druhého ročníka bývala s priateľom a jeho mamou v byte v Bratislave.

Csilla má bohaté nárečové pozadie, každá jej stará mama hovorila iným nárečím. Csilla tvrdí, že vie medzi oboma prepínať, no najčastejšie používa spisovnú maďarčinu. V škole sa zúčastňovala mnohých jazykových súťaží, vrátane súťaže *Pekná maďarská reč – Szép magyar beszéd* organizovanej Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu SR. Počas nášho druhého interview povedala, že jej maďarčina sa zhoršuje, pretože už nie je taká „vyberaná“. Častejšie ju používa len v súkromnej sfére so svojou rodinou a priateľmi.

Csilla sa po slovensky učila od materskej škôlky, no tvrdí, že slovenčinu začala aktívne používať až po tom, ako si našla brigádu v letnom tábore pre slovenské deti.

4.5 Eszter

Eszter študuje redaktorstvo na Univerzite Komenského. Vyučovacím jazykom jej odboru je maďarčina. Narodila sa v Košiciach (Kassa), ale od svojich 18 mesiacov bývala v Rimavskej Sobote (Rimaszombat), kde sa podľa SODB 2011 z 24 640 obyvateľov hlási 31,53 % k maďarčine ako materinskému jazyku. Hoci jedna jej stará mama bola Slovenka, odmietala so svojimi vnúčatami hovoriť po slovensky. Eszter v Rimavskej Sobote navštevovala škôlku, základnú školu i gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským. Po presťahovaní sa do Bratislavy za vysokoškolským štúdiom bývala v internáte. Prvý rok bývala s jednou Slovenkou a jednou Maďarkou. V druhom ročníku bývala s dvoma Maďarkami a v treťom ročníku so svojím priateľom, Maďarom.

Eszter rozpráva po maďarsky s palóckym prízvukom. Palócke nárečie je pre maďarsky hovoriacich ľahko rozpoznateľné, lebo je pre nich veľmi výrazné. Eszter sa ho nesnaží zbaviť.⁷ V Bratislave sa málokedy stretáva s inými používateľmi tohto

⁷ Problematike maďarských nárečí na Slovensku sa venuje primeraná pozornosť, porov. napr. štúdiu Anny Sándorovej a Ildikó Vančo *Maďarské nárečia na Slovensku: súčasnosť a budúcnosť* v tomto čísle

nárečia. Tu je obklopená najmä hovoriacimi z Dunajskej Stredy a okolia (Žitného ostrova). Keď si niekto všimne jej prízvuk, väčšinou ho pochváli. S negatívnymi reakciami sa Eszter nestretla.

Eszter sa začala učiť po slovensky v škôlke, ale do prvého ozajstného kontaktu so slovenčinou sa dostala pri návštevách lekárskeho zariadenia a na strednej škole. Jej gymnázium totiž malo triedy aj s vyučovacím jazykom slovenským.

Napriek tomu, že slovenčinu používa pravidelne, stále väčšinu času hovorí po maďarsky. Väčšina jej priateľov je maďarsky hovoriaca a našla si aj brigádu, kde používa hlavne maďarčinu. Hoci sa preto cíti trochu sklamaná, pretože to nenapĺňa jej pôvodné očakávania na zlepšenie sa v slovenčine, neplánuje svoje jazykové správanie meniť.

5. JAZYKOVÉ STRATÉGIIE MAĎARSKÝCH ŠTUDUJÚCICH V BRATISLAVE

5.1 Základné modely

V rámci individuálneho jazykového manažmentu maďarských študujúcich v Bratislave sa ukazuje niekoľko základných modelov jazykového správania. Tieto modely súvisia s používaním jazykov na osi medzi slovenčinou a maďarčinou, pričom prítomné môžu byť aj iné jazyky, ktorým sa podrobnejšie v tomto texte nevenujem. Nazývam ich modelmi, pretože opisujú hypotetické jazykové správanie. V realite hovoriaci môžu patriť v rôznych obdobiach do rôznych modelov. Prvý model, ktorý nie je priamo doložený v mojej vzorke, naznačuje totálne odklonenie sa od materinského jazyka a charakterizuje ho úplné prepnutie do slovenčiny vo všetkých sférach. Tento model nie je typický pre študujúcich, ktorí majú silné väzby na rodinu a bývalých spolužiakov, čím je u nich stále aktívna komunikácia v maďarčine (aj keď pre niektorých iba v súkromnej sfére). Druhý model sa blíži tomu, čo sa v literatúre nazýva vyvážený alebo symetrický bilingvizmus (porov. napr. Štefánik, 2004), hoci tento pojem bol už viackrát spochybnený ako nereálny (porov. napr. Tancer, 2016, s. 11 – 15). Ide skôr o snahu o vyvážený bilingvizmus, čiže vedomý individuálny jazykový manažment zameraný na rozvoj oboch jazykov, na ich paralelné používanie v rozličných sférach. Dochádza k nemu u takých hovoriacich, ktorí pracovne aj súkromne používajú oba jazyky. V mojom výskume do tohto modelu spadajú Bea a Péter študujúci na VŠMU. Obaja vedome rozvíjajú svoje jazykové kompetencie v slovenčine aj maďarčine tak, aby mohli hrať v slovenských aj maďarských profesionálnych divadlách (a v praxi už aj hrajú). Majú slovenské aj maďarské kontakty v rámci rovesníckej skupiny, bývajú v maďarskom internáte v Bratislave a ich spolužiaci na VŠMU sú slovenskí hovoriaci. Tretí model sa dá prirovnať k funkčnému bi-

Jazykovedného časopisu. Stigmatizovanie nárečí a uprednostňovanie štandardnej variety podľa nich prispieva k urýchleniu výmeny jazyka v prospech slovenčiny namiesto štandardnej variety maďarčiny.

lingvizmu, pričom nehodnotím jazykovú znanosť, ale frekvenciu používania jazykov. Hovoriaci v tomto prípade v rôznych sférach používa rôzne jazyky. V mojej vzorke ide o Anikó a Csillu. Anikó študuje po slovensky, ale na univerzite si so spolužiakmi vytvorili maďarskú skupinku, v rámci ktorej sa socializujú aj učia. V inter náte má spolubývajúce Slovenky, ale netrávi s nimi veľa času. Csilla študuje a pracuje po slovensky, ale v súkromí používa viac maďarčinu, pretože býva s maďarským priateľom a angažuje sa v maďarských organizáciách. Štvrtý model charakterizuje odklon od slovenčiny, ktorú hovoriaci používajú len v ojedinelých prípadoch, v komunikácii s úradmi či službami v hlavnom meste. V ich pracovnom aj súkromnom živote dominuje maďarčina. V mojej výskumnej vzorke tento model reprezentuje Eszter. Eszter po maďarsky aj študuje, má maďarského priateľa, s ktorým býva, angažuje sa v maďarských organizáciách, aj v práci používa maďarčinu a má maďarský okruh priateľov.

Modely jazykového správania pomáhajú zorientovať sa v spleti manažmentov viacjazyčnosti, ale sú to len modely a jazyková realita je omnoho komplexnejšia.⁸ Jednotliví hovoriaci môžu tendovať k nejakému modelu, ale po zmene niektorých faktorov (práca, štúdium, bývanie, vzťah a pod.) sa ten model môže zmeniť. Ako vyplýva už z načrtnutia modelov, maďarskí hovoriaci v Bratislave v rámci individuálneho jazykového manažmentu riešia jazykové problémy súvisiace jednak s udržiavaním svojho materinského jazyka a jednak s kompetenciou v slovenčine.

5.2 Zachovávanie materinského jazyka – maďarčiny

Maďarskí hovoriaci majú po príchode do Bratislavy rôzne očakávania týkajúce sa ich materinského jazyka. Tí, ktorí o tom uvažujú, majú niekedy obavy z toho, či o svoj materinský jazyk alebo jeho kvalitu (úroveň) nemôžu prísť. Iní o tom neuvažujú a prekvapí ich, ak niekto komentuje ich maďarčinu pri návrate do domáceho prostredia. Do popredia tu vystupuje otázka znalosti vo vzťahu k materinskému jazyku, ktorú uchopuje aj Juraj Doľník (2018). Znanosť súvisí s prirodzenosťou, komunikačnou racionalitou aj komunikačným komfortom. Ovládanie jazyka môže byť problematizované a tiež súvisí s mocou, s tým, kto inštitucionálne rozhoduje.

U mojich respondentiek a respondenta prevláda silné jazykové povedomie a vzťah k materinskému jazyku si kultivujú na rôznych úrovniach. Zároveň po príchode do Bratislavy všetci riešia otázku, ako bude ich maďarčina a maďarskosť prijatá slovenskou väčšinou, či bude predstavovať hendikep alebo dôvod na vysmievanie. V tejto časti predstavím konkrétne skúsenosti s maďarčinou v Bratislave a stratégie jej zachovávanania.

⁸ István Lanstyák (2018) opisuje a typologizuje rôzne stratégie manažovania jazykových problémov, pričom zdôrazňuje, že môžu byť plánované aj neplánované, realizované aj nerealizované a často pri nich ide o manažment všeličoho (napr. diskurzu, okolností používania jazyka, ideológií), len nie jazyka samotného.

Anikó si počas svojho vysokoškolského štúdia všimla niekoľko drobných znakov jazykovej zmeny/straty týkajúcich sa jej maďarčiny, čo priznala v druhom interview. Hovorila o tom, ako občas cíti, že jej maďarčina je menej plynulá, hlavne ak hovorí o svojom štúdiu a vtedy jej skôr napadajú slovenské slová. Anikó má pocit, že ak by aj chcela prestúpiť na rovnaký odbor na univerzite v Maďarsku, opäť by musela začínať od začiatku, pretože by sa musela terminológiu naučiť odznova. V treťom interview podrobnejšie vysvetľovala, ako spolu so svojimi maďarskými spolužiakmi používajú maďarčinu. Zvyknú sa spolu učiť aj zabávať. Aj keď výučba prebieha po slovensky, pri spoločnom učení sa používajú maďarčinu a niekedy sa v ich prejavoch vyskytujú vety ako: *Most akkor csináljuk meg ezt a példát kyselina octovára.*⁹ V súlade s opisovaním cieľov a funkcií prepínania kódov v maďarskej komunite na Slovensku sa podľa Istvána Lanstyáka (2000) takéto vyjadrenia nemusia vnímať ako jazykový deficit v maďarčine, ale ako príznak špecifickej identity Maďarov zo Slovenska. S hovorením po maďarsky na verejnosti má Anikó pozitívne skúsenosti, okrem zopár situácií, keď na nich niekto zazeral. Vo všeobecnosti zaznamenala pozitívne reakcie, alebo žiadne.

Bea vedome pracuje na tom, aby si zachovávala svoju maďarčinu aj v Bratislave. Vybrala si podľa toho aj bývanie v Maďarskom kolégiu. Svoje rozhodnutie v prvom interview zdôvodňuje: *Tudtam, hogy a suliban, szóval az időm kilencven százalékat elveszi az iskola, és ott csak szlovákuł fogok beszélni. És kicsit olyan fellélegzés, ez olyan, hogy bemegyek a koliba, és ott vannak a szobatársaim, és magyarul beszélnek, és akkor magyar szót hallok. És tudom, hogy saját dolgomat ezzel nehezítem meg, de nem akartam se a magyar közegtől, se a magyar nyelvtől elszakadni ennyire.*¹⁰ Okrem ubytovania sa pravidelne zúčastňuje podujatí JAIK-u a iných maďarských podujatí v Bratislave. Od tretieho ročníka využíva maďarčinu aj profesionálne a môže tak porovnať, aké je to pracovať (hrať) po slovensky a po maďarsky: *Dobré (smiech), veľmi dobré, bolo to ľahšie, lebo som sa nemusela koncentrovať na to, aby som niečo dobre vyslovila, alebo na ten text, ale skôr na hranie, že tá jazyková bariéra, ktorú som sa snažila za tie roky odbúrať, tam teraz vôbec nebola. Bolo to ľahšie a dobrá skúsenosť hlavne že.*

Péter po prvom ročníku sám na sebe pocítil, že sa jeho maďarčina mení. Na jednej strane sa mu horšie tvorila poézia (slam poetry), nenapadali mu dosť rýchlo niektoré slová. Na druhej strane mu doma v Komárne počas leta niektorí rovesníci hovorili, že v jeho maďarskom prejave cítiť vplyv slovenčiny. Pre Pétra to bol impulz, aby sa viac venoval svojej maďarčine. Jedným z riešení preňho bolo, že zmenil ubytovanie a aj on začal bývať v Maďarskom kolégiu. Začal sa tiež viac zapájať do

⁹ *Spravme si teda ten príklad na kyselinu octovú.*

¹⁰ *Vedela som, že deväťdesiat percent môjho času vezme škola, a tam budem rozprávať iba po slovensky. A je to trochu také vydýchnutie, je to také, že vojdem do kolégia a tam sú moje spolubývajúce a hovoria po maďarsky, a tak počujem maďarčinu. A viem, že si to tým sťažujem, ale nechcela som sa až tak odtrhnúť od maďarskej komunity ani od maďarčiny.*

maďarského kultúrneho života v Bratislave. Rovnako ako Bea aj on začal používať maďarčinu profesionálne. O svojich skúsenostiach v treťom interview hovorí: *To bolo veľmi zaujímavé, lebo tu v Bratislave robili sme veci len po slovensky, snažili sme sa čo najrýchlejšie naučiť po slovensky a hrať tak, aby sme nemali maďarský prízvuk alebo čo najmenej, a teraz z ničoho nič sme dostali takú veľkú úlohu a teraz sme pracovali na tom, aby sme nemali slovenský prízvuk. (...) Aj ja to cítim, keď hrám po maďarsky, mám väčšiu istotu, lebo viem, že keď hocičo sa stane na javisku, tak viem to nejako zachrániť.*

Csilla používa maďarčinu skôr v súkromnej sfére, hoci dosť intenzívne. Počas 2. ročníka chodila do maďarského tanečného súboru v Šamoríne, pracovala v maďarskej mládežníckej organizácii, pomáhala s organizáciou rôznych maďarských podujatí. Napriek tomu v druhom interview uvádza, že cíti, že sa jej maďarčina „kazi“. Toto tvrdenie podporuje tým, že ju opravil nejaký známy z Maďarska. Po tejto skúsenosti sa začala svojej maďarčine viac venovať, napríklad si aktívne vyhľadáva odbornú terminológiu v slovníkoch.

Eszter má spomedzi mojich respondentiek najintenzívnejší kontakt s maďarčinou. Samu ju prekvapilo, že sa v Bratislave dá žiť prakticky iba po maďarsky. Vzhľadom na to, že jej maďarčina je regionálne príznaková, v jej prejave sa mení skôr tento aspekt. Do jej prejavu neinterferuje do takej miery slovenčina ako iné variety maďarčiny na Slovensku. Prejavuje sa to v slovnej zásobe aj výslovnosti. Eszter na to upozornili rodičia.

5.3 Jazykové kompetencie v slovenčine

Jedným z dôvodov, prečo si maďarskí študujúci zo Slovenska vyberajú vysokú školu v Bratislave, je aj možnosť zdokonaľiť sa v slovenčine. V rámci môjho výskumu ma zaujímalo, ako sa tieto očakávania naplňujú v praxi počas prvých troch rokov štúdia. U mojich respondentiek a respondenta je charakteristický počiatočný strach a rešpekt pred novým jazykovým prostredím. Zvyšovanie jazykového sebavedomia súvisí s pozitívnymi skúsenosťami so slovenskými hovoriacimi. Na druhej strane sú očakávania týkajúce sa napredovania v slovenčine často nenaplnené, lebo nenastávajú tak rýchlo, ako si maďarskí študujúci predstavovali. So slovenčinou súvisia aj stratégie prepínania, lebo prítomnosť slovenčiny a slovenských hovoriacich otvára tieto možnosti.

Anikó prichádzala do Bratislavy s tým, že v jej rodine vie každý výborne po slovensky (hoci doma komunikujú iba po maďarsky) a jej ambíciou bolo vyrovnáť sa im. U Anikó veľmi dobre vidieť rozpor medzi tým, čo je komunikačná znalosť a čo je požadovaná „ideálna“ úroveň. Slovenčinu sa učila od základnej školy, ale má pocit, že sa jej nepodarilo osvojiť si ju ani do maturity. Dúfala, že sa jej to podarí počas štúdia na univerzite. Svoju kompetenciu na začiatku výskumu charakterizuje takto: *Igen, a kommunikációval úgy vagyok, hogy eleinte nehezen beszéltek, bár mint a batorság szintjén. Most már úgy vagyok vele, hogy tudom, hogy hibásan beszéltek, nem teljes a szókincsem, de egyre bátrabban. Hogyha valamit nem értenek, úgyis*

visszakérdeznek. *De meg szoktam értetni magamat.*¹¹ V druhom interview svoj pokrok komentovala takto: *Nem érzem, hogy fejlődtem, de a csoportársak mondják, hogy mennyire bátrabban beszélek. Hogy a hibák még ott vannak, bár kevesebb, de sokkal bátrabban.*¹² Anikó vysvetľuje, že hovorí častejšie, počas prvého ročníka sa neodvážila len tak niekoho osloviť. V druhom ročníku sa aj sama od seba zapojí do rozhovoru so spolužiakmi. Ich reakcia je taká, že si všimnú, že je Maďarka, ale väčšinou na to nijak nereagujú. Niektorí ju opravujú, ale tým je vd'čná. V treťom interview sme sa opäť rozprávali o jej pocitoch spojených s pokrokmi v slovenčine. Na otázku, či sa jej slovenčina zlepšila, odpovedala takto: „*Asi trochu. Asi trochu. Vidím to tak, že trochu lepšie sa rozprávam, nie som taká nervózna. A neviem, ľahšie sa rozprávam so Slováckmi, lebo to bolo pre mňa také, že joj, nechcem s ním rozprávať sa, lebo viem, že vedia, že neviem tak dobre po slovensky a mám prízvuk a všetko, ale teraz už to je mi jedno. Ale cítim ešte tie jazykové bariéry.* Najväčšie zmeny v jej slovenskom jazykovom prejave badať v rovine sebavedomia. Keď hovorí o jazykových bariérach, vníma ich ako nevýhody napr. pri skúškach. Pociťuje zvýšenú potrebu učiť sa viac v porovnaní s jej slovenskými spolužiakmi a spolužiačkami, keďže nemôže pri skúškach jednoducho improvizovať. Uvedomuje si vyššiu mieru stresu a hoci to už nemusí byť jazykový faktor, ona ho tak vníma. Pri našom treťom interview priznala, že ľutuje, že zostala študovať na Slovensku. Ak by sa mohla rozhodnúť ešte raz, išla by na univerzitu do Maďarska.

Bea v treťom interview ilustrovala svoj pokrok v slovenčine príkladom písania bakalárskej práce, ktoré jej išlo oveľa plynulejšie ako písanie seminárnych prác v nižších ročníkoch. **Péter** reflektuje svoj pokrok v slovenčine do hĺbky. Zaujímavé je, že v maturitnom ročníku si ešte v Komárne spravil certifikát ECL C1 zo slovenčiny, čo znamená, že jeho úroveň bola pokročilá. Napriek tomu sa ako pokročilý hovoriaci v prvom ročníku na vysokej škole neidentifikoval. Prvé mesiace v Bratislave boli preňho ťažké v tom, že sa prvýkrát ocitol na dlhšiu dobu v inom ako maďarskom jazykovom prostredí. Komunikácia v slovenčine ho veľmi unavovala, pretože si vyžadovala vysokú mieru sústredenia. V druhom interview hodnotil svoj pokrok tak, že vnímal rozvoj svojej slovnej zásoby. Svoju jazykovú stratégiu v triede v druhom ročníku opisuje nasledovne: *Már nem félek szlovákul beszélni, bár néha valamit rosszul mondom, nem tudom összerakni, ha osztályközösségben vagyunk, akkor elmondom rosszul, próbálok körülírni, és eleve úgy kérdezem meg, hogy hogy van helyesen.*¹³ Péter oceňuje, keď ho ľudia opravujú, je to preňho spôsob, ako sa lepšie

¹¹ *Áno, s komunikáciou je to tak, že na začiatku hovorím ťažko, akože na úrovni odvahy. Teraz už to mám tak, že viem, že hovorím s chybami, nemám úplnú slovnú zásobu, ale hovorím čoraz odvážnejšie. Ak ničomu nerozumejú, aj tak sa spýtajú. Ale väčšinou mi rozumejú.*

¹² *Nemám pocit, že by som sa zlepšila, ale moji spolužiaci hovoria, že hovorím oveľa odvážnejšie. Že síce stále robím chyby, ale už menej a som oveľa odvážnejšia.*

¹³ *Už sa nebojím hovoriť po slovensky, hoci niekedy niečo poviem zle, neviem to vyjadriť, ak sme v triede so spolužiakmi, tak to poviem zle, skúšam to opísať a rovno sa opýtam, ako sa to povie správne.*

naučiť jazyk. V čase nášho tretieho interview písal svoju bakalársku prácu a z tohto pohľadu ohodnotil aj svoj pokrok v slovenčine: *Oveľa ľahšie to ide, lebo keď v prvom ročníku sme mali odovzdať nejakú prácu, tak veľa som rozmýšľal, teraz čo a ako, alebo som to robil tak, že rýchlo som to napísal po maďarsky a potom som to preložil, alebo niekto mi pomohol. Aj teraz som to tak chcel urobiť, že však čo, rýchlo to napíšem po maďarsky, no ako som čítal knihy a hľadal som materiály, to bolo všetko po slovensky a to bolo oveľa ťažšie toto preložiť do maďarčiny, napísať a potom zase po slovensky, tak som rozhodol, že radšej píšem to po slovensky, lebo možno to bude trvať o hodinu alebo o dve hodiny viac, ale bude to pre mňa oveľa lepšie.* Tiež však spomenul svoje sklamanie z toho, že neovláda slovenčinu na takej úrovni, akú by očakával po troch rokoch štúdia v Bratislave. Pripisoval to však tomu, že začal hrať divadlo aj v Komárne, kde sa viac sústreďoval na svoj maďarský prejav. Stále sa pri používaní slovenčiny cíti neisto, ale jeho sebavedomie pri hovorení sa výrazne zvýšilo: *V prvom ročníku strašne som sa bál rozprávať po slovensky. Napríklad s cudzími ľuďmi. Tak veľa som nerozprával, len so spolužiakmi a tých som poznal. Teraz už nie. Teraz to beriem tak, že keď poviem niečo zle, tak poviem, však čo sa stane. Oveľa lepšie, keď hovorím, potom sa naučím lepšie.*

Csilla počas nášho prvého interview uviedla: *Féltem. Nagyon féltem. Sőt igazából úgy folyékonyabban most mondhatom, hogy már kezdem kapizszálni. De még mindig vannak hibáim.*¹⁴ V prvom ročníku si na prednáškach často sadala dopredu, aby dobre videla a rozumela, neskôr to už nebolo potrebné. Počas nášho druhého interview povedala, že má pocit, že jej slovenčina sa zlepšuje. Odôvodňovala to tým, že chodí na slovenskú univerzitu a musí skladať všetky skúšky po slovensky. S používaním slovenčiny má niekoľko pozitívnych skúseností. Jej slovenskí známi ju pochválili a sama má pocit, že stratila maďarský prízvuk. Mala však aj niekoľko negatívnych skúseností. Napríklad jej jeden vyučujúci pri skúške povedal, že má jazykové bariéry, a dal jej známku Fx. Poznamenala k tomu: *Tudtam az anyagot, lehet, hogy nem úgy mondtam, mint a tanár akarta. Tipikus olyan tanár, akitől mindenki fél, szlovákok is.*¹⁵ Počas nášho tretieho interview sa vyjadrila k svojim slovenským jazykovým schopnostiam: *Biztos, hogy fejlődik mindig, és még mindig van hová fejlődnöm, de sokat segít, hogy cégben is, hogy ott nonstop kommunikálok.*¹⁶ Spomenula aj situácie, v ktorých sa jej kamaráti smejú pre jej gramatické chyby, predtým, ako ju opraví. Ona to však berie pozitívne, ako súčasť učebného procesu. Tvrdí, že takéto komentáre boli častejšie v prvých dvoch ročníkoch a postupne sa vytrácajú. V slovenčine sa tiež cíti sebavedomejšie, verí, že jej slovná zásoba sa výrazne rozšírila.

¹⁴ *Bála som sa. Veľmi som sa bála. Dokonca v skutočnosti môžem až teraz povedať, že tak plynulejšie začínam chápať. Ale ešte stále robím chyby.*

¹⁵ *Látku som vedela, možno že som to nepovedala tak, ako to chcel učiteľ. Je to taký typický učiteľ, ktorého sa všetci boja, aj Slováci.*

¹⁶ *Určite sa stále vyvíja, a ešte stále sa mám kam vyvíjať, ale veľa pomáha, že aj vo firme komunikujem nonstop.*

Eszter v prvom interview komentuje svoje počiatkové skúsenosti so slovenčinou takto: *Az a baj, hogy eleinte én nagyon-nagyon féltem, és nem mertem beszélni. Inkább olyan volt, hogy akkor nem kell a fagyí, mert nem merem elmondani jól, de utána aztán ez így átment.*¹⁷ Keď som sa jej opýtala, kedy sa toho strachu zbavila, povedala: *Az az igazság, hogy csak most érzem, hogy már merek beszélni, mert még tavaly is olyan volt, hogy nem merek beszélni, mert nagyon féltem attól, hogy hogy fognak hozzám viszonyulni a többiek, meg hogy kinevetnek, vagy kijavítanak. Meg volt is olyan rossz élményem is, nem is az, hogy szlovákoktól, hanem a saját osztályomba, hogy valamit rosszul mondtam, és akkor így kinevettek, hogy rosszul ragoztam.*¹⁸ Stalo sa to počas vyučovacej hodiny na jej gymnáziu v Rimavskej Sobote. Jej skúsenosť v Bratislave bola úplne iná: *És most már olyan, hogy itt intrin lakom, és körül vagyok véve szlovákokkal, és annyira normálisan reagálnak arra, hogy én magyar vagyok, és segítenek, úgyhogy egyszerűen merek beszélni. Sokkal jobban.*¹⁹ So Slovákmí v Bratislave má lepšie skúsenosti ako doma na východnom Slovensku. Počas druhého ročníka začala po slovensky hovoriť menej. Po maďarsky hovorila v škole, so spolubývajúcimi, s priateľom a rodinou a aj v práci. Bola aj trochu sklamaná, pretože si pôvodne Bratislavu vybrala na štúdium preto, aby sa zlepšila v slovenčine. V našom treťom interview svoju kompetenciu v slovenčine ohodnotila takto: *Javulni nem javult, csak jobban merek beszélni.*²⁰ Ilustrovala to príkladom telefonátu v slovenčine: *Először át kell gondolnom, fel kell készülnöm, de már nincsen, hogy félőráig szorongatom a telefonomat, és aztán hívom fel, hanem veszek egy mély levegőt, és felhívom az illetőt.*²¹

Typickou stratégiou maďarských hovoriacich pri kontakte so slovenskými hovoriacimi je prepnutie do slovenčiny pri príchode slovenských hovoriacich. Je to každodenná záležitosť na chodbách vysokých škôl. Z opačného pohľadu slovenskí študujúci práve takto identifikujú svojich maďarských spolužiakov. **Anikó** opisuje túto stratégiu takto: *Mondom, ha több szlovák van körülöttünk, és látunk, hogy figyellik, akkor rögtön váltunk szlovákra, hogy értsék, és ne érezzék rosszul magukat.*²² Niekedy však neidentifikujú dosť rýchlo, že sa objavil niekto nehovoriaci po maďar-

¹⁷ *Problém je to, že na začiatku som sa veľmi, veľmi bála a neodvažovala som sa rozprávať. Bolo to také, že radšej si nedám zmrzlinu, lebo sa to neodvážim dobre povedať, ale potom to nejak prešlo.*

¹⁸ *Pravda je taká, že až teraz cítim, že už sa odvažujem rozprávať, lebo ešte vlni som sa neodvážila, lebo som sa veľmi bála toho, že ako sa ostatní budú ku mne správať a že sa mi budú vysmievať alebo ma opravovať. A mala som aj takú zľú skúsenosť, ani nie so Slovákmí, ale vo vlastnej triede, že som niečo zle povedala a tak sa mi vysmiali, že som niečo zle vyskloňovala.*

¹⁹ *A teraz je to také, že tu bývam na intráku, som obklopená Slovákmí a oni tak normálne reagujú na to, že som Maďarka, a pomáhajú mi, že sa tak jednoducho odvažujem rozprávať. Oveľa viac.*

²⁰ *Zlepšiť sa to nezlepšilo, len som v rozprávaní odvažnejšia.*

²¹ *Najprv si to musím premyslieť, pripraviť sa, ale už to nie je také, že pol hodiny stískam telefón a potom zavolám, ale zhlboka sa nadýchnem a dotyčnému zavolám.*

²² *Vravím, ak je okolo nás viac Slovákov a vidíme, že dávajú pozor, tak hneď prepneme do slovenčiny, aby rozumeli a necitili sa zle.*

sky, a stalo sa im, že slovenskí spolužiaci hádali, o čom asi hovoria. Spolubývajúce Anikó sa už naučili aj niekoľko maďarských fráz.

Bea a **Péter** chodia na rovnakú školu aj bývajú v rovnakom internáte. Pri kontakte so slovenskými spolužiakmi mali pôvodne rovnakú stratégiu ako Anikó, nerozprávali sa pred nimi po maďarsky, aby to nevyznelo neslušne. Neskôr však opisujú situácie, keď naschvál hovoria po maďarsky aj pred nimi, zo žartu, a niekedy sa stane, že aj slovenskí spolužiaci rozumejú, lebo poznajú kontext. U **Bea** a **Pétra** sa tiež vyvinulo pravidlo, že v škole rozprávajú po slovensky a v internáte po maďarsky. Obaja svorne tvrdia, že aj keď idú spolu domov zo školy, po ceste sa zhovárajú po slovensky, ale od momentu, keď vložia kľúč do zámku, prepnú na maďarčinu.

6. FAKTORY OVPLYVŇUJÚCE INDIVIDUÁLNY JAZYKOVÝ MANAŽMENT

Podľa T. T. Nguyenovej (2019) sú základnými faktormi ovplyvňujúcimi individuálny jazykový manažment u študujúcich rodinné zázemie, inštitúcia a rovesnícka skupina. V prípade mojej vzorky je kľúčový ešte jeden faktor, emocionálny, a síce strach.

6.1 Rodinné zázemie

Pre moje respondentky a respondenta predstavujú rodičia často jazykové vzory. Rodičia do veľkej miery nastavili ich jazykovú identitu ako „maďarskú zo Slovenska“, pretože im odovzdali svoj materinský jazyk v rodine a zapísali ich do základných škôl s vyučovacím jazykom maďarským. Na to nadviazali strednými školami s rovnakým vyučovacím jazykom a povzbudením k štúdiu na slovenských (bratislavských) vysokých školách.

Anikó svoju rodinnú situáciu zhrnula nasledovne: *Ale u nás vedia všetci perfektne po slovensky, okrem mňa. Doma hovoríme po maďarsky, len niekedy s malou neterou aj po slovensky, aby si zvykla.* Jej rodičia vyslovene nechceli, aby išla študovať do Maďarska, lebo sa obávali, že sa odtiaľ už nevráti. **Beina** rodina je výnimočná, lebo je maďarsko-česky dvojjazyčná, ale aj v tejto rodine predstavuje mama (Maďarka) pozitívny vzor odvážnosti pri komunikácii po slovensky. **Bea** to ilustruje príhodou z detstva, keď jej mama vedela vždy všetko vybaviť u slovensky hovoriacich lekárov: *Ale bola tam so mnou vždy mama a videla som, že ona vždy suverénne aj česky, aj slovensky, aj tým miešaným jazykom hovorí a vôbec sa nebála, že niečo bude neadekvátne alebo nedobre hovoriť.* V rodine **Pétra** a **Csilly** sú rodičia aj z učiteľského prostredia a ich jazykové zázemie je dané aj týmto faktom. **Eszter** pochádza z kultúrne prominentnej rodiny, jej otec je spisovateľ, mama novinárka, pracuje pre regionálnu TV. U nich v rodine je reflexia jazykov a menšinovej identity na dennom poriadku. Toto prostredie ovplyvnilo aj **Eszterin** výber vysokej školy (redaktorstvo v maďarskom jazyku). Rodičia jej odporúčali, aby išla na univerzitu do veľkého

mesta, ale nechceli, aby išla do Maďarska, aby si rozšírila aj iné ako maďarské obzory a boli tam aj dôvody praktickej dostupnosti. Eszter sa s otcom radí aj v otázkach slovenčiny.

6.2 Inštitúcia

Moje respondentky a respondent študujú na Vysokej škole múzických umení a na Univerzite Komenského. Tí, ktorí študujú na UK (redaktorstvo v maďarskom jazyku, farmáciu a právo), nespomínali počas interview nejaké konkrétne opatrenia alebo jazykové záležitosti svojich katedier a fakúlt. Keďže pri štúdiu herectva je jazyk kľúčový, VŠMU s jazykovými zručnosťami svojich študujúcich pracuje. Je veľmi otvorená k študujúcim s iným materinským jazykom. Umožňuje prijímacie konanie s tlmočníkom a v rámci ústneho pohovoru na herectve si zvyknú vypočúť aj dielo v materinskom jazyku. V rámci prijímacieho konania je súčasťou 3. kola aj skúška slovenskej výslovnosti a opakovanie jazykolamov. V tejto situácii Bei povolili použiť aj maďarský jazykolam. Po tom, čo ich aj s Péterom prijali, im už vyučujúci odporúčali, aby spolu hovorili po slovensky, aj keď sú sami, aby si zlepšili slovenčinu. Bea v treťom interview opisuje, ako vyzerá opravovanie ich slovenčiny počas štúdia: *A aj na hodinách nás opravujú. A to sme aj chceli, aby nás ihneď, keď niečo hovoríme špatne alebo gramaticky zle, tak nás opravia, ale niekedy je to také, že začnem hovoriť po slovensky a idú mi tie slová a veľmi do toho sa zrýchľujem a potom, keď ma zastavia každú piatu minútu, piatu sekundu, tak to je dosť na nervy, ale musíme to akceptovať.*

6.3 Rovesnícka skupina

Pre všetkých zúčastnených v tomto výskume platí, že majú popri štúdiu slovenskú aj maďarskú rovesnícku skupinu. Slovenskí môžu byť spolužiaci a spolubývajúci, maďarský je okruh priateľov z detstva a gymnaziálnych čias a tiež noví kamaráti a kamarátky z bratislavského študentského prostredia. Obe skupiny rovesníkov sú dôležité. Slovenská je kľúčová pri budovaní sebavedomia v slovenčine, maďarská pri zachovávaní materinského jazyka.

V prípade študentky farmácie **Anikó** je pôsobivé, ako sa vedel zomknúť malý okruh maďarských študujúcich. V ročníku bolo spočiatku celkovo 200 študujúcich, z toho 9 maďarských. Pomerne rýchlo sa navzájom identifikovali odpočutím maďarských rozhovorov na chodbách alebo maďarskými menami v prezenčných listinách. Zomkli sa a stala sa z nich študijná aj priateľská skupina. Komunikujú spolu cez facebookovú skupinu. Chodia spolu aj na rôzne spoločenské podujatia, napr. organizované JAİK-om. So slovenskými rovesníkmi prichádza Anikó do kontaktu v škole a v internáte. V prvom interview opisovala ich interakciu nasledovne: *Épp tegnap beszélünk, hogy van ez a prízvukom, teljes mértékben a magyar prízvukom, a barátaimmal szoktunk mondani, hogy szebben beszéllek szlovákul magyar tájszóalással mint magyarul, de nem szóljak meg a hibákat se, pedig mondtam, hogy ha hibám*

van, javítsatok ki, így tanul az ember, de csoporton belül senki, nem érzem, hogy ki-néz nének azért, mert én magyar vagyok. és hogy nem megy minden, ahogy kéne. Úgyhogy nagyon pozitív családás volt számomra.²³ Počas ďalších dvoch rokov mala čoraz menej kontaktov so slovenskou rovesníckou skupinou, ale nie je to preto, že by sa kontaktom vyhýbala, len viac času trávila s maďarskými rovesníkmi.

Bea a Péter majú veľmi vyrovnaný manažment viacjazyčnosti a ten súvisí aj s tým, že majú rovnocenné slovenské a maďarské rovesnícke skupiny. V ich prípade funguje slovenská rovesnícka skupina (spolužiaci z VŠMU) aj ako prostriedok na zdokonaľovanie sa v slovenčine. Priebeh takýchto intervencií opisuje Bea v druhom interview: *Ale stále ma opravujú. A som vďačná za to. Aj opravy sa zredčili alebo už zriedka ma opravili. Presne také frázy neviem ako presne po slovensky hovoriť alebo napríklad včera. Asi som chcela, že vložili mi chrobáka do hlavy. A po maďarsky je to do ucha. A ja som povedala, vložili mi chrobáka do ucha. A oni sa smiali, že čo.*

Aj študentka práva **Csilla** má skúsenosti s opravovaním a so zdokonaľovaním sa v slovenčine pomocou slovenskej rovesníckej skupiny. V prvom interview v tejto súvislosti spomínala svoje spolubývajúce: *Neberú tak prísne, že nie som v slovenčine dokonalá, niekedy sa mi vysmejú, ale len tak v dobrom, nevidím v tom nejakú zlobu. Napríklad keď robím gramatické chyby, keď napríklad poviem namiesto letím, že lietam. Také malé blbosti, potom ma aj opravia, nerobia z toho problémy.* V treťom interview sa opravovanie týkalo skôr spolužiakov. Csilla to vníma pozitívne, má pocit, že jej to pomáha zlepšovať sa v slovenčine. **Eszter** sa ocitla v Bratislave v čisto maďarskej rovesníckej skupine. Komentuje to slovami: *Ezt sajnálom is egy kicsit, de ez így alakult ki.*²⁴

6.4 Strach

Pre maďarských študujúcich v Bratislave je prekonávanie strachu dôležitou súčasťou jazykového manažmentu. Je to faktor, ktorý ovplyvňuje aj výber vysokoškolského prostredia, mnohí ho neprekonajú a nejdú za vyšším vzdelaním do slovenského prostredia. Tento strach je spojený s historickou a politickou situáciou, ako aj predsudkami na oboch (slovenskej a maďarskej) stranách (porov. Satinská, 2016). Moje respondentky a respondent tematizujú strach a jeho prekonávanie na rôznych rovinách.

Bea v prvom interview hovorí aj všeobecne vo svojej generácii o strachu komunikovať po slovensky: *Niekedy to aj vidím na ľuďoch, že preto majú strach sa vyjadriť po slovensky, lebo boja sa o to, že niečo špatne vyslovia alebo nesprávne... ragozni... skloňujú, vyskloňujú.*

²³ Práve včera sme sa rozprávali, že mám ten prízvuk, úplne mám maďarský prízvuk, s kamarátmi zvykneme hovoriť, že krajšie hovorím po slovensky s maďarským prízvukom ako po maďarsky, ale neriešia to, ani ma neopravujú, pričom som im hovorila, že ak spravím chybu, opravte ma, takto sa človek učí, ale v mojej skupine nikto nerieši, že som Maďarka a že mi všetko nejde, ako by malo. Takže to pre mňa bolo veľmi pozitívne sklamanie.

²⁴ Trochu to ľutujem, ale takto sa to vyvinulo.

Pre **Anikó** predstavoval už prvý kontakt so slovenským bratislavským prostredím „pozitívne sklamanie“, ako to sama nazýva. Bála sa, že niekomu môže prekázať, že je Maďarka. Prekvapila ju priateľskosť spolužiakov aj vyučujúcich a ich ochota pomôcť či správne vyslovovať jej meno. **Bein** strach vychádza ešte z detstva, keď sa obávala komunikácie napr. u lekára. V prvom interview tento svoj strach špecifikuje: *Najprv som mala strach. Nie ani od toho, taký ten všeobecný strach, čo má dieťa, keď ide k lekárovi, ale k tomu ešte ten strach, že nebudem vedieť odpovedať, keď ma niečo spýta, nie že nebudem rozumieť, od toho som nemala strach, ale od toho, že nebudem môcť odpovedať. Alebo nejak vyjadriť, čo ma bolí, ako sa cítim a tieto veci.* **Péter** v treťom interview hodnotí, ako sa zmenil jeho postoj k strachu z rozprávania po slovensky: *V prvom ročníku strašne som sa bál rozprávať po slovensky. Napríklad s cudzími ľuďmi. Tak veľa som nerozprával, len so spolužiakmi a tých som poznal. (...) Teraz to beriem tak, že keď poviem niečo zle, tak poviem, však čo sa stane. Oveľa lepšie, keď hovorím, potom sa naučím lepšie.* **Csilla** aj **Eszter** v prvom interview tiež priznali, že sa spočiatku veľmi báli (porov. citované príklady vyššie, v časti: 5.3).

Najúčinnjšími pomôckami v prekonávaní strachu sú nadhľad a zvyšovanie jazykového sebedomia. Tie je možné nadobudnúť iba skúsenosťami, častým používaním daného jazyka, komunikáciou. Niekedy to môže byť začarovaný kruh, ale vystúpenie z neho býva vnímané ako veľké oslobodenie.

7. ZÁVER

Individuálny jazykový manažment maďarských študujúcich v Bratislave a ich jazykové problémy týkajúce sa adaptácie na slovenské vysokoškolské prostredie sú porovnateľné s manažmentom a problémami iných menšinových študujúcich vo svete. Slovinčina v Rakúsku má podobný spoločenský status ako maďarčina na Slovensku, pričom dôvody sú podobné, historické, dané viacjazyčnou minulosťou Uhorska a jazykovou hierarchizáciou regiónov (podrobnejšie tiež Weichselbraun, 2014, s. 425). Štujúci z prostredia regiónu s dominanciou taliančiny vo Švajčiarsku majú veľmi podobné motivácie ísť študovať do regiónu s prevahou nemeckého jazyka ako štujúci z maďarského jazykového regiónu na Slovensku do slovenského jazykového prostredia. Majú aj podobné obavy, ako sa uplatniť vo väčšinovom jazyku, napriek tomu, že sa ho učili v škole, a využívajú pomoc menšinových študentských spolkov (porov. Zimmermann, 2018, s. 77 – 79).

Podľa Trang Thi Thuy Nguyenovej (2019) ovplyvňuje jazykové správanie (individuálny jazykový manažment) v porovnateľnej miere organizovaný aj jednoduchý manažment. Tie sa realizujú na úrovni inštitucionálneho prostredia, rodinného zázemia a rovesníckej skupiny. V prípade maďarských študujúcich zo Slovenska je to podobné. V ich situácii inštitucionálne prostredie nie je veľmi silným faktorom, keďže je primárne jednojazyčné a jazykové záležitosti študujúcich väčšinou nie sú

oficiálnou súčasťou štúdia. Rodinné prostredie podporuje študujúcich vo viacjazyčnosti, v udržiavaní materinského jazyka a osvojovaní si väčšiny jazyka na vysokej úrovni, pričom sami rodičia sú často v tomto pre svoje deti vzorom. Ale treba poznamenať, že v mojej respondentskej vzorke mali všetci vysokoškolsky vzdelaných rodičov, ktorí v mladosti prešli rovnakým procesom. Situácia v rodinách s iným vzdelanostným zázemím môže byť odlišná. U mojich respondentiek a respondentu sú prítomné dve paralelné rovesnícke skupiny, slovenská a maďarská. Slovenská je kľúčová pri prekonávaní strachu z komunikácie v slovenčine a nadobúdani jazykového sebavedomia, maďarská pre udržiavanie materinského jazyka.

Z výskumu individuálneho jazykového manažmentu maďarských študujúcich v Bratislave vyplýva niekoľko uplatňovaných stratégií:

1) Stratégie zachovávaní maďarčiny. Respondentky a respondent si po príchode do väčšinového jazykového prostredia uvedomujú potrebu udržiavania a kultivovania svojho materinského jazyka. V praxi sa to prejavuje aktívnou účasťou na maďarských podujatiach, kontaktmi s maďarskými hovoriacimi či aktívnym rozvíjaním odbornej slovnej zásoby, napr. pomocou slovníkov.

2) Stratégie zdokonaľovania sa v slovenčine. Maďarskí študujúci v Bratislave svoju slovenčinu zdokonaľujú účasťou na slovenskej výučbe a zvýšeným kontaktom so slovenskými hovoriacimi. Za kľúčové považujú opravovanie ich jazykových „chýb“ druhými. Ako vyplýva z rozhovorov aj citátov vyššie, opravovanie v primeranej miere považujú respondentky a respondent za konštruktívne. V prípade, ak presiahne únosnú mieru a zasahuje do výpovede, môže sa stať prekážkou.

3) Stratégie manažmentu viacjazyčnosti. Maďarskí študujúci v Bratislave musia rozdeľovať svoj čas a sociálne kontakty medzi viacero jazykov (primárne slovenčinu a maďarčinu, ale vstupujú tam aj ďalšie jazyky). Základným prvkom manažmentu viacjazyčnosti je situačné prepínanie, ktoré je podmienené prítomnosťou slovenských hovoriacich. Z rozhovorov a jazykových biografíí vyplýva, že často ide o vedomé rozhodnutia smerujúce k budovaniu viacjazyčnej identity. Zároveň ale očakávaná a rozhodnutia ohľadne štúdia v Bratislave počas prvých troch rokov mohli priniesť rôzne modely každodennej viacjazyčnosti. Pohybujú sa na osi medzi (takmer) čisto maďarskými jazykovými kontaktami až po (takmer) čisto slovenské.

Bibliografia

DE BRES, Julia – FRANZISKUS, Anne: Multilingual practices of university students and changing forms of multilingualism in Luxembourg. In: *International Journal of Multilingualism*, 2014, roč. 11, č. 1, s. 62 – 75.

DOLNÍK, Juraj: Jazykové znalosti a ovládanie jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, 2018, roč. 69, č. 1, s. 77 – 89.

GOD, Yu Tim – ZHANG, Hongzhi: Intercultural challenges, intracultural practices: how Chinese and Australian students understand and experience intercultural communication at an Australian university. In: *Higher Education*, 2019, roč. 78, č. 1, s. 305 – 322.

GU, Mingyue: From opposition to transcendence: the language practices and ideologies of students in a multilingual university. In: *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 2014, roč. 17, č. 3, s. 310 – 329.

GU, Mingyue – GUO, Xiaoyan: Being Uyghur or Being Muslim? – Identity Construction of Tertiary-Level Uyghur Students in China. In: *Muslim Students, Education and Neoliberalism*. Eds. M. Mac an Ghail – C. Haywood. London: Palgrave Macmillan 2017, s. 179 – 198.

HABERLAND, Hartmut – LØNSMANN, Dorte – PREISLER, Bent (eds.): *Language Alternation, Language Choice and Language Encounter in International Tertiary Education. Multilingual Education. Vol 5*. Dordrecht: Springer 2013. XXIV + 241 s.

LANSTYÁK, István: K otázke striedania kódov (maďarského a slovenského jazyka) v komunite Maďarov na Slovensku. In: *Slovo a slovesnosť*, 2000, roč. 61, č. 1, s. 7 – 10.

LANSTYÁK, István: On the strategies of managing language problems. In: *The Language Management Approach. A Focus on Research Methodology*. Eds. L. Fairbrother – J. Nekvapil – M. Sloboda. Berlin: Peter Lang 2018, s. 67 – 97.

MOLNÁR SATINSKÁ, Lucia: Prichádzajúci: prvý (jazykový) kontakt s Bratislavou u študujúcich. In: *Jazyk a jazykoveda v súvislostiach*. Eds. O. Orgoňová – A. Bohunická – G. Múcsková – K. Muziková – Z. Popovičová-Sedláčková. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2017, s. 622 – 628.

NGUYEN, Trang Thi Thuy: Vietnamese ethnic minority students' language practices under the influence of external interventions: A management perspective. In: *Language in Society*, 2019, roč. 48, č. 5, s. 745 – 744.

SATINSKÁ, Lucia: Zneviditeľnenie a zjemnenie: reflexie verejného používania maďarčiny u bratislavských viacjazyčných trojgeneračných rodín. In: *Slovenský národopis*, 2016, roč. 64, č. 1, s. 32 – 46.

SÁNDOROVÁ, Anna – VANČO, Ildikó: Maďarské nárečia na Slovensku: súčasnosť a budúcnosť. In: *Jazykovedný časopis*, 2020, roč. 71, č. 3, s. 321 – 336. (v tomto čísle).

ŠTEFÁNIK, Jozef (ed.): *Antológia bilingvizmu*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2004.

TANCER, Jozef: *Rozviazané jazyky: Ako sme hovorili v starej Bratislave*. Bratislava: Slovart 2016. 304 s.

WEI, Li – HUA, Zhu: Translanguaging Identities and Ideologies: Creating Transnational Space Through Flexible Multilingual Practices Amongst Chinese University Students in the UK. In: *Applied Linguistics*, 2013, roč. 34, č. 5, s. 516 – 535.

WEICHSELBRAUN, Anna: 'People here speak five languages!': The reindexicalization of minority language practice among Carinthian Slovenes in Vienna, Austria. In: *Language in Society*, 2014, roč. 43, č. 4, s. 421 – 444.

WILSON, James. *Moravians in Prague: A Sociolinguistic Study of Dialect Contact in the Czech Republic*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, Peter Lang, 2010. XXIV + 266 s.

YOSHIMITSU, Kuniko: Management of study difficulties by Japanese students at an Australian university. In: *Language Management in Contact Situations: Perspectives from*

Three Continents. Eds. J. Nekvapil – T. Sherman. Frankfurt am Main: Peter Lang 2009, s. 207 – 223.

ZIMMERMANN, Martina: Researching student mobility in multilingual Switzerland: Reflections on multi-sited ethnography. In: *Researching Multilingualism: Critical and ethnographic perspectives*. Eds. M. Martin-Jones – D. Martin. London & New York: Routledge 2017, s. 73 – 86.

ZIMMERMANN, Martina: Intra-national student mobility: Ticinese students and their challenges and coping strategies when studying in German-speaking Switzerland. In: *Babylonia L'italiano in Svizzera*, 2018, roč. 27, č. 1, s. 76 – 79.

Internetové zdroje:

József Attila Ifjúsági Klub – JAIK. Dostupný na: https://www.facebook.com/jozsefattila.ifjusagiklub/?ref=page_internal [cit. 5. 10. 2020].

József Attila Ifjúsági Klub – JAIK. Dostupný na: <https://www.facebook.com/groups/jaik.pozsony/about> [cit. 5. 10. 2020].

Portál vysokých škôl. Dostupný na: <https://www.portalvs.sk/sk/mesto/bratislava> [cit. 5. 10. 2020].

Pozsonyi Magyar Szakkollégium. Dostupné na: <https://www.szakkollegium.sk/> [cit. 5. 10. 2020].

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011. Dostupné na: <https://slovak.statistics.sk/> [cit. 5. 10. 2020].

Szlovákiai magyar adatbank. Települések. Dostupná na: <https://telepulesek.adatbank.sk/> [cit. 5. 10. 2020].

APLIKÁCIA VÝSLEDKOV FUNKČNEJ KOGNITÍVNEJ LINGVOPEDAGOGIKY V MENŠINOVÝCH PODMIENKACH¹

GÁBOR TOLCSVAI NAGY

Fakulta stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

TOLCSVAI NAGY, Gábor: The application of functional cognitive linguistic pedagogy under the conditions of linguistic minorities. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2020, Vol. 71, No 3, pp. 373 – 392.

Abstract: The paper gives an overview of the general and special factors of L2 learning of Hungarian minorities across the borders of Hungary, that is, in Slovakia. Indigenous minorities like Hungarians in Slovakia are strongly interested in fluent state language knowledge. Still, the state school system failed to work out and implement a suitable language pedagogy for linguistic minorities, since the state curriculum comprised only one type of Slovak lessons, the one for pupils speaking Slovak as their mother tongue. This curriculum does not consider the special needs for bilingual pupils (on different levels of bilingualism) and those growing up in pure minority environment. The paper introduces functional cognitive linguistics as a usage-based theory and descriptive activity that gives new methods for L2 learning and teaching, building on the vernacular linguistic and conceptual knowledge of the pupils, focusing on the meaning – form pairs of linguistic expressions both in the vernacular and the second (state) language. In the second part, certain grammatical units are discussed as the topic of functional language pedagogy: lexical units and their grammatical adjustment to the syntactic and semantic structure of the sentence, or metaphor in use. In the third part, the topics of the previous section are treated in a comparative Hungarian – Slovak style, as examples of L2 teaching methodology.

Key words: cognitive linguistics, second language learning, language pedagogy, linguistic minorities

1. ÚVOD

V Ústave maďarskej jazykovedy a literárnej vedy FSS UKF, vo výskumnej skupine zameranej na bilingválne vyučovanie, prebiehajú intenzívne výskumy, ktorých cieľom je vypracovať funkčne kognitívny opis jazyka a tomu zodpovedajúcu lingvopedagogiku a prispôbiť ju podmienkam maďarskej komunity na Slovensku. Hlavným cieľom týchto výskumov je prispieť ku skvalitneniu vzdelávania ďalších generácií menšín na Slovensku, v našom prípade príslušníkov maďarskej komunity, v záujme osvojenia si maďarského jazyka a slovenského jazyka tak, aby pri komuni-

¹ Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 1/0170/18 *Menšinová varieta maďarského jazyka na Slovensku* a s podporou projektu NKFIH K 129040 *Verbal constructions in Hungarian. Research in usage-based construction grammar*. Z maďarčiny preložila Gizella Szabómihály.

kácii používali tieto jazyky kreatívne a aby vedeli prispôbovať štýl svojho prejavu rôznym komunikačným situáciám. Ďalším cieľom je, aby si vďaka kvalitnej výučbe týchto jazykov mohli mladé generácie budovať úspešnú kariéru a aby sa aktívne zapájali do spoločenského života krajiny. V štúdiu charakterizujeme základné princípy funkčnej kognitívnej lingvistiky a lingvopedagogiky, metodiku a možnosti ich aplikácie demonštrujeme na štyroch príkladoch.

V prvej časti štúdie zhrnieme teoretický rámec a všeobecnú metodológiu funkčnej kognitívnej lingvistiky a lingvopedagogiky. V druhej časti sa obšírnejšie zaoberáme tromi aplikačnými oblasťami lingvodidaktiky, metodikou vyučovania syntagmatiky, syntaxe a metafory na kognitívnom základe. Tretiu časť tvorí prípadová štúdia, ktorú možno charakterizovať ako úvod do metodológie vyučovania štátneho (v našom prípade slovenského) jazyka žiakov, ktorí sú príslušníkmi menšín, a to s využitím výsledkov funkčnej lingvistiky.

Treba zdôrazniť, že hlavným cieľom Ústavu maďarskej jazykovedy a literárnej vedy FSS UKF je vychovávať osobnosti, ktoré rovnako dobre ovládajú materinský i štátny jazyk, sú schopné získať odbornú kvalifikáciu a nájsť si vhodné zamestnanie. V záujme toho aplikujeme funkčný prístup k jazyku, ktorého základnou tézou je jednota jazykového systému a jeho rečovej realizácie. Zo sociokultúrnych špecifik treba vyzdvihnúť menšinový status a dosiahnutie stavu aditívneho bilingvizmu s dominanciou maďarčiny ako prvého jazyka a štátneho jazyka ako druhého jazyka.

2. FUNKČNÁ KOGNITÍVNA LINGVISTIKA A LINGVOPEDAGOGIKA

Na prelome tisícročí možno v lingvistike pozorovať dva veľké teoretické smery, a to formálnu lingvistiku a funkčnú lingvistiku (Ladányi – Tolcsvai Nagy, 2008; Heine – Narrog, 2010).

Podľa formálnej lingvistiky jazyk odráža skutočnosť, vyjadruje myšlienky, disponuje určitým počtom jednotiek a pravidiel, ktoré tvoria systém, pričom jeho základy sú vo forme univerzálnej gramatiky zakódované v mozgu každého človeka. Podľa tohto prístupu sa jazyk chápe ako nástroj objektívne odrážajúci svet, ktorý je nezávislý od človeka. Formálna lingvistika oddeľuje jazyk od hovoriaceho, a to napriek tomu, že jazyk patrí medzi inherentné vedomosti človeka. Reč – ako spoločné konanie prostredníctvom jazyka – zas patrí medzi základné ľudské, sociálne úkony.

Podľa funkčnej lingvistiky si ľudia osvojujú jazyk (materinský jazyk) skúsenostným učením sa vďaka svojim schopnostiam (abstrakciou, schematizáciou, kategorizáciou či symbolizáciou). Hovoriaci pomocou jazyka opisuje/zobrazuje svet, presnejšie jeho časť, mentálne znovuvtvára a vo svojej myslí pomocou kognitívnych procesov spracúva vo forme pojmového systému vecí, procesy a udalosti, ktoré sú preňho dôležité (p. Langacker, 2008; Geeraerts – Cuyckens (eds.), 2007; Radden – Dirven, 2007; Tolcsvai Nagy, 2013). Ovládať jazyk neznamena poznať systém jazy-

ka na teoretickej úrovni, ovládať jazyk znamená disponovať vedomosťami získanými v procese používania jazyka.² Poznatky o jazyku sa vzťahujú na systém i na jeho aplikáciu.

Podľa funkčnej lingvistiky je základom komunikácie spoločná pozornostná scéna, v ktorej hovoriaci i poslucháč sústreďujú svoju pozornosť na tretiu entitu, t. j. na predmet rozhovoru (Tomasello, 1999; Tátrai, 2011). Komunikácia je spoločné konanie hovoriaceho a poslucháča: hovoriaci reprezentuje predmet rozhovoru, poslucháč sa ho snaží pochopiť. Komunikácia je spoločná referenčná scéna, hovoriaci i poslucháč v textovom svete identifikujú tie isté veci a procesy, spoločne utvárajú významy, teda sa spoločne dohodnú na významoch. Fungovanie jazyka znamená spoločné utváranie významov, spoločné konanie a vytváranie kontaktu, ktoré sa realizujú vždy v interakcii a v kontexte. Komunikácia teda nie je iba odovzdávanie informácií.

Uvedené vlastnosti ľudskej komunikácie sú zároveň faktormi sebachápania, naplnenia osobnosti, ako aj utvárania spoločnosti, ktoré sú prirodzeným spôsobom aj faktormi utvárania kultúry. To všetko je dielom komunikujúcich ľudí, nie niečím, čo prichádza zvonku.

V zmysle uvedeného sú základné tézy komunikačno-funkčného (usage-based) opisu jazyka nasledovné (porov. Halliday, 1994; Givón, 2001; Kemmer – Barlow, 2000):

- systém a rečová realizácia/aplikácia sú navzájom spojené, systém a jeho realizácia sú dve stránky toho istého fenoménu, teda jazyka;
- systém sa realizuje vo variabilnej aplikácii;
- gramatika a rečová realizácia nie sú v protiklade, ale uplatňujú sa spoločne;
- gramatika je funkčná, vyjadruje významy, nejde o prázdnu štruktúru,
- dôležité aplikačné faktory komunikačnej situácie a kontextu sú zabudované do systému,
- text a štýl sú súčasťou jazyka.

Základnými princípmi funkčnej lingvistiky sú:

- Menšie a zložitejšie elementy jazykového systému sa majú prezentovať vždy z aspektu aktuálneho hovoriaceho, lebo aktuálna perspektíva hovoriaceho určuje jazykovú štruktúru komunikátu.
- Jazykové jednotky, frázy sa neopisujú ako izolované elementy, ale v typickom kontexte, v ktorom sa najčastejšie vyskytujú.

² V pôvodnom texte sa používa maďarský (kalkovaný) preklad anglického výrazu *usage-based knowledge*, ktorý sme tu preložili ako *vedomosti získané v procese používania jazyka*. V ďalších častiach sa vyskytuje maďarské adjektívum (*használatalapú*) zodpovedajúce anglickému výrazu *usage-based* najmä v spojení so substantívami *nyelvtudomány* (jazykoveda), *grammatika* (gramatika), z dôvodu jednoduchšej formulácie budeme ako slovenský ekvivalent používať adjektívum *komunikačno-funkčný*. [Pozn. prekladateľky]

- Význam a forma (morfologické a syntaktické štruktúry) sú rovnocenné, ba v niektorých výkladoch je prvotný význam a z významovej štruktúry sú odvodené morfologické a syntaktické štruktúry.

Jazykový znak je symbolickým spojením fonologickej a sémantickej štruktúry. Spojením symbolických štruktúr (lexém, gramatických morféme) vznikajú zložité sémantické a gramatické štruktúry, napríklad vety. Gramatika je konštruovaním významu, veta je štruktúra s abstraktným významom. Poznatky o symbolických jazykových štruktúrach sú schematické, uchovávajú sa vo forme konštrukcií. Konštrukcie sú jazykové schémy, ktoré majú okrem formy aj abstraktný, schematický význam, napr. vo vete s tranzitívnym slovesom ako predikátom je podmet podľa funkcie – teda významu – obyčajne agensom, predmet je paciensom a prísudok má obyčajne význam manipulovania s predmetom.

Funkčná kognitívna jazykoveda určuje hlavné ciele a metódy lingvopedagogiky odlišným spôsobom ako predchádzajúce lingvistické smery: vychádza z toho, že žiak pri nástupe do školy vie rozprávať, ovláda svoj materinský jazyk, resp. iné jazyky, má bohaté skúsenosti o svete, jeho javy vie pomenovať, a to vždy v interakciách a v kontexte. Jazykové vedomosti žiaka sú teda založené na používaní jazyka: žiak pozná jazykový systém, ako aj spôsoby používania jeho elementov, a to zásadne intuitívnym spôsobom. Úlohou lingvopedagogiky je rozšíriť intuitívny systém poznatkov tak, aby ich žiak mohol čo najširšie používať v spoločenských interakciách a v komunikácii. Škola má teda rozšíriť príslušné všeobecné a odborné vedomosti žiaka, ako aj vedomosti o rôznych jazykových interakciách. Má naučiť žiaka, ako má tieto vedomosti kreatívne využívať v rôznych situáciách. Základom toho je predstaviť žiakovi štruktúru, sémantické a pragmatické vlastnosti symbolických jazykových výrazov (foriem a významov), pritom sa má vychádzať z vedomostí žiaka o jeho materinskom jazyku.

Na základe funkčných princípov kognitívnej lingvopedagogiky je na prvom mieste funkcia, význam, t. j. ako hovoriaci konceptualizuje mimojazykový jav, aké jazykové štruktúry používa na jeho pomenovanie. Vychádza sa z perspektívy žiaka, a nie z abstraktného systému: dôležité je, akými praktickými, intuitívnymi jazykovými poznatkami disponuje žiak a do akej miery sú jeho jazykové vedomosti komplexné.

Takto formulované princípy sú dôležité pre úspešné vyučovanie materinského jazyka, lebo podporujú každodenné mentálne a komunikačné aktivity mladej generácie lepšie, než tradičné vyučovanie gramatiky, v ktorom prevažuje taxonomický prístup a vyučovanie pravidiel.

Pre jazykové a etnické minority na Slovensku má rozhodujúci význam osvojenie si štátneho jazyka na zodpovedajúcej úrovni (Vančo, 2017; 2019). V záujme toho sa majú využívať najmodernejšie metódy vyučovania druhého jazyka (L2). Výskumy zamerané na vyučovanie druhého jazyka sú v kognitívnej funkčno-komuni-

kačnej lingvistiky a lingvopedagogiky úspešné v dvoch smeroch (Eskildsen – Cadierno, 2015). Prvým je kognitívna lingvistika (z hľadiska druhého jazyka pozri Ellis – Cadierno, 2009), druhým je diskurzívna analýza (z hľadiska druhého jazyka pozri Kasper – Wagner, 2011).

V prípade jazyka L2 sa v kognitívnom funkčno-komunikačnom prístupe vychádza z teórie Michaela Tomasella (Tomasello, 2003) o akvizícii jazyka, preto sa za hlavný faktor považuje osvojenie si schém, konštrukcií vyjadrujúcich pojmové štruktúry a budovaných zdola nahor. Ako príklad možno uviesť schémy, vzory na vyjadrenie priestorových vzťahov, pohybu, manipulácie s objektmi, na vyjadrenie záporu či schémy s pomocným slovesom *môcť*. Vo vyučovaní druhého jazyka sú v centre pozornosti spôsoby odlišného alebo podobného konštruovania identických alebo podobných pojmových štruktúr. V procese učenia sa druhého jazyka si žiak má osvojiť aplikačné vzory, teda jazykové konštrukcie, na základe porovnania ich morfofonologických, syntaktických a sémantických vlastností.

Takto chápané vyučovanie gramatiky znamená, že:

- žiakovi je prezentovaný inventár základných jazykových jednotiek, ktoré sa v určitom jazyku považujú za dôležité z teoretického alebo deskriptívneho hľadiska;
- sa určia oblasti, kde sú zhody a rozdiely medzi cieľovým jazykom a materinským jazykom žiaka, analyzujú sa interferencie medzi týmito jazykmi počas vývoja internej gramatiky žiaka, teda gramatiky, ktorú si žiak vyvíja osvojením si určitej miery konceptuálnej fluencie (conceptual fluency);
- sa pomocou jednotlivých konceptuálnych oblastí určujú problémy pri učení. Ide o konceptuálne oblasti, ktoré sa v dvoch jazykoch reprezentujú buď odlišne, alebo sa premietnu do dvojíc forma – význam odlišným spôsobom. Takéto deskriptívne analýzy orientované na vyučovanie alebo na učenie sa priamo alebo nepriamo sú nápomocné pri vypracovaní a aplikácii učebných materiálov vo vyučovaní jazyka L2 (de Knop – de Rycker, 2008, s. 2).

Využívanie výsledkov diskurzívnej analýzy spočíva v tom, že sa na dosiahnutie intersubjektivity vyučujú spôsoby uplatňované v spoločenskej praxi počas jazykových aktivít. Takýto prístup poskytuje širší rámec, v ktorom pri rozvíjaní interakčnej kompetencie sú medzi iným dôležité aj: kooperácia, dohováranie, faktory komunikačnej situácie a to, ako ich chápu účastníci komunikácie. V tomto prípade je učenie sa jazyka sociálnou aktivitou. Jej častí a zložky – ako napr. charakteristické znaky odpovedí, textových typov, rozprávania alebo dialógu, resp. neverbálne prejavu, ako sprievodná komunikačná činnosť – sa stále viac uplatňujú vo vyučovaní jazyka L2.

Podľa dvojice autorov Sorena W. Eskildsena a Teresy Caldiernovej (Eskildsen – Cadierno, 2015) je do určitej miery možná produktívna syntéza týchto dvoch smerov. V súvislosti s tým sa vynára niekoľko dôležitých otázok: (i) Do akej

miery je pri učení sa rozhodujúca frekvencia?, (ii) Majú sa osvojovať len skúsenostné či rýchlo a ľahko prístupné pojmy a ich schematické výrazové spôsoby, resp. akým spôsobom sa v tomto teoretickom rámci rieši variabilita, emergencia a kreativita?, (iii) Aký je vzťah medzi individuálnymi a kolektívnymi vedomosťami a akú úlohu zohrávajú takto osvojené vedomosti v reálnych jazykových a sociálnych aktivitách? Treba poznamenať, že kognitívna lingvistika nepredstavuje jeden deduktívny teoretický systém, ale lingvistický smer, ktorý charakterizujú rovnaké teoretické princípy, konvergujúce teoretické a metodologické prístupy. V tomto širokom funkčnom rámci sa konštrukcie (dvojice formy a významu) opisujú v aplikačnom prostredí, pričom sa jazyková aktivita interpretuje intersubjektívne. To znamená, že individuálna jazyková činnosť (založená na vedomostiach) a sociálna jazyková činnosť (prispôbená komunikačnej situácii) tvoria jednotu.

3. KOGNITÍVNA GRAMATIKA A LINGVODIDAKTIKA VO VYUČOVANÍ MATERINSKÉHO JAZYKA

3.1. Vyučovanie gramatických konštrukcií

Ako sme už naznačili, gramatické konštrukcie sú formálne a zároveň sémantické štruktúry. Gramatické jednotky majú schematickú formálnu štruktúru (v maďarčine napríklad substantívum + pádová morféma alebo podmet + prísudok) a súčasne i sémantickú štruktúru (napr. fyzický objekt + miesto alebo agens a činnosť). Funkčná lingvopedagogika vychádza z univerzálnej vlastnosti jazykového znaku a v tomto prístupe sa forma a funkcia vyučujú spolu. V tomto príspevku uvádzame dva príklady na demonštrovanie uvedeného prístupu.

Maďarský jazyk disponuje bohatou morfológiou, zložitým konjugačným i deklináčnym systémom, napr. substantíva možno zabudovať do vety pomocou minimálne 22 pádových morfém. Tieto gramatické štruktúry sú takzvané kompozitné štruktúry (composite structures, porov. Langacker, 2008; Tolcsvai Nagy, 2013).

Jednotlivé exempláre hlavných maďarských slovných druhov nefungujú vo vete v základnom tvare, ale v spojení s rôznymi gramatickými prvkami.

(1) a. ház + ban, asztal + on
 dom + inessív stól + superessív
 , v dome´ , na stole´

b. be + megy át + lép
 prefix + íst´ prefix + kráčať
 , vojsť´ , prekročiť´

c. fut + ás
 behať + derivačná morféma
 , behanie´

- d. olvas + hat
 čítať + derivačná morféma s významom potenciálnosti
 ‚môže čítať‘
- e. ház + tető
 dom + strecha
 ‚strecha (domu)‘

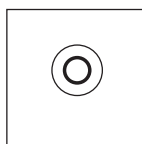
Jazykové štruktúry uvedené v bode (1) nie sú iba gramatickými štruktúrami určenými na označenie syntaktickej funkcie (vetného člena). Tieto jazykové štruktúry obsahujú aj sémantický vzťah, významy jednotlivých zložiek sú spojené na sémantickom základe. Slová v bode (1a) sú príkladom štruktúry, ktorú tvorí substantívum s detailnou sémantikou a pádová morféma so schematickou sémantikou. Jeden exemplár tejto štruktúry uvádzame v bode (2):

- (2) ház + ban
 dom + inessív
 ‚v dome‘

Substantívna koreňová morféma, ako aj pádová morféma disponujú vlastným významom. V sémantickom matrixe slova *ház* ‚dom‘ možno rozlíšiť niekoľko abstraktných príznakov: je to stavba, má konštrukciu, základy, strechu, sú na ňom otvory (dvere a okná), vo vnútri je rozdelený na menšie časti, tieto časti sú ohraničené priestory, v ktorých možno umiestniť ďalšie veci, hlavnou funkciou domu je poskytnúť prístrešie ľuďom.

Pádová prípona *-ban/-ben* ‚v‘ vyjadruje atemporálny vzťah, pojem VO VNÚTRI: fyzický objekt (primárna figúra) sa nachádza v ohraničenom priestore, napríklad vo vnútri iného fyzického objektu (sekundárna figúra). Jedným z členov atemporálneho vzťahu, teda primárna figúra, je schematická figúra (entita), o ktorej sémantická štruktúra pádovej morfémy vypovedá iba toľko: je to priestorovo ohraničený objekt, ktorý sa môže nachádzať v inom fyzickom objekte. Druhý člen atemporálneho vzťahu je schematická figúra (entita), o ktorej sémantická štruktúra pádovej morfémy vypovedá iba toľko: je to nádoba v najširšom význame, ohraničený priestor, vo vnútri ktorého sa môže nachádzať iný objekt. Tento vzťah je znázornený na obrázku č. 1: prvotná figúra, signifikant objektu, ktorý sa nachádza vo vnútri, je znázornená vnútornou hrubou kružnicou, sekundárnu figúru, signifikát ohraničeného priestoru, znázorňuje vonkajšia tenšia kružnica.

Obr. č. 1
 3D

Sémantická štruktúra lokálnej pádovej morfémy *-ban/-ben* ,v‘ je schematická, jednoduchá. Táto sémantická štruktúra sa spája s komplexným významom, resp. s určitou zložkou významu substantíva: jednou z dôležitých subštruktúr sémantickej štruktúry substantíva *ház* ,dom‘ je abstraktná vlastnosť domu, t. j. že je to stavaný fyzický predmet, obklopuje priestor, v ktorom možno umiestniť iné fyzické predmety. Pojem DOM možno spracovať idealizovaným kognitívnym modelom NÁDOBY, pričom pojem DOM je doplnený inými špecifickými vlastnosťami, akými sa dom odlišuje od ostatných uzavretých priestorov.

Sémantická štruktúra skloňovaného tvaru *házban* ,v dome‘ je založená na tom, že jedna zo subštruktúr významu slova *ház* ,dom‘ (špecifický uzavretý priestor) korešponduje so subštruktúrou významu lokálnej pádovej morfémy *-ban/-ben* ,v‘, teda schematickým významom sekundárnej figúry (schematický uzavretý priestor). To znamená, že v sémantickej štruktúre substantíva sa nachádza element, ktorý je prítomný aj v sémantickej štruktúre lokálnej pádovej morfémy. Vzťah medzi substantívom a pádovou morférou je asymetrický, tieto jazykové prvky sa navzájom ovplyvňujú, nie však rovnakým spôsobom. Substantívum je sémanticky autonómny prvok, to znamená, že k porozumeniu významu podstatných mien nie je potrebný iný pojem, na druhej strane pádová prípona je sémanticky závislá – k pochopeniu jej významu, k elaborácii³ (konkretizácii) schematických figúr je potrebný iný pojem. Substantívum s podrobnou sémantikou konkretizuje význam pádovej morfémy so schematickou séantikou: pomenúva fyzický predmet, ktorý v pojmovom vzťahu VO VNÚTRI reprezentuje špecifický ohraničený priestor, v našom prípade je to slovo *ház* ,dom‘. Pádová morféma vymedzuje aktuálnu aktívnu zónu substantíva: v našom prípade sufix *-ban/-ben* ,v‘ zo sémantickej štruktúry substantíva *ház* ,dom‘ vyberie a posunie do popredia pojmovú zložku ŠPECIFICKÝ UZAVRETÝ PRIESTOR.

Substantívum (koreňová morféma substantíva) a pádová prípona sú sémanticky usúvzťažnené. Obe dve prvky sú komponentové štruktúry, a keď sa spoja, prostredníctvom svojich významov spoločne vytvoria kompozitnú štruktúru. Tento sémantický vzťah je dvojsmerný: na jednej strane substantívum konkretizuje vybranú subštruktúru schematickej sémantickej štruktúry prípony, to znamená, že konkretizuje jednu z figúr, sekundárnu figúru, na strane druhej prípona vymedzuje v sémantickej štruktúre substantíva aktívnu zónu, abstraktné vlastnosti, ktoré sú v danej štruktúre dôležité.

Subštruktúra schematickej sémantickej štruktúry (v prípade pádovej morfémy *-ban/-ben* ,v‘ je to schematická figúra špecifického ohraničeného priestoru), ktorú možno elaborovať, je rozhraním na konkretizáciu tejto sémantickej štruktúry. Vo

³ Termín používame v zmysle definície *elaboration* (2) v *Slovníku kognitívnej lingvistiky* (*Glossary of cognitive linguistics*. Evans, 2007, s. 65): „The idea in Cognitive Grammar that the profile of a particular expression ‘fills in’ or completes the meaning of another expression. It does so by combining with a particular elaboration site of another expression: the schematic trajector or landmark of a larger relational predication.“

vete môže byť konkretizovaná aj druhá schematická figúra sufixu *-ban/-ben* ‚v‘, t. j. primárna figúra, predmet, ktorý sa nachádza vo vnútri domu, ako je to v príklade (3), kde primárna figúra je vo vete reprezentovaná slovom *gazda* ‚gazda‘.

- (3) A gazda a házban van.
 ‚Gazda je v dome.‘

Komponentové štruktúry, ktoré sa spájajú do kompozitnej štruktúry, sú asymetrické aj z hľadiska svojich profilov: iba jedna z nich určuje profil kompozitnej štruktúry, teda hlavnú syntaktickú a sémantickú funkciu kompozitnej štruktúry. Určenie profilu závisí od aktuálnej funkcie kompozitnej štruktúry, ktorá sa dá interpretovať v kontexte. Základná funkcia kompozitnej štruktúry *ház + ban* ‚v dome‘ je vymedzenie miesta predmetu v priestore, z tohto dôvodu v rámci tejto štruktúry určí jej profil lokálna pádová morféma, t. j. sufix *-ban/-ben* ‚v‘. V kompozitnej štruktúre substantívum + lokálna prípona je do centra pozornosti postavený nie predmet označený substantívom (v našom prípade *ház* ‚dom‘), ale vzťah vyjadrený pádovou príponou (v našom prípade je to morféma *-ban/-ben* ‚v‘). V maďarčine skloňovaný tvar *házban* ‚v dome‘ vyjadruje, že v danej vete je reč o priestorovom vzťahu, konkrétne ide o priestorový vzťah VO VNÚTRI: lexéma *ház* ‚dom‘ sa nachádza vo vete nie sama pre seba, ale ako miesto bytia VO VNÚTRI.

V maďarskom jazyku pádové morfémy v pôvodnom význame vyjadrujú podobné lokálne relácie; spomenieme tu len deväť príkladov s lexémou *ház*:

(4) a. házba – ház + ba	’ház’ + illatív	‚do domu‘
b. ház – ház + ból	’ház’ + elatív	‚z (vnútra) domu‘
c. házon – ház + on	’ház’ + superessív	‚na dome‘
d. házra – ház + ra	’ház’ + sublatív	‚na dom‘
e. házról – ház + ról	’ház’ + delatív	‚z (povrchu) domu‘
f. háznál – ház + nál	’ház’ + adessív	‚pri dome‘
g. házhoz – ház + hoz	’ház’ + allatív	‚k domu‘
h. háztól – ház + tól	’ház’ + ablatív	‚od domu‘
i. háznak – ház + nak	’ház’ + datív	‚domu‘

Podľa didaktiky funkčnej kognitívnej lingvopedagogiky, teda vo vyučovaní materinského jazyka, by sa kompozitná štruktúra substantívum + pádová prípona mala vyučovať vo svojej komplexnosti – ako binárny vzťah, teda so zreteľom na spojenie formy a významu a zároveň v konkrétnom kontexte. V tomto prístupe sa dostáva do popredia otázka, prečo hovoriaci takéto štruktúry používajú. Funkčné vysvetlenie poukazuje na to, že hovoriaci spojením pádovej morfémy a substantíva vyjadruje lokálnu reláciu. Jeho zámerom nie je „urobiť“ zo substantíva príslovkové určenie miesta, zámerom je vyjadriť lokálnu alebo inú reláciu scény alebo udalosti, ktorá je konštruovaná vetou. Ak je teda potrebné určiť miesto nejakej entity, v maďarčine to možno vyjadriť konštrukciou substantívum + pádová prípona, pričom

miesto, umiestnenie predmetu (vyjadreného substantívom v nominatíve) je vyjadrené substantívom v inom páde:

- (5) a. A gazda a házban van. ,Gazda je v dome.‘
b. A kulcsot a táskádban találtam meg. ,Kľúč som našiel/našla
v tvojej taške.‘
c. A szemüveg a polcon van. ,Okuliare sú na polici.‘
d. A vonat a hídon állt meg. ,Vlak sa zastavil na moste.‘

Ďalším krokom vo vyučovaní môže byť analýza polysémie pádových prípon, ich metaforické používanie, kde je lokálna relácia abstrahovaná, napríklad:

- (6) a. kertben ,v záhrade‘
b. erdőben ,v lese‘
c. városban ,v meste‘
d. országban ,v krajine‘
e. könyvben ,v knihe‘
f. örömben ,v radosti‘

Paralelne s prehľbujúcimi sa vedomosťami je možné zaoberať sa aj tým, ako sa táto gramatická štruktúra realizuje v iných jazykoch (pozri príklad nižšie).

Vyučovanie vety, presnejšie prezentácia rozmanitosti viet a základných vlastností rôznych typov, sa realizuje tiež na funkčnom princípe. Hovoriaci človek produkuje texty, pričom tieto texty vznikajú ako súvislá sieť viet podľa určitých gramatických schém. V textoch jednotlivé vety konštruujú scénu, udalosť, konanie niektorého participanta alebo dianie, a to vo vzťahu k inému predmetu alebo okolnosti, ako v príklade (7).

- (7) a. A rektor belépett a terembe. ,Rektor vstúpil do sály.‘
b. A kisfiú eldobta a labdát. ,Chlapček odhodil loptu.‘
c. A főnök szereti a beosztottjait. ,Šéf miluje svojich podriadených.‘
d. A fiúnak tetszik a szomszéd lány. ,Chlapcovi sa páči dievča od susedov.‘
e. Esik az eső. ,Prší.‘
f. A sarokban két szék volt. ,V kúte boli dve stoličky.‘
g. Zsuzsának indulnia kell. ,Zuza už musí odísť.‘

Pri vyučovaní syntaxe treba vychádzať z funkcie vety, teda z toho, že schematickým významom vety je scéna (porov. Langacker, 2008; Givón, 2001). Pre každodennú skúsenosť sa zložité procesy, činnosti dajú rozdeliť na menšie jednotky, t. j. na scény (epizódy). Napríklad elementárnou scénou univerzitetnej slávnosti je vstup rektora do sály, v rámci tejto scény možno identifikovať dvoch participantov (účastníkov): rektora a sálu. Vo vete (7b) je zobrazená scéna ako súčasť hry dieťaťa s iným dieťaťom alebo s rodičmi, konkrétne moment, keď dieťa odhodilo loptu; účastníkmi v tejto scéne sú dieťa a lopta. Človek – poznávajúci subjekt a zá-

roveň hovoriaci – z týchto izolovaných scén tvorí vety. V scénach vystupujú aj participantí, ktorými sú veci. Medzi participantmi sa realizuje temporálna udalosť, ktorá je vyjadrená slovesom.

Medzi participantmi scény vyjadrenej vetou existuje v kognícii spojitosť. Túto sémantickú spojitosť odráža významová štruktúra vety. V jednoduchej vete sémanticky súvisia predovšetkým významy substantíva a verba. Substantívum pomenúva vec, jeho sémantická štruktúra je komplexný matrix, ktorý pozostáva z abstraktných vlastností; pod vplyvom kontextu sa do popredia pozornosti dostáva časť z nich, t. j. aktívna zóna. Podstatné meno je sémanticky autonómne, nie je potrebný iný pojem, aby sme ho vedeli kognitívne spracovať. Sloveso vyjadruje proces, jeho významová štruktúra je temporálnou reláciou dvoch schematických figúr. Sloveso sémanticky nie je autonómne, k jeho spracovaniu je potrebný aj iný pojem.

Vo vete sa verbum a substantívum spájajú ako kompozitné štruktúry. To vidíme aj vo vete (7b):

(7) b. A kislíú eldobta a labdát. ,Chlapček odhodil loptu.‘

Trajektorom (prvotnou figúrou) slovesa *eldob* ‚odhodit‘ je ‚človek, ktorý je schopný svojimi rukami manipulovať s fyzickým predmetom‘, landmarkom slovesa (druhou figúrou) je ‚ohraničený menší fyzický predmet, ktorým možno hýbať‘ – niekto odhodí niečo. Táto pojmová štruktúra je z hľadiska temporálnosti a udalostnej štruktúry dostatočne detailná, figúry sú však schematické a z významu slovesa sa o nich nič špecifické nedozvieme. Preto je sloveso sémanticky závislé. Figúry sú vo vete konkretizované substantívom, znamená to teda, že závislý význam je sémanticky detailizovaný nezávislým významom.

Elaborácia figúry je sémantická operácia, ktorá detailizuje schematický význam. Základom elaborácie je sémantická korešpondencia. V závislej a nezávislej sémantickej štruktúre sa nachádza spoločný prvok, spoločná subštruktúra, vďaka ktorej môže vzniknúť sémantická relácia.

Vo vete (7b) je primárna schematická figúra (trajektor) slovesa *eldob* ‚odhodit‘ konkretizovaná substantívom *kislíú* ‚chlapček‘. Schematickým významom trajektora je ‚človek, ktorý je schopný svojimi rukami manipulovať s fyzickým predmetom‘. Táto sémantická subštruktúra sa nachádza aj vo význame substantíva *kislíú* ‚chlapček‘, čo vytvára korešpondenciu medzi dvoma významami. Význam substantíva *kislíú* ‚chlapček‘ detailizuje, konkretizuje schematický význam figúry slovesa *eldob* ‚odhodit‘. Sémantický vzťah medzi slovesom a podstatným menom je dvojsmerný. Na jednej strane substantívum vplýva na sloveso tým, že ho sémanticky špecifikuje, na druhej strane aj sloveso vplýva na substantívum: určuje aktívnu zónu substantíva, teda tú časť významu, ktorá je v popredí. Sloveso *eldob* ‚odhodit‘ posúva do centra pozornosti jednu zložku významu substantíva *kislíú* ‚chlapček‘, a to ‚svojimi rukami manipuluje s fyzickým predmetom‘. To isté sa stane v sémantickej relácii medzi slovesom *eldob* ‚odhodit‘ a substantívom *labdát* ‚loptu‘. V tomto vzťahu substantívum

labda ‚lopta‘ konkretizuje sekundárnu figúru (landmark) slovesa *eldob* ‚odhodit‘, kým sloveso *eldob* ‚odhodit‘ určí tú zónu substantíva *labda* ‚lopta‘, ktorá je vo vete aktívna: ‚ohraničený menší fyzický predmet, ktorým možno hýbať‘.

Profil vety, teda tú časť celej sémantickej štruktúry vety, ktorá je v popredí, určuje sloveso: profilovanie vety je proces, ktorý je vyjadrený a vo vete špecifikovaný slovesom. Nemôžeme teda tvrdiť, že hlavné časti vety sa dostanú vedľa seba len tak, alebo že ich funkciou je vyplniť určitú logickú štruktúru – vetná štruktúra, teda sémantická štruktúra reprezentujúca nejakú scénu, vzniká vďaka schematicky už existujúcej sémantickej spájateľnosti slov vo vete.

Ak pozorujeme vetu tak, že postupujeme od vnútornej sémantickej štruktúry smerom von, vidíme, že v textovej vete (vo výpovedi) hovoriaci vždy ukotví znázornenú scénu, to znamená, že prispôsobuje gramatický čas a modalitu času komunikačnej situácie, najmä však času prejavu; gramatické kategórie (osoba, číslo a pod.) slov reprezentujúcich účastníkov sú tiež prispôsobené aktuálnemu hovoriacemu. Takto sa stáva veta komunikačným aktom, ktorý môže vyjadriť informáciu, otázku, pokyn.

V tejto fáze je možné sa vo vyučovaní zaoberať formálnymi vlastnosťami syntaktickej štruktúry. Medzi štruktúrnymi formami a sémantickými štruktúrami vety je korešpondencia: forma určuje štruktúru významu. Medzi elementárnymi jednotkami vety, teda medzi vetnými členmi – ktoré reprezentujú účastníkov a temporálne relácie (udalosti) medzi účastníkmi – existujú (aj) gramatické relácie, ktoré tvoria sieť. Sieť relácií sa podľa typu zoskupujú do schém (do vetných typov). Základným typom maďarských viet (baseline; porov. Langacker, 2016) je neutrálna pozitívna oznamovacia veta (porov. Imrényi, 2017). V sieti zložiek vety existujú vzťahy závislosti, v ktorých hlavnými konštrukčnými prvkami sú nadradený člen a jemu podradený rozvíjajúci člen. Vo vete *A kisfiú eldobta a labdát* ‚Chlapček odhodil loptu‘ je nadradeným členom sloveso *eldobta* ‚odhodil‘, ktoré má dva rozvíjajúce členy: podmet *kisfiú* ‚chlapček‘ (ktorým sa konkretizuje prvá z figúr slovesa) a predmet *labdát* ‚loptu‘ (ktorým sa konkretizuje druhá figúra slovesa).

Veta funguje v troch rozličných dimenziách:

- Prvá dimenzia (D1): typ scény, udalosti, situácie, charakteristické znaky účastníkov a okolností;
- Druhá dimenzia (D2): druh rečového aktu, ktorý sa vo vete realizuje (napr. tvrdenie alebo iná funkcia);
- Tretia dimenzia (D3): kontextualizácia – súvislosti situačného a textového kontextu výpovede.

Tu prezentovaný spôsob opisu zároveň obsahuje aj základy funkčnej lingvopedagogiky: syntaktické štruktúry sa majú vyučovať spolu s významom, majú sa mobilizovať intuitívne vedomosti žiakov o svojom materinskom jazyku, má sa postupovať od praxe ku generalizácii, pričom je potrebné žiakom ukázať, že majú bezprostredný, osobný vzťah ku gramatike.

3.2. Vyučovanie metafory

V každodennej komunikácii bežne používame alebo počúvame výrazy, ktoré aj človek bez lingvistického vzdelania dokáže identifikovať ako metafory, presnejšie metaforické výrazy. V maďarčine sú napr. tieto:

- (8) a. az asztal lába ,noha stola‘
b. fel van dobva dosl. ,je vyhodенý‘ – ,je dobre naladený‘
c. szétrobban a dühtöl ,človeka ide roztrhnúť od zlosti‘
d. pályafutás dosl. ,beh na (životnej) dráhe‘ – ,kariéra‘

Význam týchto výrazov, alebo aspoň častí niektorých z nich, je možné vysvetliť, teda je možné priblížiť, ako tieto výrazy uchopujeme. Napríklad: „noha stola“ sa podobá ľudskej alebo zvieracej nohe (miestu al. funkcii v rámci väčšieho celku, napríklad tela, predmetu); alebo človek, ktorý sa veľmi hnevá, má tmavočervenú tvár, vypúlené oči, akoby naozaj vybuchol od zlosti. Tieto vysvetlenia nemožno považovať za naivné, ako by sa na prvý pohľad zdalo, lebo čiastočne poskytujú skúsenostné pozadie sémantickým súvislostiam.

Podľa kognitívnej interpretácie metafory je jej sémantická štruktúra motivovanou konceptuálnou reláciou medzi dvoma pojmami: na základe zdrojového pojmu, zdrojovej domény (source domain) pochopíme cieľový pojem, cieľovú doménu (target domain), teda pomocou pojmu *noha živej bytosti* porozumieme pojmu *noha stola* (porov. Lakoff – Johnson, 1980; Kövecses, 2005; Gibbs (ed.), 2008). Treba zdôrazniť, že v každodennej komunikácii je metafora celkom bežný, častý jav, teda nie je to zvláštny, umelecký fenomén. Na druhej strane, metaforické výrazy možno odvodzovať zo spoločnej pojmovej štruktúry, nie sú teda osamotené. Dá sa to demonštrovať na nasledujúcich príkladoch:

- (9) a. felmagasztal ,vychvalovať, velebiť‘
b. feldobódik dosl. ,vyhodí sa‘ – ,je dobre naladený‘
c. emelkedik a színvonal ,zvyšuje sa úroveň‘
d. magas színvonal ,vyšoká úroveň‘
e. csúcs (melléknévként ‘a legjobb’) dosl. ,vrchol, vrcholový‘ – ,super‘
f. felemelkedik (társadalmilag) ,postúpiť (spoločensky)‘
g. felkapaszkodik (a ranglétrán) ,vyšplhať sa (urobiť kariéru)‘

Najevidentnejším spoločným sémantickým znakom výrazov v príkladoch (9) je HORE a NAHOR: súčasťou významu všetkých výrazov je vertikálny pohyb – zvislé smerovanie v priestore. V slovesách reprezentujú smer(ovanie) slovesné predpony, adjektíva a substantíva zas vyššiu polohu alebo nejakú vyššiu položenú vec. V prípade tohto priestorového smerovania je relatívne ľahké určiť metaforický význam: všetky výrazy sa vzťahujú na pozitívny proces alebo stav. V súlade s tým možno túto súvislosť vyjadriť aj abstrahovane (v súlade so zvyklosťami v kognitívnej lingvistiky sú koncepty označené kapitálkami):

(10) HORE, SMEROM HORE JE DOBRÉ

V metaforických výrazoch typu (10) sú spojené dva koncepty: HORE a DOBRÉ. Spojením týchto dvoch konceptov vzniká konceptuálna metafora, ktorej abstrahovanou reprezentáciou sú vyššie uvedené príklady (9). Spomenuté súvislosti (hore, smerom hore je dobré; dole, smerom dolu je zlé) sa dajú odvodiť z prírodných a kultúrnych skúseností a prejavujú sa v takýchto antonymických pároch:

- (11) a. az egyenes emberi tartás – a meghajlás, letérdelés;
priame držanie tela – poklona, kľaknutie
- b. a fentről jövő napfény – a földi mély sötétsége;
slnecné lúče prichádzajúce zhora – tma hlbín zeme
- c. a mennyország – a pokol térbeli elhelyezkedésének elképzelése;
nebo – peklo (predstava o priestorovej lokalizácii nebies a pekla)

Na základe uvedených príkladov možno konštatovať: (i) metaforické výrazy možno odvodiť z abstraktnejších súvislostí, z konceptuálnych metafor; (ii) konceptuálne metafory sú relácie medzi dvoma poznatkami, konceptmi, a sú založené na skúsenostiach.

Konvenčnosť konceptuálnych metafor a metaforických výrazov je odstupňovaná. Niektoré metafory sú časté, bežné, z tohto dôvodu korešpondencia medzi zdrojom a cieľovou doménou nie je nápadná a pochopenie metafory si nevyžaduje väčšie mentálne úsilie. Pochopenie zriedkavejších, ojedinelých metafor si vyžaduje viac mentálnej práce; tieto metafory sú nápadnejšie.

Jedným z predpokladov vyučovania metafor je priebežné začleňovanie sémantiky do učiva a do vyučovania materinského jazyka. Sémantika by sa nemala zaradiť do učebných osnov iba raz a nemalo by sa pri tom obmedzovať iba na definíciu, ku ktorej sa potom neustále vracia. Sémantické javy by sa mali vyučovať postupne a priebežne. Na začiatku by sa mali analyzovať jednoduché príklady z jazykovej praxe. Bolo by potrebné zaoberať sa najskôr sémantikou, významom slova a polysémiou, potom postupovať k užším súvislostiam a takto viesť žiakov k abstraktnejším pojmom a k širším súvislostiam.

Druhým predpokladom je, že pri vyučovaní sémantiky – ako aj pri vyučovaní materinského jazyka vôbec – treba vychádzať z toho, čo už má žiak „v hlave“. To znamená, že je potrebné budovať na jazykových vedomostiach žiakov konkrétnej vekovej skupiny a učiteľ má žiakov viesť k tomu, aby si to sami uvedomili – formálne i funkčne. Je to dôležité, pretože dieťa rýchlo pochopí, že má bezprostredne do činenia s jazykovou praxou, ktorú samo spolu so spolužiakmi vytvára.

Pri spoznávaní metafor sa dajú použiť každodenné vedomosti žiaka, lebo na jednoduchých príkladoch sa ľahko identifikujú zdrojová doména (východiskový pojem) a cieľová doména (vec, ktorá sa má pomenovať). V maďarčine napríklad hrnček má uško (*bögre füle*), keď pijeme z hrnčeka, chytíme ho za uško. Na hodine

gramatiky učivo o metafore môžeme začať s otázkou: *Čo piješ ráno?* Po odpovediach (napr. *mlieko, kakao, čaj*) môžeme pokračovať: *Z čoho piješ?* Odpovede môžu znieť: *z hrnčeka, zo šálky. Kde chytíš hrnček, šálku? Za uško.* Takto sa dostaneme k bežnej, známej a častej metafore. Prečo sa nazýva táto časť hrnčeka uškom? Lebo sa podobá ľudskému (zvieraciemu) uchu. Zdrojovým konceptom v tomto prípade je ľudské ucho, metaforicky pomenovanou vecou je držadlo, čiže uško hrnčeka. Podobne ako v maďarčine a v slovenčine, aj v iných jazykoch je známa táto metafora, napr. v angličtine *handle, ear, loop*, v nemčine sa šálka s dvoma uškami nazýva *Ohrentasse* „ušková šálka“. V tejto hre možno pokračovať s iným výrazmi, vo vyšších ročníkoch možno poukázať aj na širšie súvislosti, napríklad na metaforické používanie častí ľudského tela (HLAVA, RUKA, NOHA, SRDCE, OKO, UCHO): *jó fej* (dosl. „dobrá hlava“ – „super človek“), *családfő* („hlava rodiny“), *erős kezű* (dosl. „má silné ruky“ – „vláda, panovník, vodca so silnou/pevnou rukou“), *szívébe zár* (dosl. „uzamknúť do srdca“ – „oblúbiť si“). Neskôr možno ukázať žiakom, že z jednej zdrojovej domény môže vzniknúť viac cieľových domén a so žiakmi môžeme analyzovať motivácie metafor – výrazov typu: POCHOPIŤ JE VIDIEŤ, napr. *átlát* (dosl. „vidieť cez niečo“ – „odhaliť“), *nézőpont* („hľadisko“), *világos* („jasne“); MYSEL/HLAVA JE NÁDOBA, napr. *fejben tart* („držať v hlave“), *fejből mond* (dosl. „hovoriť z hlavy“ – „naspamäť“).

4. KOGNITÍVNA LINGVISTIKA A LINGVOPEDAGOGIKA VO VYUČOVANÍ DRUHÉHO JAZYKA (L2)

Pre príslušníkov menšín na Slovensku, a tým aj pre členov maďarskej komunity, je mimoriadne dôležité osvojiť si štátny jazyk na zodpovedajúcej úrovni (pozri Vančo, 2019). Osvojovanie si slovenského jazyka sa realizuje za špecifických podmienok, lebo väčšina žiakov, ktorí začali chodiť do školy po prelome tisícročí, do určitej miery ovláda slovenčinu, pretože významná časť týchto detí žije v bilingválnom prostredí. Slovenčina teda nie je pre nich „cudzím“ jazykom, ale ani jazykom, ktorý by ovládali na úrovni materinského jazyka: úroveň ovládania slovenského jazyka nie je rovnaká u detí, ktoré nastupujú do prvej triedy ZŠ. V učebných osnovách a učebniciach vydaných v predchádzajúcich desaťročiach sa k slovenčine pristupovalo buď ako k cudziemu jazyku, teda sa nebral ohľad na skúsenosti žiakov so slovenčinou, alebo sa vo vyučovaní žiakov s iným materinským jazykom ako slovenským uplatňovali prístupy a metódy, ktoré boli určené slovenským žiakom (pozri napr. Vančo – Kozmács (eds.), 2015). Ani jeden z týchto prístupov nemôže byť úspešný.

Uplatňovanie funkčne kognitívneho prístupu k vyučovaniu druhého jazyka môže byť vhodným rámcom pre akceptovanie špeciálnej kultúrnej a jazykovej situácie, pre prezentovanie podobností a odlišností jazykov s prihliadnutím na jazykové vedomosti a vekové špecifiká detí. V súvislosti s pozitívnymi dôsledkami tohto prístupu možno citovať tvrdenie Sabine de Knopovej a Reného Dirvena: „vo vyučovaní cudzích jazykov platí všeobecná skúsenosť, že žiakom spôsobujú problémy

predovšetkým gramatické vzory, v ktorých sa odzrkadľujú cudzie pojmové kategórie a kategorizačné schémy“ (de Knop – Dirven, 2008, s. 59 – 60). S odvolaním sa na Jamesa Lantolfa možno tiež položiť otázku: „do akej miery je z kognitívneho hľadiska možné, aby sa človek stal členom inej kultúry, teda, či sú dospelí ľudia schopní naučiť sa pozerat' na svet a konštruovat' ho z perspektívy inej kultúry“ (Lantolf, 1999, s. 29 – 30).

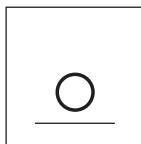
Uvedenú problematiku demonštrujeme na príklade priestorovej relácie, ktorá je spracovaná na elementárnej konceptuálnej úrovni. Ľudský mozog spracúva vedomosti o priestore získané skúsenostným učením prostredníctvom abstrakcie a schematizácie obyčajne ako jednoduché vzťahy (pozri pasáže o maďarských pádových morfédoch v tomto príspevku; porov. tiež Talmy, 2000; Zlatev, 2007). Základom je niekoľko charakteristických vlastností fyzických objektov, teda telies: telesá sú hmotné veci, sú priestorovo ohraničené, temporálne stále, nachádzajú sa na určitom mieste v priestore. V tomto kruhu je kognícia veľmi rozšírená a mnohostranná. V rámci toho možno vo väčšine jazykov vyjadriť priestorové umiestnenie fyzických predmetov aj gramatickými elementmi, čo poukazuje na dôležitosť tejto okolnosti. Schematizovaná štruktúra lokálnej relácie obyčajne pozostáva zo vzťahu dvoch schematických figúr v nejakom fyzickom priestore (ako v oblasti kognície). Vo vete (12) je hlavnou témou vety umiestnenie novín v priestore:

- (12) Az újság az asztalon van.
,Noviny sú na stole.‘

Priestorové umiestnenie novín vymedzuje hovoriaci, teda autor výpovede, a to vzhľadom na miesto iného fyzického objektu – stola. Je to možné preto, lebo noviny sú malé a možno s nimi manipulovať, kým stôl v porovnaní s novinami je veľký a jeho miesto v priestore je fixné. Ďalej hovoriaci i počúvajúci vnímajú alebo môžu vnímať obidva objekty vizuálne, resp. hovoriaci i počúvajúci vedia, kde sa nachádza spomenutý stôl. Relácia vzniká prostredníctvom maďarskej pádovej morfémy superessívu *-on/-en/-ön* („na“ + lokál), lokálne prípony teda nemajú funkciu určovať vetné členy, ale disponujú významom.

Keď tento príklad zovšeobecníme, môžeme povedať, že prípona superessívu konštruuje v jazykovej štruktúre pojem NA POVRCHU: niečo je na povrchu niečoho. Prototypická realizácia pojmu NA POVRCHU je: menší, priestorovo ohraničený a mobilný fyzický objekt (primárna figúra, na obrázku je označená kružnicou) je pod vplyvom zemskej príťažlivosti v priamom kontakte s povrchom iného fyzického objektu (sekundárnej figúry, na obrázku ho znázorňuje čiara). Táto relácia vzniká v kognitívnej doméne trojrozmerného priestoru (na obrázku je to štvorec). Maďarská pádová morféma superessívu konštruuje túto reláciu vo vete (12) tak, že primárna figúra relácie („niečo“) je konkretizovaná (pomenovaná) substantívom *újság* ‚noviny‘, kým sekundárna figúra („kde“, presnejšie „na čom“) je konkretizovaná (pomenovaná) substantívom *asztal* ‚stôl‘.

Obr. č. 2
3D priestor

Vetu v príklade (12) môžeme porovnať s realizáciou tejto pojmovej štruktúry v slovenskom jazyku:

(12) po maďarsky: Az újság az asztalon van.

(13) po slovensky: Noviny sú na stole.

Vidíme, že v slovenskom variante je predmetná priestorová relácia vyjadrená trochu inou konštrukciou: sekundárna figúra, teda referenčný bod ‚stôl‘ má v maďarčine pádovú morfému (*asztalon*), v slovenčine pred substantívom *stôl* s pádovou príponou je predložka *na*. Môžeme si teda položiť otázku: Čo sa žiaci potrebujú naučiť o koncepte NA POVRCHU, ako sa tento realizuje v prostredí materinského jazyka a v prostredí sekundárneho, slovenského jazyka? Podľa tradičnej deskriptívnej gramatiky sa pertraktovaná gramatická relácia – ktorá je z hľadiska funkčnej kognitívnej perspektívy zobrazením priestorovej relácie – vyjadruje v maďarskom jazyku pádovou morfému, v slovenskom zas predložkou.

Ako možno docieľiť, aby náš príklad „fungoval“ vo vyučovaní? Tieto dve rozličné formy konštruujú identickú priestorovú reláciu NA POVRCHU dvojakým spôsobom. S touto reláciou má každý – aj žiak – skúsenosť. V slovenčine sa buduje priestorová kontaktová relácia NA POVRCHU inak ako v maďarčine. Rozdiel sa neobmedzuje iba na formálnu stránku, ale realizuje sa v binárnej štruktúre formy a významu. Uplatňujú sa tu dve rôzne hľadiská. V maďarčine sa najprv pomenúva fixný povrch, a to substantívom, a k tomu sa pripája koncept NA POVRCHU, ktorý je vyjadrený gramatickým prvkom, pádovou príponou. V slovenčine sa najprv pomenúva koncept NA POVRCHU prepozíciou, potom nasleduje pomenovanie fixného povrchu substantívom, nakoniec nasleduje ďalší gramatický element na vyjadrenie relácie, a to je pádová morféma. Pre žiakov s maďarským materinským jazykom je maďarský variant naučenou, mimoriadne frekventovanou a produktívnou konštrukciou, kým slovenskú konštrukciu si musia osvojiť. Slovenská konštrukcia sa pritom nemá osvojovať ako prázdna štruktúra, ale ako „rozumná“ štruktúra, konštrukcia, v ktorej sa známa pojmová relácia vyjadruje pomocou tých istých elementov, ale trošku iným spôsobom, v inom poradí elementov.

V tejto časti sme analyzovali dve rôzne prototypické realizácie konceptu NA POVRCHU v maďarskom a slovenskom jazyku, pričom sa sémantické expanzie uvedených dvoch gramatických elementov len čiastočne kryjú a z hľadiska polysémie sú medzi slovenčinou a maďarčinou rozdiely, preto sa pri ich vyučovaní vyžadujú ďalšie sémantické analýzy.

5. ZÁVER

Ako sme už naznačili v úvode, cieľom výskumov, ktoré sa realizujú vo výskumnej skupine zameranej na bilingválne vyučovanie, je vypracovať funkčne kognitívny opis jazyka a tomu zodpovedajúcu lingvodidaktiku vyučovania maďarského jazyka (ako materinského jazyka) a slovenského jazyka (ako druhého jazyka).

V záujme dosiahnutia uvedených cieľov sú na základe prezentovaných autentických lingvistických a lingvopedagogických aspektov potrebné ďalšie výskumy zamerané na tieto oblasti, z ktorých tu spomenieme len tie najdôležitejšie:

- porovnanie fonetických systémov maďarčiny a slovenčiny ako druhého jazyka, identifikácia hlások v slovenčine, ktoré absentujú v materinskom jazyku;
- porovnanie grafických sústav (abecied) maďarčiny a slovenčiny;
- porovnanie kognitívnych a lexikálnych nominačných sietí v maďarčine a slovenčine na príkladoch bežných vecí, procesov a kvalít pomocou komparatívnej analýzy formálnych a sémantických štruktúr;
- porovnanie polysémických sietí v maďarčine a slovenčine, napríklad pomocou zoznamov slov, ktoré žiaci používajú (poznajú); v rámci toho sa majú zmapovať rovnaké a odlišné významy dvojíc slov v týchto jazykoch. Tento prístup má uľahčiť vyučovanie lexiky;
- porovnanie schém vetných konštrukcií v maďarčine a slovenčine: podobnosti a odlišnosti vo vyjadrení bežných elementárnych scén, inak povedané, ako sa v týchto dvoch jazykoch konštruujú identické konceptuálne štruktúry, napr. pohyb (*Péter belép a szobába*. ‚Peter vkročí do izby.‘), manipulácia s objektom (*Zsuzsi becsukja az ablakot*. ‚Zuzka zatvára/zatvorí okno.‘), vnímanie (*A macska meglátta az egeret*. ‚Mačka zbadala myš.‘).
- porovnanie ukotvovacích štruktúr (gramatických kategórií) v maďarčine a slovenčine, t. j. ako sa v maďarčine a v slovenčine vyjadruje osoba, číslo, čas, vid v jednoduchých vetách, vyjadrujúcich elementárne scény (udalosti, situácie) na základe príkladov z bežných životných situácií žiakov;
- modelovanie a predvádzanie bilingválnych komunikačných situácií korešpondujúcich s vekom žiakov s použitím napr. bežných bilingválnych nápisov, označení ulíc alebo tovarov v obchode.

Bibliografia

DE KNOP Sabine – DIRVEN, René: By way of introduction. In: Cognitive Approaches to Pedagogical Grammar. Eds. S. de Knop – T. de Rycker. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2008, s. 1 – 7.

DE KNOP, Sabine – DE RYCKER, Teun (eds.): Cognitive Approaches to Pedagogical Grammar. Berlin, New York: Mouton de Gruyter 2008. 444 s.

ELLIS, Nick – CADIerno, Teresa: Constructing a second language. Introduction to the special section. In: Annual Review of Cognitive Linguistics, 2009, č. 7, s. 111 – 139.

ESKILDTSEN, Søren W. – CADIerno, Teresa: Advancing usage-based approaches to L2 studies. In: *Usage-Based Perspectives on Second Language Learning*. Eds. T. Cadierno – S. W. Eskildsen. Berlin: Walter de Gruyter 2015, s. 19 – 48.

EVANS, Vyvyan: *A Glossary of Cognitive Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press 2007. 240 s.

GEERAERTS, Dirk – CUYCKENS, Hubert (eds.): *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press 2015. 1334 s.

GIBBS, Raymond W., Jr. (ed.): *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press 2008. 550 s.

GIVÓN, Talmy: *Syntax. A functional-typological introduction*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins 2001. 500 + 406 s.

HALLIDAY, Michael A. K: *An Introduction to Functional Grammar*. Second edition. London: Edward Arnold 1994. 439 s.

HEINE, Bernd – NARROG, Heiko: Introduction. In: *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Eds. B. Heine – H. Narrog. Oxford: Oxford University Press 2010, s. 1 – 25.

IMRÉNYI, András: Az elemi mondat viszonyhálózata [Siet' vz'ahov v elementárnej vete]. In: *Nyelvtan*. Ed. G. Tolcsvai Nagy. Budapest: Osiris 2017, s. 664 – 760.

KASPER, Gabriele – WAGNER, Johannes: A conversation-analytic approach to second language acquisition. In: *Alternative approaches to second language acquisition*. Ed. D. Atkinson. New York: Taylor & Francis 2011, s. 117 – 142.

KEMMER, Suzanne – BARLOW, Michael: Introduction: A usage-based conception of language. In: *Usage-Based Models of Language*. Eds. M. Barlow – S. Kemmer. Stanford – California: CSLI Publications 2000, s. vii – xxviii.

KÖVECSESE, Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press 2005. 304 s.

LADÁNYI, Mária – TOLCSVAI NAGY, Gábor: Funkcionális nyelvészet [Funkčná lingvistika]. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, 2008, roč. 22, s. 17 – 58.

LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: *Metaphors We Live By*. Chicago – London: The University of Chicago Press 1980. 242 s.

LANGACKER, Ronald W.: *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press 2008. 562 s.

LANGACKER, Ronald W.: Baseline and elaboration. In: *Cognitive Linguistics*, 2016, roč. 27, č. 3, s. 405 – 439.

LANTOLF, James P.: Second culture acquisition: Cognitive considerations. In: *Culture in Second Language Teaching and Learning*. Ed. E. Hinkel. Cambridge: Cambridge University Press 1999, s. 28 – 46.

RADDEN, Günter – DIRVEN, René: *Cognitive English Grammar*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins 2007. 374 s.

TALMY, Leonard: *Toward a Cognitive Semantics. Volume I. Concept Structuring Systems*. Cambridge, MA: The MIT Press 2000. 565 s.

TÁTRAI, Szilárd: Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés [Úvod do pragmatiky. Funkčne kognitívny prístup]. Budapest: Tinta Kiadó 2011. 234 s.

TOMASELLO, Michael: *The Cultural Origins of Human Cognition*. Cambridge MA: Harvard University Press 1999. 248 s.

TOMASELLO, Michael: *Constructing a Language. A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press 2003. 388 s.

TOLCSVAI NAGY, Gábor: *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe [Úvod do kognitívnej lingvistiky]*. Budapest: Osiris Kiadó 2013. 390 s.

VANČO, Ildikó: *A határon túli magyar tannyelvű és magyar tematikájú közoktatás [Školstvo s vyučovacím jazykom maďarským a maďarskou tematikou za hranicami Maďarska]*. In: *A magyar nyelv jelene és jövője*. Ed. G. Tolcsvai Nagy. Budapest: Gondolat Kiadó, s. 357 – 430.

VANČO, Ildikó: *A szlovák nyelvi készségek kialakítása a szlovákiai magyar tanítási nyelvű iskolák alsó tagozatán [Rozvoj kompetencií v slovenskom jazyku na prvom stupni základných škôl s vyučovacím jazykom maďarským na Slovensku]*. In: *Magyar Nyelvőr*, 2019, roč. 143, č. 2, s. 138 – 150.

VANČO, Ildikó – KOZMÁCS, István (eds.): *Language learning and teaching: State language teaching for minorities*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015. s. 168.

ZLATEV, Jordan: *Spatial Semantics*. In: *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Eds. D. Geeraerts – H. Cuyckens. Oxford: Oxford University Press 2007, s. 318 – 348.

PARADIGMA MAĎARSKÝCH SLOVIES ZAKONČENÝCH NA MORFÉMU *-IK* A JEJ SÚČASNÝ STAV V SYSTÉME SLOVIES A V KOMUNIKAČNEJ PRAXI¹

ISTVÁN KOZMÁCS

Fakulta stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

KOZMÁCS, István: The paradigm of Hungarian *-ik* verbs and their current position in the verb system and the language use. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2020, Vol. 71, No 3, pp. 393 – 408.

Abstract: The article deals with the typology of the paradigms of Hungarian verb and describes the phenomenon of the originally medial-reflexive *-ik* verbs of Hungarian. The article presents the problems caused by the use of the paradigm revived by the Hungarian language renewal in the 19th century and compares the use of the *-ik* verbs by bilingual Hungarian students in Slovakia with their contemporaries in Hungary. The result of the study shows that Hungarian high school students in Slovakia are more likely to search for standard variants compared to their Hungarian peers if they feel that using a non-standard solution could lead to a negative value judgment.

Key words: typology, conjugation, medial-reflexive conjugation, Hungarian *-ik* verb, linguistic discrimination

ÚVOD

V súčasnosti sa v maďarskom jazyku rozlišujú tri typy verbálnych paradigiem: podľa prvého typu sa môžu časovať všetky typy sloviess, je to tzv. všeobecné alebo **neurčité** časovanie.² Druhú paradigmatu predstavuje tzv. determináčné alebo **určité**³ časovanie tranzitívnych sloviess (s výlučnou akuzatívnou väzbou). Podľa tohto typu sa môžu časovať aj pôvodne intransitívne slovesá, ak vyjadrujú dokončený dej a v tomto význame majú väzbu s akuzatívom, napr. *Lefutott a hegyről* (‘Zbehol z kopca’) ~ *Lefutotta a távot* (‘Zabehol trasu’, dosl. ‘Zbehol trasu’).⁴ Tretím typom konjugácie je časovanie tzv. ikových sloviess, teda intransitívnych sloviess, ktoré majú

¹ Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 1/0170/18 *Menšinová varieta maďarského jazyka na Slovensku*. Z maďarčiny preložila Gizella Szabó Mihály.

² Po maď. *általános ragozás*, podľa staršej terminológie: *alanyi ragozás* (podmetové časovanie), v tomto príspevku budeme používať slovenský termín *neurčité časovanie*, ktorý sa bežne používa v odborných prácach a v učebniciach maďarčiny pre Slovákov.

³ Po maď. *határozott ragozás*, podľa staršej terminológie: *tárgyas ragozás* (predmetové časovanie), v tomto príspevku budeme používať slovenský termín *určité časovanie*, ktorý sa bežne používa v odborných prácach a v učebniciach maďarčiny pre Slovákov.

⁴ Na tento jav už v roku 1825 upozornil napr. lingvišta Pál Beregszászi Nagy (1825).

v prézente v 3. osobe singuláru koncovku *-ik* – tento typ sa nazýva **ikové** časovanie (ikes igeragozás).

Pred podrobnejšou analýzou problematiky ikového časovania podávame prehľad o rozdieloch medzi neurčitým a určitým časovaním, resp. sa zaoberáme typologickým statusom určitej konjugácie v maďarskom jazyku. Z tabuľky č. 1 možno vyčítať základný rozdiel medzi neurčitým a určitým časovaním. Gábor Tolcsvai Nagy charakterizuje tento rozdiel takto: „Ak sa sloveso časuje podľa neurčitej konjugácie, môže sa pri slovesnom prísudku vyskytovať landmark⁵ s rôznymi pádovými príponami, resp. môže existovať aj vetná štruktúra bez landmarku. Oproti tomu pri slovese časovanom podľa určitého typu konjugácie sa povinne nachádza určitý objekt“ (Tolcsvai Nagy, 2015, s. 128). Treba poznamenať, že povinný určitý objekt (syntakticky priamy predmet v akuzatívne) nemusí byť vo vete explicitne vyjadrený, podľa komunikačnej situácie ho možno vyjadriť, alebo pokiaľ komunikujúci partneri – expedient i recipient – na základe svojich predchádzajúcich vedomostí alebo z kontextu vedia, čo je predmetom vety, podstatné meno v akuzatívne môže vo vete absentovať.

Tabuľka č. 1: Neurčité a určité časovanie tranzitívnych slovíes *vár* (,čakať⁶) a *válaszol* (,odpovedať⁶) (Tabuľka vyhotovená podľa Tolcsvai Nagy, 2015, s. 128)

<i>– Mit csinálsz? ,Čo robíš?’</i>	Neurčité časovanie (indikatív, prézent, 1. osoba singuláru) ⁶	Určité časovanie (indikatív, prézent, 1. osoba singuláru)
(1) – <i>Várok.</i> <i>čakať</i> + osobná prípona ,Čakám. ⁶		
(2) – <i>Várok valakit.</i> <i>čakať</i> + osobná prípona <i>niekto</i> + akuzatívna pádová koncovka ,Čakám niekoho. ⁶		
(3) – <i>Várok egy levelet.</i> <i>čakať</i> + osobná prípona neurčitý člen <i>list</i> + pádová prípona akuzatívna ,Čakám list. ⁶		– <i>Várom a levelet.</i> <i>čakať</i> + osobná prípona určitý člen <i>list</i> + pádová prípona akuzatívna ,Čakám list. ⁶ [o ktorom už bola reč]

⁵ Termín *landmark* používame v tom zmysle, ako ho navrhol R. W. Langacker, teda ako sekundárny participant (objekt, vo vzťahu ku ktorému sa trajektor, čiže primárny participant al. primárny objekt, chápe ako pohybujúci sa al. lokalizovaný).

⁶ V neurčitom časovaní môže byť landmark vyjadrený zámenom (2) alebo podstatným menom v akuzatívne s neurčitým členom (3), resp. podstatným menom v inom páde, ako v akuzatívne (4, 5, 7). Konkrétny pád závisí od slovesa. V príkladoch (5) a (7) má podstatné meno okrem pádovej prípony aj posesívny sufix 1. osoby singuláru (s významom ,môj‘).

<p>– <i>Mit csinálsz?</i> ,Čo robíš?‘</p>	<p>Neurčité časovanie (indikatív, prítomnosť, 1. osoba singuláru)⁶</p>	<p>Určité časovanie (indikatív, prítomnosť, 1. osoba singuláru)</p>
<p>(4) – <i>Várok Jánosra.</i> <i>čakať</i> + osobná prípona <i>Ján</i> + pádová prípona sublatívna ,Čakám na Jána.‘</p>	<p>– <i>Várom Jánost.</i> <i>čakať</i> + osobná prípona <i>Ján</i> + pádová prípona akuzatívna ,Čakám na Jána/Čakám Jána.‘</p>	<p>– <i>Várom Jánost.</i> <i>čakať</i> + osobná prípona <i>Ján</i> + pádová prípona akuzatívna ,Čakám na Jána/Čakám Jána.‘</p>
<p>(5) – <i>Várom a soromra.</i> <i>čakať</i> + osobná prípona určitý člen <i>rad</i> + posesívny sufix + pádová prípona sublatívna ,Čakám, kým prídem na rad.‘</p>	<p>– <i>Várom a soromat.</i> <i>čakať</i> + osobná prípona určitý člen <i>rad</i> + posesívny sufix + pádová prípona akuzatívna ,Čakám, kým prídem na rad.‘</p>	<p>– <i>Várom [a vonatot/ Jánost/őt].</i> <i>čakať</i> + osobná prípona [,Čakám (niekoho, niečo)‘. Expedient i recipient presne vedia, koho alebo čo čaká hovoriaci.]</p>
<p>(6) – <i>Válaszolok a leveleimre.</i> <i>odpovedať</i> + osobná prípona určitý člen <i>list</i> + posesívny sufix + pádová prípona sublatívna ,Odpovedám na listy (adresované mne).‘</p>	<p>– <i>Várom [a vonatot/ Jánost/őt].</i> <i>čakať</i> + osobná prípona [,Čakám (niekoho, niečo)‘. Expedient i recipient presne vedia, koho alebo čo čaká hovoriaci.]</p>	<p>– <i>Várom [a vonatot/ Jánost/őt].</i> <i>čakať</i> + osobná prípona [,Čakám (niekoho, niečo)‘. Expedient i recipient presne vedia, koho alebo čo čaká hovoriaci.]</p>
<p>(7) <i>Válaszolok a leveleimre.</i> <i>odpovedať</i> + osobná prípona určitý člen <i>list</i> + posesívny sufix + pádová prípona sublatívna ,Odpovedám na listy (adresované mne).‘</p>	<p>– <i>Várom [a vonatot/ Jánost/őt].</i> <i>čakať</i> + osobná prípona [,Čakám (niekoho, niečo)‘. Expedient i recipient presne vedia, koho alebo čo čaká hovoriaci.]</p>	<p>– <i>Várom [a vonatot/ Jánost/őt].</i> <i>čakať</i> + osobná prípona [,Čakám (niekoho, niečo)‘. Expedient i recipient presne vedia, koho alebo čo čaká hovoriaci.]</p>
<p>(7a)</p>	<p>– <i>Várom [a vonatot/ Jánost/őt].</i> <i>čakať</i> + osobná prípona [,Čakám (niekoho, niečo)‘. Expedient i recipient presne vedia, koho alebo čo čaká hovoriaci.]</p>	<p>– <i>Várom [a vonatot/ Jánost/őt].</i> <i>čakať</i> + osobná prípona [,Čakám (niekoho, niečo)‘. Expedient i recipient presne vedia, koho alebo čo čaká hovoriaci.]</p>

V súčasnom maďarskom jazyku nie je potrebné vyjadriť osobitnou morfému intransitívne používanie tranzitívnych sloves (napr. v habituálnom význame).⁷ Sloveso *Várok* vo vete (1) je v skutočnosti intransitívne sloveso, teda nevyžaduje vyjadriť predmet vety. Oproti tomu pri slovesnom prísudku *Várom* vo vete (6) môže byť vynechaný kontextovo alebo situačne známy predmet, napr. ak účastníci komunikácie vedia, na koho alebo na čo čaká hovoriaci.

Počas historického vývoja maďarského jazyka sa kódovanie vzťahu agensa (A) a paciensa (P) uberalo dvoma smermi: jedným bolo neurčité/určité časovanie a druhým ikové časovanie, ktoré možno nazvať mediálne-reflexívnym.⁸

⁷ Tento typ sloves sa nazýva anticausative, resp. deobjective/antipassive/absolut(iv)e (Haspelmath, 1990 s. 33 – 34).

⁸ Mediálne slovesá sú stavové slovesá, teda vyjadrujú dej, stav alebo zmenu stavu, napr. *leng* (,viat‘), *fagy* (,mrznúť‘), *havazik* (,snežiť‘), *meggyógyul* (,uzdravieť‘). Reflexívne slovesá sú slovesá

1. VŠEOBECNÉ/DETERMINAČNÉ ČASOVANIE

V rámci maďarského neurčitého časovania sa na slovese kóduje agens, teda relačnou morférou sa vyjadruje agens, gramatický podmet vety; pri určitom časovaní sa relačnou morférou vyjadrujú agens a zároveň paciens.⁹ V prípade určitého časovania maďarských slovies sa relačnou morférou zároveň vyjadruje agens, ktorý môže mať formu 1. až 3. osoby singuláru a plurálu (SgPl1–3), i paciens v 3. osobe singuláru a plurálu (SgPl3) (pozri príklad 8). Ak je paciens vyjadrený formou 2. osoby singuláru a plurálu (*teba, vás*), relačnou morférou sa vyjadruje iba Sg1 agens (pozri príklad 9). Existujú prípady na spoločné vyjadrenie agensa a paciensa (predmet vety je v tvare SgPl2), to sa však obmedzuje na prípady, keď agensom (gramatickým podmetom vety) je 1. osoba singuláru, pozri vetu (9).

(8)

<i>Várom~várod~várja~várjuk~várjátok~várják</i>	(Pétert/	<i>a vonatot/</i>	<i>a vonatokat).</i>
vár+om~od~ja~juk~játok~ják	Péter+t	a vonat+ot	a vonat+ok+at
čakať+[(ASg1–3~Pl1–3)-(PSg3–Pl3)]	Péter+Acc	Det. vlak+Acc	Det. vlak+Pl+Acc
„Čakám~čakáš~čaká~čakáme~čakáte~čakajú“	(,Petra/	vlak/ na vlak	vlak/na vlaky“)

(9)

<i>Várlak</i>	(téged/	<i>titekét).</i>
vár+lak	tég+ed	ti+tekét
čakať+[(ASg1)-(PSg2–Pl2)]	ty+Acc	vy+Acc
„Čakám“	,tá“	,vás“

Vyjadrenie agensa a paciensa spoločnou relačnou morférou nie je výnimočné. Autori publikácie WALS¹⁰ preskúmali z tohto aspektu 378 jazykov a došli k týmto záverom:

V prípade 82 jazykov sa osoba vôbec nevyjadruje osobitnou slovesnou morférou (NoPM).

V 73 prípadoch sa slovesnou morférou vyjadruje agens (A).

so zvratným významom, to znamená, že agens a paciens sú identické, napr. *mosakodik* („umýva sa“), *borotválkozik* („holí sa“). Teda sufix *-ik* má význam „seba“. Sufix *-ik* bol pravdepodobne pôvodne derivačnou morférou mediálnych slovies. Pri takto odvodených slovesách podmet vety nie je agensom, ale paciensom. Neskôr sa táto morféma používala na odvodzovanie intranzitívnych slovesných tvarov od tranzitívnych. Tento sufix *-ik* sa nachádza v reflexívnych slovesách. Podrobnejšie o tom v časti o ikovom časovaní.

⁹ Existujú aj slovesá s mediálnym významom bez osobitnej morfémy, gramatický podmet pri týchto slovesách nie je agens, ale paciens. Tieto slovesá sa časujú podľa neurčitého konjugačného typu. Mediálne slovesá, v prípade ktorých sa mediálnosť vyjadruje osobitnou morférou, sa časujú, resp. časovali podľa osobitného konjugačného typu. O tom podrobnejšie v časti o ikovom časovaní.

¹⁰ WALS = World Atlas of Language Structures

V 24 prípadoch sa slovesnou morférou vyjadruje iba *paciens* (P).

V 6 prípadoch sa slovesnou morférou vyjadruje buď *agens*, alebo *paciens* (A/P).

V 193 prípadoch sa slovesnou morférou vyjadruje *agens* i *paciens* (AP) (Haspelmath et al., 2005, s. 426).

Autori z tohto vyvodili záver, že paralelné kódovanie *agens*a a *paciens*a slovesným tvarom je mimo Eurázie najviac rozšíreným modelom. Zvlášť frekventovaný je v Severnej Amerike, v Novej Guinei a v Austrálii¹¹ (Haspelmath et al., 2005).

Počet jazykov typu AP je však v skutočnosti vyšší, ako sa uvádza v uvedenej publikácii, preto je možné k údajom WALS doplniť ďalšie prípady. Z 22 živých ural-ských jazykov boli do databázy zaradené iba tri: fínčina, nenečtina a maďarčina, resp. v textovej časti sú uralské jazyky zaradené medzi jazyky typu A (osobitnou morférou sa vyjadruje iba *agens*). Na mape je maďarčina správne označená ako jazyk typu AP, nenečtina a fínčina však ako jazyky typu A. Nenecký jazyk je označený ako jazyk typu A napriek tomu, že v ňom existuje konjugácia so súčasným kódovaním *agens*a a *paciens*a. Okrem neneckého jazyka sem možno zaradiť aj ďalšie severné samodijské jazyky, ako aj mordvinské a obsko-ugorské jazyky (Keresztes, 1998 – 99, s. 90; Körtvély, 2006, s. 79; Nikolaeva, 2014, s. 79 – 80).

2. IKOVÉ ČASOVANIE

V prípade ikového časovania gramatickým podmetom vety nie je *agens*, ale *paciens* a relačnou morférou sa vyjadruje *paciens*.

(10)

<i>Péter</i>	<i>fát</i>	<i>tör:</i>
Péter+0	fá+t	tör+0+0
Peter+Nom	drevo+Acc	lámat'+Praes+VxSg3

„Peter láme drevo.“

(11)

<i>Afa</i>	<i>törík.</i>
a fa+0	tör+0+ik
Určitý člen drevo+Nom	lámat'+Praes+MedVxSg3

„Drevo sa láme.“

Maďarské ikové časovanie bolo pôvodne mediálno-reflexívnym časovaním. Mediálno-reflexívny význam sa v rôznych jazykoch sveta vyjadruje trojakým spôsobom:

¹¹ „The dominant pattern of person agreement in every area except Eurasia. It is particularly common in North America, New Guinea, and Australia“ (Haspelmath et al., 2005, s. 415).

- 1) mediálno-reflexívny význam slovesa sa nevyjadruje osobitnou gramatickou morférou, napr. anglické *I open the door* (,Otvorím dvere‘) ~ *The door opens* (,Dvere sa otvárajú‘);
- 2) v niektorých jazykoch sa reflexívne a mediálne slovesá od seba nerozlišujú formálne, to znamená, že reflexívne a mediálne slovesné komplexy majú rovnakú gramatickú štruktúru, napr. nemecké *Er sieht sich* (,vidí seba‘) ~ *er fürchtet sich* (,bojí sa‘). Sem patria maďarské slovesá na *-ik*, ktoré môžu mať mediálny význam, napr. *esik* (,prší, padá‘) alebo reflexívny význam *mosak-szik* (,umýva sa‘);
- 3) jazyky, v ktorých na kódovanie reflexívneho, resp. mediálneho významu slúžia formálne odlišné gramatické elementy:
 - a) tieto dva elementy sú etymologicky príbuzné, pozri ruské *себя* vs. *-ся*: *Он утомил себя* (,unavil sa‘) ~ *Он утомился* (,unavil sa‘); podobne slovenské *seba* vs. *sa*.
 - b) tieto dva elementy etymologicky nesúvisia, napríklad maďarské *maga* vs. *-ik*: *esik* (,prší, padá‘) má mediálny význam ~ *leforrázza magát* (,obariť sa‘) má reflexívny význam (Körtvély, 2006, s. 84 – 85).

Tzv. ikové slovesá v maďarčine nikdy nemali a ani dnes nemajú kompletnú paradigmu. V paradigme chýbajú tvary množného čísla, ikové časovanie sa v súčasnej maďarčine odlišuje od neurčitého časovania len v prítomnom čase v 1. a 3. osobe singuláru (vo všetkých troch spôsoboch): 1. osoba singuláru nemá príponu *-k* ako v prípade neurčitého časovania, ale príponu *-m* ako v prípade určitého časovania, ďalej 3. osoba singuláru, ktorá má v neurčitom časovaní nulovú morféru, má v ikovom časovaní zakončenie na *-ik*. Pôvodne mala aj 2. osoba singuláru samostatnú morféru (*-l*), v súčasnosti sa táto morféma pripája k slovesám z fonologických, a nie morfológických dôvodov. V neurčitom časovaní sa v 2. osobe singuláru používa relačná morféma *-sz* a keďže v prípade slovík s koreňovou morférou zakončenou na *-s/-sz/-z/-dz* tvoria dve po sebe nasledujúce sykavky (posledná spoluhláska koreňovej morfémy + relačná morféma *-sz*) foneticky nežiaducu kombináciu, namiesto relačnej morfémy *-sz* sa oveľa častejšie používa morféma *-l*. Morféma *-ik* bola v 3. osobe singuláru v ikovom časovaní pravdepodobne pôvodne mediálna (reflexívna) derivačná morféma, slovesá s touto derivačnou morférou vyjadrovali udalosť, teda pri týchto slovesách nie je podmet vety aktívnym agensom, ale paciensom, napr. *török* (,lámať sa‘), *esik* (,pršať, padať‘), *fázik* (,mrznúť, niekomu je zima‘). Pri svojom vzniku mohla byť iková paradigma používaná len v prípade intranzitívnych slovík. Počas vývoja maďarského jazyka morféma *-ik* slúžila neskôr aj na tvorenie intranzitívnych tvarov z tranzitívnych slovík, alebo aspoň sa týmto smerom uberal vývoj paradigmy v pramaďarskom období (do roku 1000), napr. *Mit csinál?* (,Čo robí?‘) – *Eszik* (,Je.‘).

3. VZŤAHNEURČITÉHO/URČITÉHOAMEDIÁLNO-REFLEXÍVNEHO ČASOVANIA V MAĎARSKOM JAZYKU

Počas vývoja maďarského jazyka sa postupne vytvoril a ustálil kompletný systém určitého časovania, to znamená, že jeho aplikácia nespôsobuje žiadne problémy rodeným hovoriacim z hľadiska jazykovej správnosti týchto tvarov. Ikové časovanie existovalo vždy v jednotnom čísle a paralelne s ustálením určitej konjugácie postupne stratilo význam a v polovici 17. storočia sa na veľkej časti maďarského jazykového územia už nepoužívalo (Simonyi, 1906, s. 41 – 44). Na začiatku 19. storočia, v období tzv. obnovy jazyka, obnovitelia jazyka toto časovanie oživilo ako prvok charakterizujúci spisovný (písaný) jazyk a neskôr štandardnú varietu maďarského jazyka.¹² To znamenalo, že tvary singuláru ikového časovania sa chápali ako prejav knižnosti, „vycibreného“ štýlu charakteristického pre vzdelaných ľudí, pričom sa už na začiatku 19. storočia vytratil z bežnej reči, dokonca aj vo väčšine nárečí už tieto tvary zanikli. Od druhej polovice 19. storočia si ľudia tieto tvary – okrem tvaru 3. osoby singuláru (-ik) – osvojili väčšinou počas školského vzdelávania. Lingvista Zsigmond Simonyi charakterizoval ikové časovanie v roku 1906 takto:

„Révai¹³ a jeho stúpenci zapríčinili, že novší spisovný a školský jazyk sa veľmi vzdialil od živej reči. Révai chcel oživiť krásnu dôslednosť príznačnú pre starý jazyk a zároveň odstrániť zdanlivé nepravidelnosti v súčasnom jazyku. Táto reforma, táto krásna pravidelnosť – podobne, ako všetky novoty a pekné veci – sa veľmi zapáčili obnoviteľom jazyka. [...] Pridali sa k Révaiovým pravidlám, ktoré sa za niekoľko desaťročí rozšírili v beletrii, na začiatku 30. rokov [19. storočia – dopl. IK] aj Akadémia [vied – dopl. IK] začala podporovať gramatické novinky novátorov, a od toho času je to jediným panujúcim a spásnym učením aj v školách“ (podľa Simonyi, 1906, s. 51).

Sám Révai bol presvedčený o tom, že predovšetkým škola má za úlohu naučiť žiakov, aby namiesto „nesprávnych“ tvarov používali správne, t. j. tie, ktoré sám považoval za správne (napr. *eszem* namiesto *eszek* ‚jem‘):

¹² V tomto príspevku používame termín štandardná varieta (maďarského jazyka) v zmysle, ako je to zaužívané v maďarskej jazykovede. V slovenskej jazykovednej terminológii sa na pomenovanie tejto variety používa spisovný jazyk (podľa klasifikácie J. Horeckého), resp. spisovný jazyk v užšom slova zmysle (podľa J. Dolníka).

¹³ Miklós Révai (1750 – 1807) člen rehole piaristov, lingvista, od roku 1802 profesor maďarského jazyka na peštianskej univerzite. Jeho gramatika maďarského jazyka (*Elaborator Grammatica Hungarica*) mala veľký vplyv na ďalší vývoj maďarskej jazykovedy. Keďže sa Révai zaoberal historickou jazykovedou, v maďarskom pravopise (I. zväzok gramatiky) presadzoval tzv. etymologický princíp namiesto fonetického. Druhý zväzok gramatiky je venovaný výlučne konjugácii, v tejto časti opisuje Révai aj ikové časovanie.

„[...] v súčasnosti vyučovanie jazyka našej domoviny v školách je zavedené zákonom. Kiežby tento zákon spútal všetkých Maďarov rovnako, aby sa pre svoje staré predsudky nevyhýbali učeníu sa [maďarčiny – dopl. IK] pre svoje staré predsudky! Tak sa potom naša mládež vďaka vernej húževnatej práci majstrov už v ranom veku učí lepšie veci, aby sa konečne obmedzil a pomaličky aj skončil výskyt tých chýb, ktoré sú pre častý výskyt [ikových – dopl. IK] slovíec v reči také časté a také strašné; a aby samotný ľud bol navrátený k starým správnym zvykom.“ (podľa maďarského prekladu Bánócziho, 1879, s. 352; originálny latinský text: Révai, 1806, s. 938 – 939).

Rozdiely medzi hovorovým jazykom a gramatickými tvarmi, ktorých používanie sa vo vyučovaní gramatiky vyžaduje, sú príčinou toho, že používanie alebo nepoužívanie tvarov ikového časovania bolo a ešte aj v súčasnosti je vhodným nástrojom jazykovej diskriminácie. Pre súčasných používateľov jazyka je „správne“ používanie ikového časovania – s výnimkou 3. osoby singuláru (napr. *késik*) – problematické, platí to najmä pre tvar 1. osoby singuláru.

V ďalších tabuľkách uvádzame súčasné paradigmy slovíec v prítomnom čase.

1. Prítomný čas, oznamovací spôsob¹⁴

Tabuľka č. 2: Časovanie slovíec *vár* (,čakať‘), *látszik* (,vidno, niečo je vidieť‘) a *lakik* (,bývať‘) v oznamovacom spôsobe

A	Neurčité časovanie	Určité časovanie		Mediálno-reflexívne (ikové) časovanie
		P=Sg3~P13	P=Sg2~P12	
Sg1	<i>várok</i>	<i>várom</i>	<i>várlak</i>	? <i>látszom</i> / <i>látszok</i>
Sg2	<i>vársz/nézel</i>	<i>várod</i>	-	<i>látszol</i> / <i>lakol</i>
Sg3	<i>vár</i>	<i>várja</i>	-	<i>látszik</i>
P11	<i>várunk</i>	<i>várjuk</i>	-	(<i>látszunk</i>)
P12	<i>vártok</i>	<i>várjátok</i>	-	(<i>látszotok</i>)
P13	<i>várnak</i>	<i>várják</i>	-	(<i>látszanak</i>)

¹⁴ Legenda k tabuľkám: ? = rozkolísané používanie; * = v súčasnosti sa používa iba v knižnom štýle, používa ho málo hovoriacich, resp. sa nepoužíva vôbec; v súčasnej komunikačnej praxi relačná morféma je identická s relačnou morfému neurčitého časovania; v zátvorke sú uvedené nesamostatné tvary mediálno-reflexívneho časovania, ktoré sú identické s tvarmi neurčitého časovania). + pôvodný, z hľadiska hodnotenia gramatickej správnosti v súčasnosti problematický tvar, v súčasnosti: *laksz*.

2. Prítomný čas, podmieňovací spôsob

Tabuľka č. 3: Časovanie sloviess *vár* („čakať“) a *látszik* („vidno, niečo je vidieť“) v podmieňovacom spôsobe

A	Všeobecné časovanie	Determinačné časovanie		Mediálno-reflexívne (ikové) časovanie
		P=Sg3~P13	P=Sg2~P12	
Sg1	<i>várnék</i>	<i>várnám</i>	<i>várnálak</i>	<i>*látszanám/(látszanék)</i>
Sg2	<i>várnál/néznél</i>	<i>várnád</i>	-	<i>látszanál</i>
Sg3	<i>várna</i>	<i>várná</i>	-	<i>*látszanék/(látszana)</i>
P11	<i>várnánk</i>	<i>(várnánk)</i>	-	<i>(látszanánk)</i>
P12	<i>várnátok</i>	<i>(várnátok)</i>	-	<i>(látszanátok)</i>
P13	<i>várnának</i>	<i>várnák</i>	-	<i>(látszanának)</i>

3. Prítomný čas, rozkazovací spôsob

Tabuľka č. 4: Časovanie sloviess *vár* („čakať“) a *látszik* („vidno, niečo je vidieť“) v rozkazovacom spôsobe.¹⁵

A	Všeobecné časovanie	Determinačné časovanie		Mediálno-reflexívne (ikové) časovanie
		P=Sg3~P13	P=Sg2~P12	
Sg1	<i>várjak</i>	<i>várjam</i>	<i>várjalak</i>	<i>*látsszam¹⁵/(látsszak)</i>
Sg2	<i>várj-várjál</i>	<i>várjad</i>	-	<i>látsszál</i>
Sg3	<i>várjon</i>	<i>várja</i>	-	<i>*látsszék/(látsszon)</i>
P11	<i>várjunk</i>	<i>várjuk</i>	-	<i>(látsszunk)</i>
P12	<i>várjatok</i>	<i>várjátok</i>	-	<i>(látsszatok)</i>
P13	<i>várjanak</i>	<i>várják</i>	-	<i>(látsszanak)</i>

4. POUŽÍVANIE IKOVÉHO ČASOVANIA VO VEKOVEJ SKUPINE 15 – 18-ROČNÝCH

V roku 2017 Angelika Gálová realizovala obsiahly dotazníkový prieskum, v ktorom porovnála používanie týchto tvarov v jazykovej praxi stredoškolskej mládeže v Maďarsku a na Slovensku. Dotazník obsahoval päť otázok, ktoré boli zamerané na ikové časovanie. Dve otázky sa týkali tvarov 1. osoby singuláru v rozkazo-

¹⁵ *látsszam* = *látsz+j+am* [V+Imp+VxSg1]

vacom spôsobe a dve v oznamovacom spôsobe, jedna otázka sa vzťahovala na prípadné ikové časovanie „neikového“ slovesa, teda išlo o skúmanie javu hyperkorektnosti. Do prieskumu bolo spolu zapojených 819 respondentov, z toho jednu skupinu (N=540) tvorili maďarskí stredoškóľáci zo Slovenska, druhú (N=279) stredoškóľáci z Maďarska. Výskumné zistenia ohľadne používania tvarov ikového časovania zhrnieme v ďalšej časti (p. tiež Gál, 2020, s. 89 – 97).

Odpovede respondentov by sa mali teoreticky nachádzať medzi dvoma krajnými pólmi: na jednej strane by si respondenti vo všetkých prípadoch zvolili „správne“ tvary, to znamená, že v prípade ikových slovies by uvádzali tvary *viselkedjék* („nech sa správa“), *egyék* („nech je“) – 3. osoba singuláru v rozkazovacom spôsobe; *alszom* („spím“), *elkéssem* („meškám“) – 1. osoba singuláru v oznamovacom spôsobe; v prípade „neikového“ slovesa by uviedli tvar *edzek* („trénujem“) – 1. osoba singuláru v oznamovacom spôsobe.¹⁶ Druhý pól predstavujú „nesprávne“ tvary, to znamená, že respondenti by ani v jednom prípade nepoužili ikové časovanie: v 1. osobe singuláru v rozkazovacom spôsobe by uviedli tvary *viselkedjen*, *egyen*, v oznamovacom spôsobe zas *alszok*, *elkéssek*, zároveň v prípade intranzitívneho, avšak „neikového“ slovesa *edz* by – čisto teoreticky – uviedli hyperkorektný tvar *edzem*.

V skutočnosti možno odpovede respondentov zaradiť do nasledovných skupín:

- a) Nie všetci respondenti uviedli vo svojich odpovediach slovesá v súlade so zadaním v otázke: odpovede 9,7 % (27 žiakov) respondentov z Maďarska a 16,2 % (87 žiakov) zo Slovenska neboli hodnotiteľné, lebo obsahovali iné, napr. neikové sloveso.
- b) V slovenskej, ale ani v maďarskej vzorke sa nenašiel respondent, ktorý by vo všetkých svojich odpovediach používal dôsledne tvary ikového časovania.
- c) Čo sa týka tvarov rozkazovacieho spôsobu, len štyria respondenti použili tvar ikového časovania:
 - a. traja respondenti zo Slovenska, tí však dôsledne uplatňovali ikové časovanie aj v prípade tvarov oznamovacieho spôsobu (*viselkedjék/egyen/alszom/edzem/elkéssem*);
 - b. jeden respondent z Maďarska, ktorý ako jediný v celej vzorke použil tvar *egyék*, zároveň však pri ostatných ikových slovesách používal relačné morfémy neurčitého časovania.

¹⁶ Sloveso *edz* je prechodné sloveso, používa sa však aj bez predmetu, podobne ako slovenské sloveso *trénovať*, napr.: tranzitívne použitie: *Mától én edzem a csapatot.* („Odo dneška ja trénujem mužstvo.“); intranzitívne použitie: *Holnap reggel nyolctól edzek.* („Zajtra ráno trénujem od ôsmej.“). V dotazníku išlo o intranzitívne používanie slovesa, teda malo by sa uplatňovať neurčité časovanie. Uprednostňovanie tvaru *edzem* možno vysvetliť snád' tým, že v bezpredmetovom používaní sa môže interpretovať ako reflexívne sloveso, teda vo význame „trénujem seba“, napr. *Minden nap edzem magam.* („Každý deň trénujem (seba)“). Ako už bolo povedané, reflexívne slovesá v maďarčine majú sufix *-ik*, podobne ako ikové slovesá.

- d) Asi 4 % respondentov – v maďarskej vzorke 9 žiakov (3,2 %), v slovenskej vzorke 21 žiakov (3,8 %) – použili ikové časovanie iba v oznamovacom spôsobe, v rozkazovacom spôsobe uplatňovali relačné morfémy neurčitého časovania.
- e) V obidvoch skupinách respondentov tvorili väčšinu tí, ktorí uplatňovali výlučne „neikové“ tvary, teda všetky slovesá časovali podľa neurčitého časovania (HU: 58,9 %, 159 žiakov; SK: 44,5 %, 217 žiakov). V prípade respondentov zo Slovenska možno nižšie čísla vysvetliť snáď tým, že v tejto skupine bolo veľa žiakov (23,8 %), ktorí aj v prípade intransitívneho, ale neikového slovesa *edz* v 1. osobe singuláru oznamovacieho spôsobu použili relačnú morfému *-m* (*edzem*) príznačnú pre ikové časovanie. Výskyt tohto hyperkorektného tvaru bol v skupine stredoškôľakov z Maďarska oveľa nižší (9,6 %).
- f) Ďalšie zistenia:
- V rozkazovacom spôsobe sa tvary ikového časovania vyskytli v minimálnej miere – to platí pre obidve skupiny (3 respondenti zo slovenskej, 1 respondent z maďarskej vzorky).
 - V oznamovacom spôsobe u obidvoch sloviess použilo tvary ikového časovania 8,9 % respondentov z Maďarska a 14,0 % respondentov zo Slovenska.
 - V skupine stredoškôľakov zo Slovenska o 12 % viac respondentov uplatňovalo štandardné tvary ikového časovania niektorého z dvoch sloviess ako v skupine stredoškôľakov z Maďarska (HU = 34 %, SK = 46,2 %).

Z výsledkov dotazníka chceme osobitne vyzdvihnúť dve zistenia:

1. V prípade sloviess zaradených do dotazníka asi polovica opýtaných vôbec nepoužíva ikovú paradigmu, pri druhej polovici respondentov možno hovoriť iba o čiastočnej paradigme, keďže tvary ikového časovania používajú len príležitostne; pri niektorých slovesách je najčastejšie uplatňovanou stratégiou nepoužívať relačné morfémy typické pre ikové časovanie vôbec.

2. Napriek tomu je u respondentov zo Slovenska evidentný trend uprednostňovať relačnú morfému ikového časovania v 1. osobe singuláru (*-m*) aj pri slovesách, ktoré nepatria do skupiny ikových sloviess.

Môžeme si teda položiť otázku, čím možno vysvetliť uvedené zistenia, t. j. pomerne frekventované odpovede, v ktorých sa ikové slovesá vyskytujú bez štandardných relačných morfém, resp. štandardnejšie odpovede respondentov zo Slovenska.

Aby sme mohli zodpovedať tieto otázky, analyzovali sme niektoré sociologické charakteristiky tých respondentov, v odpovediach ktorých sa vôbec nevyskytli štandardné tvary ikového časovania. V prípade respondentov z Maďarska (N=159) sme skúmali najvyššie školské vzdelanie rodičov, kým u respondentov zo Slovenska (N=217) materinský jazyk, vyučovací jazyk absolvovaných škôl, ako aj najvyššie školské vzdelanie rodičov. Výsledky uvádzame v nasledujúcich tabuľkách:

Tabuľka č. 5: Používanie „neikových“ tvarov namiesto „ikových“ u respondentov z Maďarska a najvyššie dosiahnuté vzdelanie rodičov

	Základné vzdelanie			Stredoškolské vzdelanie			Vysokoškolské vzdelanie		
	Spolu	„neikoví“	%	Spolu	„neikoví“	%	Spolu	„neikoví“	%
Matka	20	12	60,0	146	85	58,2	113	12	10,6
Otec	8	4	50,0	174	100	57,4	94	24	25,5

Legenda:

Spolu = celkový počet respondentov – detí rodičov s daným (základným, stredoškolským alebo vysokoškolským) vzdelaním

„Neikoví“ = počet respondentov – detí rodičov s daným (základným, stredoškolským alebo vysokoškolským) vzdelaním, ktorí vo svojich odpovediach používali iba „neikové“ tvary, teda namiesto štandardných ikových tvarov uprednostňovali relačné morfémy neurčitého časovania

% = pomer počtu „neikových“ respondentov k celkovému počtu respondentov v danej skupine detí rodičov s daným (základným, stredoškolským alebo vysokoškolským) vzdelaním

Na základe prezentovaných údajov možno konštatovať, že viac ako polovica respondentov – detí rodičov so základným alebo stredoškolským vzdelaním nepoužíva ani jeden ikový tvar slovesa, kým v prípade detí rodičov s vysokoškolským vzdelaním je tento podiel oveľa nižší: 10,6 % v prípade matky a 25,5 % v prípade otca. To znamená, že u respondentov z Maďarska je používanie tvarov ikového časovania ovplyvnené stupňom dosiahnutého vzdelania rodičov.

Ďalej uvádzame údaje z odpovedí respondentov zo Slovenska v závislosti od vyučovacieho jazyka absolvovanej školy a materinského jazyka rodičov.

Tabuľka č. 6: Používanie „neikových“ tvarov namiesto „ikových“ u respondentov zo Slovenska a vyučovací jazyk absolvovanej školy, resp. materinský jazyk rodičov

	Slovenský vyučovací jazyk			Slovenský materinský jazyk		
	Spolu	„neikoví“	%	Spolu	„neikoví“	%
Matka	100	48	48,0	13	9	69,2
Otec	116	50	43,1	21	10	47,6

Legenda:

Spolu = celkový počet respondentov – detí rodičov, ktorí absolvovali školu/y s vyučovacím jazykom maďarským / slovenským, ktorí uviedli slovenský materinský jazyk

„neikoví“ = počet respondentov (detí rodičov – absolventov škôl so slovenským vyučovacím jazykom / rodičov so slovenským materinským jazykom), ktorí vo všetkých svojich odpovediach uviedli len „neikové“ tvary

% = pomer počtu „neikových“ respondentov k celkovému počtu respondentov v danej skupine žiakov

V prípade respondentov zo Slovenska možno konštatovať: skutočnosť, že rodičia niektorých žiakov neabsolvovali školy s vyučovacím jazykom maďarským, nemala vplyv na používanie tvarov ikových slovies. Z údajov totiž jednoznačne vyplýva, že väčšinu „neikových“ respondentov tvorili tí, ktorých rodičia absolvovali školy s vyučovacím jazykom maďarským (pripomenieme, že počet respondentov zo Slovenska bol 540). Jedine v prípade materinského jazyka matky sa zdá, že slovenský materinský jazyk matky mal vplyv na uprednostňovanie neikových tvarov respondentmi.

Tabuľka č. 7: Používanie „neikových“ tvarov namiesto „ikových“ u respondentov zo Slovenska a vyučovací jazyk absolvovanej školy, resp. materinský jazyk rodičov

	Základné vzdelanie		%	Stredoškolské vzdelanie		%	Vysokoškolské vzdelanie		%
	Spolu	„neikoví“		Spolu	„neikoví“		Spolu	„neikoví“	
Matka	7	2	28,5	351	132	37,6	177	38	21,5
Otec	5	1	20,0	384	154	40,1	147	56	38,1

Legenda:

Spolu = celkový počet respondentov – deti rodičov s daným (základným, stredoškolským alebo vysokoškolským) vzdelaním

„neikoví“ = počet respondentov – detí rodičov s daným (základným, stredoškolským alebo vysokoškolským) vzdelaním, ktorí vo svojich odpovediach používali iba „neikové“ tvary, teda namiesto štandardných ikových tvarov uprednostňovali relačné morfémy neurčitého časovania

% = pomer počtu „neikových“ respondentov k celkovému počtu respondentov v danej skupine detí rodičov s daným (základným, stredoškolským alebo vysokoškolským) vzdelaním

Z hľadiska dosiahnutého školského vzdelania rodičov je medzi skúmanými skupinami respondentov evidentný rozdiel: kým v skupine respondentov z Maďarska deti absolventov vysokých škôl používali menej neikových tvarov, v skupine respondentov zo Slovenska nie je možné zistiť podobnú tendenciu: respondenti skoro v rovnakom pomere uvádzali vo všetkých prípadoch neikové tvary – bez ohľadu na vzdelanie ich rodičov.

„Štandardnejšie“ odpovede respondentov zo Slovenska môžu byť zapríčinené dvoma faktormi. Vo vyučovaní predmetu maďarský jazyk sa na školách s vyučovacím jazykom maďarským na Slovensku evidentne uplatňuje ideológia jazykového štandardizmu¹⁷ a preskriptívny, teda normatívny prístup, pričom žiaci sa vo svojom jazykovom prostredí stretávajú s tvarmi typickými pre štandardnú varietu maďarské-

¹⁷ „Jazykový štandardizmus (1a) – ako všeobecnejšia jazyková ideológia presvedčenie, že štandardná varietu jazyka má výnimočné postavenie, je nezastupiteľným prostriedkom získavania vzdelanosti, je najdôležitejšou varietou, z jazykového hľadiska je vyspelejšou ako iné variety, je meradlom správnosti, je nevyhnutná pre spoločenský vzostup, preto je elementárnym záujmom každého človeka jej osvojenie a používanie.“ (Lanstyák, 2016, s. 30)

ho jazyka len v obmedzenej miere (o tom podrobnejšie Vančo 2017, 2017a, 2019). Tento prístup k vyučovaniu maďarskej gramatiky môže spôsobiť vyšší pomer použitia tvarov ikového časovania, pričom vo vernakulárnej variete¹⁸ väčšiny žiakov škôl s maďarským vyučovacím jazykom absentuje iková konjugačná paradigma. Potvrdzujú to aj výsledky nárečových výskumov, lebo v skúmaných lokalitách na Slovensku neboli dokumentované tvary ikového časovania.¹⁹ Negatívne hodnotenie používania neštandardných neikových tvarov ikových sloviess vo vyučovaní znamená zároveň negatívne posudzovanie vernakulárnej variety žiakov. Negatívne hodnotenie niektorých prvkov rečového prejavu žiaka zo strany školy (= jazykovej moci) nabáda hovoriaceho, teda žiaka, uprednostňovať variantný tvar s vyššou prestížou, ktorý sa považuje aj za správnejší. Tento postoj mohlo spôsobiť frekventovanejšie používanie skúmanej relačnej morfémy, zároveň môže viesť k hyperkorekcii. Ako konštatuje Klára Sándorová, miera hyperkorekcie je priamo úmerná jazykovej neistote, ktorá je zas zapríčinená vo veľkej miere normatívnym (preskriptívnym) pohľadom na jazyk (Sándor, 2001, s. 248). Autorka zároveň poukazuje na to, že negatívne posudzovanie rečového prejavu je spojené aj s negatívnym hodnotením osobnosti žiaka: „Počas terénneho výskumu na školách sme si všimli, že ak podľa učiteľa/ky žiak povedal niečo ‚nesprávne‘, učiteľ/ka ho opravil/a a zároveň utrúsil/a nejakú negatívnu poznámku o iných schopnostiach žiaka. Napríklad keď žiak namiesto tvaru játszom („hrám sa“) použil tvar játszok („hrám sa“), učiteľ ho nielenže prerušil, ale poznamenal, že by mal rozprávať o obrázku ‚bohatšou fantáziou‘, pričom dieťa ani nemalo možnosť využívať svoju fantáziu.“ (Sándor, 2001, s. 249).²⁰

Štandardný ikový tvar *viselkedjék* (3. osoba singuláru v rozkazovacom spôsobe) sa v odpovediach respondentov zo Slovenska vyskytol iba výnimočne (spolu 3 prípady). Táto skutočnosť si zaslúži našu pozornosť najmä z toho dôvodu, že tento tvar (teda 3. osoba singuláru rozkazovacieho spôsobu v ikovej konjugácii) je v niektorých maďarských nárečiach na Slovensku (východné regióny) ešte stále živý, napriek tomu si ho respondenti zo Slovenska vybrali len v minimálnom počte. Dôvodom takéhoto jazykového správania respondentov môže byť skutočnosť, že bežný neikový variant *viselkedjen* nie je negatívne hodnotený zo strany jazykovej moci (škola, publikácie o jazykovej kultúre), to znamená, že v 3. osobe singuláru v rozkazovacom spôsobe nie je potrebné uplatňovať štandardné ikové časovanie, prípadne je možné, že sa žiaci vyhýbajú tomuto tvaru, lebo ho považujú za nárečový variant (o tejto problematike pozri bližšie napr. Pléh – Bodor, 2001).

¹⁸ Vernakulárna varieta je varieta jazyka, ktorú si dieťa osvojuje v domácom prostredí, od svojej matky, rodičov.

¹⁹ Distribúciu jednotlivých variantných tvarov možno sledovať na integrovaných mapách spracovaných programom Bihalbocs (o programe podrobnejšie pozri štúdiu K. Presinszkého v tomto čísle), ide o dvojicu tvarov *iszom* ~ *iszok*, *innám* ~ *innék*, *aludjam* ~ *aludjak* (pozri: <http://www.bihalbocs.hu/mny-armnya/intterk.html>).

²⁰ Tento prístup zo strany pedagógov podrobne analyzuje Jánk (Jánk, 2019).

5. ZÁVER

V súčasnom maďarskom jazyku existujú tri konjugačné paradigmy, z ktorých sa formálne odlišuje tzv. ikové časovanie. Používanie foriem tejto konjugácie je silne podporované kodifikáciou a opísané v klasických gramatikách deskriptívneho typu. V dôsledku toho sú aj vo vyučovaní gramatiky tieto formy uvádzané ako jediné správne, čo vytvára možnosť jazykovej diskriminácie hovoriacich (spolu s inými javmi v rámci konjugácie). V rámci prezentovaného výskumu sa zistilo, že maďarskí stredoškólační z Slovenska sa viac snažia používať štandardnejší variant, ako ich rovesníci z Maďarska, keď majú pocit, že výber neštandardného variantu môže vyvolať negatívne hodnotenie. Na druhej strane nepoužívajú štandardný tvar ikového časovania, ak tento tvar nie je hodnotený jazykovou mocou (školou) ako tvar s nižšou prestížou, resp. ak ho hovoriaci považujú za nárečový prvok.

Bibliografia

- BÁNÓCZI, József: Révai Miklós élete és munkái [Život a dielo Miklósa Révaiho]. Budapest 1879. 416 s.
- BEREGSZÁSZI NAGY, Pál: Az ikben végződő magyar igékről, 's azoknak hajlásairól [O slovesách so zakončením na -ik a o ich časovaní]. In: Tudományos Gyűjtemény, 1825, roč. 9, zv. 8, s. 46 – 76.
- GÁL, Angelika: A szlovákiai magyar nyelvhasználat vizsgálata középiskolákban [Výskum používania maďarského jazyka na Slovensku na stredných školách]. Dizertačná práca. Nitra: UKF v Nitre 2020.
- HASPELMATH, Martin: The grammaticization of passive morphology. In: Studies in Language, 1990, roč. 14, č. 1, s. 25 – 72.
- HASPELMATH, Martin – DRYER, Matthew S. – GIL, David – COMRIE, Bernard (eds.): The World Atlas of Language Structures. Oxford – New York: Oxford University Press 2005. xv + 695 s.
- JÁNK, István: Nyelvi előítélet és diszkrimináció a magyar tanári értékelésben [Jazykové predsudky a diskriminácia v hodnotení učiteľov maďarského jazyka]. UKF v Nitre 2019. 238 s.
- KERESZTES, László: Gondolatok a mordvin determinatív igeragozás kialakulásáról [O vývine určitého časovania v mordvinskom jazyku]. In: Nyelvtudományi Közlemények, 1998 – 99, roč. 96, s. 90 – 105.
- KÖRTVÉLY, Erika: Igeragozás [Konjugácia]. In: Uralisztika. Uráli nyelvészet. Red. K. Sipőcz – I. Kozmács. Budapest: Bölcsész Konzorcium 2006, s. 73 – 92.
- LANSTYÁK, István: Jazykové ideológie (všeobecné otázky a glosár). Štvrtá, popravená a doplnená verzia 2016. Dostupné na: https://fphil.uniba.sk/uploads/media/lanstyak_2016_jazykove-ideologie_27.01.2016.pdf [cit. 1. 2. 2021]
- NIKOLAEVA, Irina: A grammar of Tundra Nenets. Mouton Grammar Library. Volume 65. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH 2014. 526 s.

PLÉH, Csaba – BODOR, Péter: Nyelvi szuperego és a stigmatizáció kérdése a magyar nyelvközösségben [Jazykové superego a otázka stigmatizácie v maďarskej jazykovej spoločnosti]. In: Thalassa, 2001, roč. 12, č. 1, s. 3 – 19.

RÉVAI, Miklós: *Elaboratio grammatica hungarica. Ad genuinam patrii sermonis indolem fideliter exacta, affiniumque lingvarum adminiculis locupletius illustrata. Volumen secundum.* Pestini: Typis Mathiae Trattner 1806. 1072 s.

SÁNDOR, Klára: „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája”: az emberek nyelvhasználatára [„Posledná bašta otvorenej spoločenskej diskriminácie“: rečové prejavy ľudí]. In: Replika 2001, november, s. 241 – 259.

SIMONYI, Zsigmond: Az ikes ragozás története [Dejiny ikového časovania]. Nyelvészeti Füzetek 28. Budapest: Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt. 1906. 57 s.

TOLCSVAI NAGY, Gábor: Az ige a magyar nyelvben. Funkcionális elemzés [Sloveso v maďarskom jazyku. Funkčná analýza]. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 181. Budapest: Tinta Kiadó 2015. 140 s.

VANČO, Ildikó: A határon túli magyar tannyelvű és magyar tematikájú közoktatás [Školstvo s vyučovacím jazykom maďarským a maďarskou tematikou za hranicami Maďarska.]. In: A magyar nyelv jelene és jövője. Ed. G. Tolcsvai Nagy. Budapest: Gondolat Kiadó 2017a, s. 357 – 430.

VANČO, Ildikó: Nyelvtanítás és oktatás [Vyučovanie gramatiky a vzdelávanie]. In: Szélrózsa. Eds. A. Gróf – A. Kolláth – Sz. Szoták. Budapest: Termini Egyesület 2017b, s. 92 – 95.

VANČO, Ildikó: A szlovákiai magyar nyelvtanítás kihívásai [Výzvy výučby maďarskej gramatiky na Slovensku]. In: Új Pedagógiai Szemle, 2019, roč. 69, č. 5 – 6, s. 102 – 105.

ANALÝZA KOGNITÍVNYCH OPERÁCIÍ PRI POROZUMENÍ TEXTU U ŽIAKOV 4. ROČNÍKA ZÁKLADNEJ ŠKOLY¹

ILDIKÓ VANČO – VIKTÓRIA GERGELYOVÁ

Fakulta stredoeurópskych štúdií, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

VANČO, Ildikó – GERGELYOVÁ, Viktória: Analysis of cognitive operation in understanding text of the fourth-grade pupils. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2020, Vol. 71, No 3, pp. 409 – 424.

Abstract: This study aims to analyse the informative-type text, questions, and answers of the fourth-grade reading comprehension test according to cognitive processes. A total of 353 respondents participated in the survey. The examined target group was the fourth-grade pupils of Hungarian-language primary schools in bilingual regions in Eastern, Central, and Western Slovakia. The results obtained show that most of the pupils had sufficient background knowledge to interpret the short and simple text, and the new information was well integrated into their existing schema structure. In terms of processes of comprehension, most pupils had no problem with recognizing and retrieving explicitly stated information in the text, neither with making straightforward inferences. However, there were problems in interpreting and integrating information and summarizing them. The results show that half of the pupils had problems with multi-level interpretation of the information obtained and about one-fifth of the pupils gave incorrect answers even to the questions that required the use of the simplest cognitive processes.

Key words: reading comprehension, cognitive processes, fourth graders, Hungarian language, native language

ÚVOD

Podľa osobnostnej psychológie jedným zo základných komponentov systému kompetencií v rámci štruktúry osobnosti je kognitívna kompetencia, ktorá zahŕňa nasledujúce komplexné schopnosti: myslenie, komunikáciu, učenie sa a získavanie poznatkov. Nevyhnutným predpokladom komunikácie sú procesy recepcie a produkcie textov. V súčasnej spoločnosti je základným predpokladom „fungovania“ jedinca vysoká úroveň komunikačnej kompetencie a v rámci nej dobrá úroveň recepcnej a produkčnej textovej kompetencie. Komunikačná kompetencia spolu s poznáním a porozumením patrí v súčasnosti medzi najviac akcentované zručnosti a zároveň medzi základné predpoklady napredovania spoločnosti (Kováčová, 2016, s. 99).

Naše každodenné verbálne činnosti sa realizujú prostredníctvom textov: čítame, počúvame, tvoríme texty. Počas týchto procesov sa aktivizujú čiastkové schop-

¹ Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 1/0170/18 *Menšinová varieta maďarského jazyka na Slovensku* a projektu APVV-17-0071. Z maďarčiny preložila Gizella Szabómihály.

nosti kognitívnej kompetencie, takým spôsobom paralelne s kognitívnymi a komunikačnými operáciami vznikajú stratégie učenia sa a získavania poznatkov, ktoré sa potom priebežne rozvíjajú. V krajinách s rozvinutým vzdelávacím systémom sa veľký dôraz kladie na kompetenčné vzdelávanie, predpokladá sa priama súvislosť medzi napredovaním spoločnosti a kompetenčnými dispozíciami jednotlivca. Kompetencia sa charakterizuje ako neuzavretá a neustále sa zdokonaľujúca zručnosť. V prípade vzdelávacích programov zameraných na rozvíjanie kompetencií patrí recepcná a produkčná textová kompetencia medzi kľúčové kompetencie.

1. RECEPCNÁ TEXTOVÁ KOMPETENCIA

Ústrednou otázkou kognitívnej lingvistiky je vzájomný vzťah medzi jazykom a myslením, ako aj vzťah medzi vysloveným a porozumeným obsahom. Ľudské poznanie, teda naše poznatky o svete, má pojmový základ. Samotné slovo možno považovať za viacvrstvový koncept s antropocentrickým protozákladom. Centrálnou myšlienkou kognitívnej lingvistiky je, že človek získava poznatky o sebe a o svete nie prostredníctvom izolovaných informácií, ale prostredníctvom pojmov, ktoré sú sémanticky komplexnejšie, než je význam slova (pozri Langacker, 1987; Geeraerts – Cuyckens, 2010). V tomto ponímaní má z hľadiska poznávania kľúčový význam proces konceptualizácie. Konceptualizácia je založená na prideliťovaní významu: ide o myšlienkový konštrukt, ktorý formou konceptov dodáva význam vnemom zo sveta, teda významy sú vytvárané v mysli (Kováčová – Ciprianová, 2016, s. 59).

Podľa teórie schém využíva čitateľ pri interpretácii textu svoje nadobudnuté vedomosti o svete a interpretuje text pomocou schém na základe pojmov obsiahnutých v texte. Pod schémou sa rozumejú predchádzajúce vedomosti potenciálneho čitateľa o svete, ktoré má uchovávané vo svojej mysli. Schémy ako mentálne reprezentácie obsahujú vzájomne súvisiace a hierarchicky usporiadané pojmy: všeobecnejšie pojmy zahŕňajú špecifickejšie. V procese porozumenia textu tieto schémy pomáhajú interpretovať pojmy v texte (Zuhri, 2013, s. 108).

Schémy alebo scenáre nie sú vopred dané, hotové mentálne štruktúry. Majú skôr emergentný charakter, pričom z jednotlivých komponentov nie je možné predpovedať vlastnosti celej štruktúry. Podľa Gábora Tolcsvaiho Nagya schéma „je dekontextualizovaná, abstraktná štruktúra jazykových výrazov – a to z aspektu fonologického, sémantického, morfológického, syntaktického a pragmatického“ (Tolcsvai Nagy, 2017, s. 34). Schéma je zovšeobecnený, vysoko abstraktný koncept, ktorý obsahuje viac pojmov. V určitom zmysle sú všetky ľudské koncepty schematické, abstrahované zo skúseností a z myšlienok, ktoré tvoria ich základ. Schémy nie sú vopred dané, nie sú univerzálne, ich význam nie je evidentný. Neexistujú všetky schémy vo všetkých jazykoch sveta, ani u hovoriacich toho istého jazyka. Samotný proces vytvárania schém však existuje vo všetkých jazykoch. Vo všetkých jazykoch sú špecifické konštrukcie, slová a výrazy, ktoré označujú tú istú entitu, ale ich presný

význam sa v jednotlivých jazykoch odlišuje. Jazykové jednotky svojim významom reprezentujú časť sveta a ich význam má pojmovú povahu. Pojmy sú vytvárané počas procesu ľudského poznávania, a to na základe skúseností ľudí. Známe pojmy naša myseľ ohraničuje, triedi, a tým aj aktívne spracúva, narába s nimi ako s kategóriami. Naše poznatky o svete nie sú definitívne, človek je neustále vystavovaný novým podnetom, vníma svoje prostredie, teda nové podnety priebežne začleňuje do existujúcich poznatkov. Proces poznávania prebieha nepretržite, z tohto dôvodu aj tvorba pojmov je nepretržitý proces (Geeraerts – Cuykens, 2007, s. 83 – 85). Slovo má pojmovú povahu a sám pojem má viac vrstiev. Význam slova má tiež viac vrstiev, v ktorých sa odzrkadľujú zmyslové a sociálne skúsenosti, historický a sociálno-kultúrny kontext. V komunikačných situáciách podobného typu sa aktivizujú podobné vrstvy sémantickej štruktúry slova (p. Kováčová – Ciprianová, 2016, s. 59 – 60).

Na základe kognitívneho prístupu k čítaniu čitateľ nie je len pasívnym recipientom textu, ale na základe svojich skúseností a poznatkov význam textu aktívne konštruuje, takže význam vzniká interakciou textu a čitateľa. Z toho vychádza, že ten istý text sa u rôznych čitateľov konštruuje v iných významoch, individuálne varianty textu sú osobné konštrukty (B. Tóth, 2006, s. 457). Čítanie je vlastne interakciou medzi čitateľom a textom, resp. prostredníctvom textu medzi čitateľom a autorom; v tomto vzťahu je čitateľ používateľom jazyka a text je príkladom použitého jazyka. Porozumenie čítaného textu je konštruovaním významu, ktoré zahŕňa v sebe interakciu medzi textom a čitateľom. Čitateľ na základe jazykových prvkov, slov, fráz, viet si vytvára význam textu, zároveň je vďaka svojej jazykovej kompetencii schopný na základe diskurzu interpretovať význam a reagovať na spoločenské a jazykové kontexty rekonštruované daným diskurzom.

1.1. Meranie porozumenia textu

Čitatelia pri konštruovaní významu realizujú rôzne kognitívne operácie. Na základe toho medzinárodné merania zamerané na porozumenie textu tieto kognitívne operácie skúmajú a hodnotia. Napr. merania PIRLS² sú zamerané na zisťovanie úrovne čitateľskej gramotnosti, v rámci toho sa skúmajú štyri komplexné kognitívne myšlienkové procesy, ktoré sú bežne identifikovateľné u čitateľov – žiakov 4. roční-

² PIRLS je skratka odvodená od anglického výrazu *Progress in International Reading Study*. Merania PIRLS úspešnosti edukačných procesov sa realizujú v päťročných intervaloch. Prvé meranie sa realizovalo v roku 2001. Slovensko sa pravidelne zapája do týchto meraní. V rámci PIRLS sa skúma čitateľská gramotnosť (porozumenie textu) u žiakov 4. ročníka ZŠ, lebo tento vek sa považuje za dôležité obdobie v procese rozvíjania recepcie a produkcie textu. Žiak v tomto veku už zvládol techniku čítania a začína využívať čítanie ako prostriedok ďalšieho vzdelávania a získavania poznatkov, ale číta už aj pre vlastné potešenie. V rámci merania PIRLS sa okrem testov zameraných na porozumenie textu používajú aj dotazníky s cieľom zmapovať sociálne zázemie, motiváciu, vzťah k čítaniu, okrem toho sa získavajú informácie o podmienkach vyučovania (NÚCEM: PIRLS 2016).

ka základnej školy. Ide o nasledovné procesy: 1) vyhľadávanie explicitne uvedenej informácie v texte, vyvodzovanie priamych záverov; 2) interpretácia a integrácia myšlienok a informácií; 3) hodnotenie a 4) posúdenie obsahu a prvkov textu.

Cieľom nášho príspevku je analyzovať pojmové schémy, ktorých aktivácia je potrebná pri čítaní vzhľadom na spracovanie textu na kognitívnej úrovni. Ďalej si budeme všímať, ktoré myšlienkové operácie sú potrebné na úspešné spracovanie textu. Teoretický rámec výskumu predstavuje kognitívna lingvistiká – v tomto zmysle analyzujeme text používaný v teste čitateľskej gramotnosti a podľa kognitívnych operácií analyzujeme otázky v teste, ako aj odpovede žiakov. Skúmame aj výkony žiakov 4. ročníka na prvom stupni ZŠ pri aplikovaní kognitívnych operácií.

2. METÓDA VÝSKUMU

V tomto príspevku analyzujeme text a súvisiace otázky vypracované tímom odborníkov z Ústavu maďarskej jazykovedy a literárnej vedy Fakulty stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre s cieľom testovať čitateľskú gramotnosť žiakov na konci primárneho vzdelávania. Cieľovú skupinu nášho výskumu tvorili žiaci, ktorí navštevujú 4. ročník ZŠ s vyučovacím jazykom maďarským v etnicky zmiešaných obciach na východnom, strednom a západnom Slovensku. Jeho cieľom bolo na základe kognitívnych operácií zistiť úroveň recepčnej textovej kompetencie danej vekovej skupiny vo vybraných lokalitách. Výskum sa realizoval ako prierezový výskum v časovom intervale máj – jún 2019.

Test obsahoval tri rôzne typy textov. Údaje v tomto príspevku pochádzajú z odpovedí žiakov na otázky textu č. 3, ide o informačný text *Predpoveď počasia*, ktorý okrem textu obsahuje i informatívny obrázok. Pracovné listy s testovacími textami dostali študenti v samostatnom zošite.

Do tejto fázy výskumu bolo zapojených 353 žiakov. Z rozsahových dôvodov sa v našom príspevku nebudeme zaoberať analýzou nesprávnych odpovedí.

Pri vyhodnocovaní výsledkov meraní zameraných na recepčnú textovú kompetenciu treba brať do úvahy skutočnosť, že na výsledky testovania majú výrazný vplyv faktory ako typ textu, formát odpovede, náročnosť z hľadiska zaťaženia pamäti, ako aj to, na aké aspekty porozumenia textu sa pri meraní zameriavame (Blomert – Csépe, 2012, s. 56 – 68). V tomto príspevku analyzujeme informačný, kombinovaný text (kombinácia súvislého a nesúvislého textu). V teste sa použili uzavreté otázky s možnosťou výberu odpovede. Pri jednoduchých otázkach s výberom jednej odpovede si žiak mal vybrať jednu správnu odpoveď z viacerých alternatív, v prípade otázok s viacerými správnymi odpoveďami mal označiť viac alternatív. V jednej úlohe mali žiaci vyhľadať správnu odpoveď priamo v texte. Pri testovaní sme použili bodové hodnotenie, za správnu odpoveď žiak dostal jeden bod. Ak žiak na danú otázku neodpovedal, z dôvodu zjednodušenia kódovania bola absencia odpovede hodnotená ako nesprávna odpoveď, v rámci analýzy sme však osobitne analyzovali

chýbajúce odpovede, resp. ich podiel. V tomto príspevku si nebudeme všímať eventuálne regionálne rozdiely.

Pokiaľ ide o náročnosť testu z hľadiska pamäťovej záťaže, je potrebné uviesť, že žiaci mali počas testovania text k dispozícii. Boli explicitne upozornení na to, aby pracovali s textom a na otázky odpovedali pomocou textu. Aby žiaci mohli odpovedať na otázky viažuce sa k textu, museli realizovať kognitívne operácie rôznej náročnosti: otázky boli zamerané na identifikáciu a vyhľadanie konkrétnych, explicitných informácií v texte, na vyvodenie jednoduchých záverov, ako aj na interpretáciu údajov a myšlienok.

3. ANALÝZA VÝSKUMNÉHO NÁSTROJA – INFORMAČNÉHO TEXTU

Na účely testovania bol vybraný text v rozsahu 1 strany formátu A4 (text v maďarskom jazyku obsahoval 79 slov a 5 obrázkov, pozri prílohu č. 1 a č. 2, kde uvádzame text a test aj s otázkami v slovenskom preklade). Išlo o kombinovaný typ textu: jednu časť textu tvoril súvislý text, druhú časť tvorilo päť obrázkov. Pokiaľ ide o náročnosť otázok, v prípade informačného textu, ktorý bol použitý na testovanie recepcnej textovej kompetencie žiakov 4. ročníka, boli zvolené ľahšie zodpovedateľné uzavreté otázky.³

Tabuľka č. 1: Štruktúra textu a otázok

text: predpoveď počasia	8 otázok	5 úloh: výber jednej správnej odpovede
forma textu: kombinovaná		1 úloha: výber viacerých správnych odpovedí
typ textu: informačný		1 úloha: vypísanie (odpísanie) odpovede z textu
rozsah textu: 1 strana (A4)		1 úloha: posúdenie pravdivosti – nepravdivosti
		4 výrokov

Text evokuje scenár zložitej schémy predpovede počasia. Nápis a obrázky vytvárajú v mysli čitateľa kontext. Čitateľ začína čítať s určitými očakávaniami: aktivizujú sa jeho poznatky z dlhodobej pamäti. Pravdepodobne pozná, ako sa zvyčajne realizuje predpoveď počasia: v každodennom živote sa stretáva najmä s krátkymi predpoveďami počasia v televízii, keď meteorológ povie, s akým počasím treba počítať v nadchádzajúcom období. V predpovediach sa najprv obyčajne hovorí o počasí na celom území krajiny, potom nasleduje podrobná predpoveď pre jednotlivé mestá. Pozornosť sa najprv sústreďuje na počasie, v rámci toho obrázky v texte evokujú atribúty počasia, názvy miest zase zložitú sémantickú štruktúru pojem „mesto“. Úvodná časť textu vymedzuje priestorové a temporálne vzťahy referenčnej scény. Priestorové vzťahy refe-

³ Výsledky výskumu v Maďarsku poukázali na to, že v prípade použitia uzavretých otázok boli výkony žiakov dvakrát lepšie ako u ostatných typov otázok (L. Tóth, 2002).

renčnej scény sú dané konkrétnymi názvami geografických objektov. Ako prvá sa nám objaví krajina, teda Slovensko, potom sa postupuje od celku k menším častiam: po Slovensku prichádzajú na rad jednotlivé mestá. Vďaka kontextu a obrázkom v centre aktívnej zóny textového sveta⁴ stojí význam zemepisnej lokalizácie miest. Z hľadiska účastníckych rol autor textu (rozprávajúci/hovoriaci) používa prvú osobu množného čísla, to znamená, že aj čitateľ je vtiahnutý do textu, stane sa súčasťou naratívu. V našom texte sa uvádza konkrétny čas – 8. máj 2018 (utorok) –, tým sa čas reálnej udalosti a čas rečovej udalosti stanú od seba nezávislými. Autor výpovede počíta s tým, že recipient v procese interpretácie textu aktivuje svoje kontextuálne poznatky: v našom prípade žiaci mali vedieť, že mestá uvedené v texte sa nachádzajú na Slovensku, akým spôsobom sa meria teplota a aký znak sa na to používa v texte, čo sa považuje za chladné, resp. teplé alebo pekné počasie. Zároveň počas interpretovania textu museli byť schopní vyjadriť meteorologické javy pojmami (napr. oblačnosť, slnečné počasie), ktoré sú znázornené na obrázkoch.

3.1. Vyhľadávanie explicitne uvedenej informácie v texte

Konkrétne informácie v texte vyžadujú od čitateľa rôznu mieru pozornosti. Čitatelia sa môžu sústreďovať na údaje, ktoré sú v súlade alebo v protiklade s ich prognózou v súvislosti s významom textu, resp. ktoré sa týkajú zámeru vlastného čítania vo všeobecnosti. Počas identifikovania a vyhľadávania konkrétnych, explicitných informácií môžu čitatelia uplatňovať rôzne metódy na vyhľadávanie a pochopenie obsahovej zložky, ktorá je relevantná z hľadiska konkrétnej otázky. Počas spracovávania explicitných údajov sa čitateľ sústreďuje na sémantické štruktúry na úrovni slov a viet, vyhľadáva údaje. Počas uvedeného procesu na identifikáciu čiastkových informácií musí čitateľ sústrediť svoju pozornosť na viaceré miesta v texte. Na úspešné vyhľadávanie informácií je potrebné skoro okamžite alebo automaticky porozumieť textu, pričom sa nevyžaduje vyvodzovať úsudok, resp. nie je potrebná interpretácia – význam je jednoznačný a uvádza sa v texte. Čitateľ však musí vedieť, do akej miery je daná informácia relevantná vzhľadom na hľadajú informáciu. K tomuto typu operácií možno zaradiť aj identifikáciu informácií, ktoré sú relevantné z hľadiska zámeru čítania, ďalej vyhľadávanie konkrétnych pojmov, vyhľadávanie definícií slov a výrazov, priestorová a temporálna identifikácia „príbehu“, identifikácia hlavnej myšlienky „príbehu“ (počítať je to explicitne vyjadrené) (Mullis – Martin, 2015, s. 18 – 19).

Vyhľadávanie explicitných informácií ako kognitívna myšlienková operácia sa vyžadovalo pri troch otázkach (otázky č. 1, 2 a 8). Prvá otázka pri tomto texte znela: *Ktorý mesiac sa spomína v predpovedi?* Táto otázka vyžadovala od čitateľa, aby vyhľadal informáciu, ktorá je v texte vyjadrená explicitne. Správna odpoveď je *máj*, táto informácia sa nachádza na začiatku textu. Bola to jednoduchá otázka s výberom

⁴ Výraz *textový svet* používame ako slovenský ekvivalent termínu *text world*. Teória textového sveta (Text World Theory) je kognitívno-lingvistický model ľudskej komunikácie, ktorého základy vypracoval v 90. rokoch minulého storočia P. Werth (bližšie pozri napr. Gavins, 2007).

konkrétnej odpovede, žiaci mali zakrúžkovať správnu odpoveď. Na túto otázku odpovedalo správne 86 % žiakov.

Druhá otázka znela: *Aké bude počasie v utorok ráno? Odpíš z textu!* Prvá časť otázky je všeobecná, vzťahuje sa na informáciu v texte (*V utorok ráno sa na Slovensku môžeme zobudiť do pekného, slnečného ale chladného počasia*), druhá časť otázky konkretizuje a spresňuje spôsob realizácie úlohy. Napriek tomu, že riešenie druhej otázky vyžadovalo tú istú mentálnu operáciu – vyhľadávanie relevantnej, explicitnej informácie –, oproti prvej otázke sme zaznamenali výrazné rozdiely v počte správnych odpovedí. Na túto otázku odpovedalo správne o 16 % menej žiakov ako na prvú otázku (70 % oproti 86 %) a pri tejto otázke bol pomerne vysoký aj počet tých, ktorí neodpovedali (11 %). Táto otázka sa skladala z dvoch častí, možno predpokladať, že si žiaci nevšimli druhú časť otázky (*Odpíš z textu*) a jednoducho nevypísali príslušný údaj z textu, čím neodpovedali na otázku.

Otázka č. 8 bola tiež zameraná na identifikáciu explicitnej informácie, žiaci mali zároveň konfrontovať relevantnosť informácie v texte s relevantnosťou informácie v otázke. Otázka č. 8 znela: *Pozri si OBRÁZKY a názvy MIEST, ktoré sú k nim v predpovedi priradené! O ktorom meste NIE JE reč v texte?* Tu žiaci mali vybrať správnu odpoveď spomedzi štyroch alternatív. Na túto otázku odpovedalo správne 81 % žiakov.

V tabuľke č. 2 uvádzame podiel správnych a nesprávnych odpovedí na prvé tri otázky z hľadiska pertraktovanej myšlienkového operácie.

Tabuľka č. 2: Otázky zamerané na identifikáciu a vyhľadávanie konkrétnych, explicitných informácií (A)

P. č. otázky	Otázka	Správna odpoveď	Nesprávna odpoveď	Neodpovedalo
1.	Ktorý mesiac sa spomína v predpovedi? Zakrúžkuj písmeno pred správnou odpoveďou!	86 %	14 %	3 %
2.	Aké bude počasie v utorok ráno? Odpíš z textu!	70 %	30 %	11 %
8.	Pozri si OBRÁZKY a názvy MIEST, ktoré sú k nim v predpovedi priradené! O ktorom meste NIE JE v texte reč? Zakrúžkuj písmeno pred správnou odpoveďou!	81 %	19 %	2 %

3.2. Vyvodzovanie priamych záverov

Čitatelia pri čítaní a interpretácii vyvodzujú závery, a to na základe informácií obsiahnutých v texte. Vyvodzovanie záverov umožňuje čitateľovi, aby prenikol za

povrchový význam textu, aby sa doň zahĺbil a konštruoval význam, ktorý nie je vyjadrený v texte explicitným spôsobom. Časť týchto záverov je jednoznačná v tom zmysle, že vychádzajú predovšetkým z informácií v texte: čitatelia majú spojiť len dve alebo viac informácií. Pri tomto type spracúvania informácií sa čitatelia ne sústreďujú iba na významy na úrovni slov, výrazov alebo viet. Dôraz môže byť kladený na význam časti textu alebo na význam celého textu. Okrem toho aj v prípade jednoznačných záverov sa môže stať, že čitatelia sú nútení spojiť lokálne významy s globálnymi. Túto kognitívnu operáciu reprezentujú tieto úlohy: vyvodzovanie záverov o príčinných súvislostiach, sformulovanie hlavnej myšlienky na základe argumentácie, identifikácia zovšeobecnení v texte a charakterizácia vzťahu dvoch postáv (Mullis – Martin, 2015, s. 19 – 20).

V našom teste mali žiaci vyvodiť priamy záver v prípade dvoch otázok. V otázke č. 3 (*V ktorom meste možno očakávať najhoršie počasie?*) si žiaci mali vybrať správnu odpoveď z viacerých alternatív. Správna odpoveď nie je vyjadrená v texte explicitným spôsobom, žiaci mali pochopiť súvislosti v texte a z toho vyvodiť záver, teda vybrať správnu odpoveď, alebo mali porovnať informácie na obrázkoch. Keďže iba na jednom obrázku bola ikona, ktorá označuje zlé počasie, na ostatných vidno slnko, bolo jednoduché vybrať správnu odpoveď. Až 85 % žiakov odpovedalo správne.

Aj v prípade otázky č. 5 (*Čo znamená výraz „premenlivá oblačnosť“?*) mali žiaci vybrať jednu správnu odpoveď. Na základe obrázku a textu tak mali vysvetliť pojem vytvorený z významu dvoch slov. Správnu odpoveď vybralo 80 % žiakov.

V tabuľke č. 3 prinášame sumárne údaje za tento typ operácie.

Tabuľka č. 3: Úlohy vyžadujúce vyvodenie priamych záverov (B)

	P. č. otázky	Otázka	Správna odpoveď	Nesprávna odpoveď	Neodpovedalo
1.	3.	V ktorom meste možno očakávať najhoršie počasie? Zakrúžkuj písmeno pred správnu odpoveďou!	85 %	15 %	1 %
2.	5.	Čo znamená výraz „premenlivá oblačnosť“? Zakrúžkuj písmeno pred správnu odpoveďou!	80 %	20 %	3 %

3.3. Interpretácia a integrácia myšlienok a informácií

Pri tomto type operácií sa má pozornosť sústreďovať tiež na význam textu alebo jeho častí, resp. na spojenie detailov v texte. Čitatelia sú nabádaní k tomu, aby spojili vlastné poznatky, skúsenosti s významom, ktorý si konštruovali na základe textu, a takto komplexnejšie pochopili zmysel textu. Čitatelia si konštruujú význam textu podľa vlastného pohľadu, z tohto dôvodu sa jednotlivé významy rôznia v závislosti od skúseností jednotlivca. Pri tomto type operácií sa používajú úlohy, ktoré vyžadujú od čitateľa identifikáciu globálnej témy alebo odkazu textu, zváženie alter-

natívneho konania postáv, porovnanie informácie či vytvorenie jej protikladu, identifikáciu tónu príbehu, aplikáciu na reálne okolnosti informácie obsiahnuté v texte (Mullis – Martin, 2015, s. 20 – 21).

V rámci operácie interpretácia a integrácia údajov a myšlienok mali žiaci odpovedať na tri otázky (otázky 4., 6. a 7.). V tabuľke č. 4 uvádzame údaje o správnych a nesprávnych odpovediach.

Tabuľka č. 4: Úlohy zamerané na interpretáciu a integráciu myšlienok a informácií (C)

P. č. otázky	Otázka	Správna odpoveď	Nesprávna odpoveď	Neodpovedalo
4.	Je tvrdenie pravdivé alebo nepravdivé? Podčiarkni príslušné slovo!			
	a. V Poprade bude jasno, lebo sa zamračí.	53 %	47 %	1 %
	b. V Štúrove možno očakávať dážď.	79 %	21 %	2 %
	c. V utorok bude teplo už ráno.	54 %	46 %	3 %
	d. Podľa predpovede nikde nemožno očakávať teplejšie počasie ako 20 °C.	63 %	37 %	2 %
6.	Ktoré ročné obdobie sa spomína v predpovedi? Zakrúžkuj písmeno pred správnymi odpoveďami!	70 %	30 %	2 %
7.	Keby som navštívil(a) tieto mestá, kam si NEMUSÍM so sebou zobrať pršiplášť alebo dáždnik? Zakrúžkuj písmená pred správnou odpoveďou!	29 %	71 %	4 %

V prípade otázky č. 4 žiaci mali zistiť pravdivostnú hodnotu výrokov. Otázka obsahovala štyri výroky. Prvý výrok bol formálne vyjadrený podradovacím súvetím s vedľajšou vetou príčinnou (*V Poprade bude jasno, lebo sa zamračí.*). Vo výroku sú spojené dva pojmy: *jasno* a *zamračené*. Čitateľ mal odpovedať na otázku na základe svojich poznatkov: musel vedieť, že tieto dva pojmy majú opačné významy, teda je tento výrok nepravdivý. Okrem toho mal čitateľ identifikovať vetnú štruktúru (súvetie) a preveriť pravdivosť výroku po spojke *lebo*. Na túto otázku odpovedala správne polovica (53 %) žiakov, ostatní (47 %) si nevšimli druhú časť vety, a preto sa domnievali, že ide o pravdivý výrok. Druhý výrok bol formálne vyjadrený jednoduchou rozvitou vetou *V Štúrove možno očakávať dážď*. V texte sa samotné slovo *dážď* nevyskytuje, iba jeho synonymá (*prehánky* a *búrky*). Čitateľ mal identifikovať slovo *dážď* a jeho synonymá a mal vedieť, že sémanticky tieto pojmy patria do jednej kategórie. V tomto prípade viac ako tri štvrtiny žiakov (79 %) odpovedali správne. Tretí výrok tiež pozostával z jednoduchej rozvitej vety: *V utorok bude teplo už ráno*. V texte sa objaví pojem *teplejšie* – ale až na úplnom konci, teda nie v súvislosti s prí-

slušnou časťou dňa. Čitateľ si mal uvedomiť, za akých podmienok platí informácia v texte, a podľa toho mal usúdiť, či je výrok pravdivý alebo nepravdivý (*V utorok sa na Slovensku môžeme zobudiť do pekného slnečného, ale chladného rána.*) Aby čitateľ mohol posúdiť pravdivosť výroku, mal vedieť, že slová *teplo* a *chladný* majú opačný význam, v texte je ranné počasie charakterizované prívlastkom *chladné*, z toho vychádza, že posudzovaný výrok by bol pravdivý vtedy, keby namiesto častice už bola použitá častica *ešte*, a k slovesu by bola pripojená záporová morféma *-ne*: *V utorok ráno ešte nebude teplo*. Čitateľ teda mal realizovať rôzne kognitívne operácie. Na túto otázku odpovedala správne približne polovica (54 %) žiakov, druhá polovica žiakov (46 %) vychádzala z informácií nachádzajúcich sa v prvej polovici vety, a pri odpovedi si všimla iba prvý atribút pojmu počasie (slnečné), a usúdila, že keď svieti slnko, to obvyčajne znamená, že je teplo. Títo žiaci pritom prehliadli druhý atribút (chladné), ktorý spolu so spojkou „ale“ poukazuje na to, že v tomto prípade neplatí skúsenostná príčinná súvislosť medzi slnkom a teplom. Štvrtý výrok mal formu jednoduchej vety s negáciou: *Podľa predpovede nikde nemožno očakávať počasie teplejšie ako 20 °C*. V texte sa nachádza táto informácia: *Cez deň bude 17 – 19 stupňov, v niektorých oblastiach bude aj teplejšie*. Na obrázkoch sú uvedené nápisy s maximálnou teplotou 20 °C. Na túto otázku odpovedalo správne 63 % žiakov, kým 37 % si vybralo nesprávnu odpoveď.

V prípade otázky č. 6 žiaci mali určiť, o ktorom ročnom období je v texte reč. Informácia nebola explicitne vyjadrená v texte, odpoveď mali žiaci vyvodiť na základe názvu mesiaca a aktivovaním vlastných všeobecných vedomostí mali vybrať ročné obdobie korešpondujúce s daným mesiacom. Podiel správnych odpovedí bol 70 %. V odpovedi na prvú otázku testu – ktorá bola zameraná na vyhľadávanie explicitnej informácie – žiaci už mali určiť mesiac (teda máj), správne odpovedalo 86 % z nich. Ak porovnáme tieto dva údaje, môžeme konštatovať, že 86 % žiakov vedelo identifikovať informáciu, že v predpovedi je reč o počasí v máji, napriek tomu iba 70 % žiakov vyvodilo z tohto faktu správny úsudok, že máj je jarný mesiac). Príčinou toho môže byť, že žiaci si neboli istí, ku ktorému ročnému obdobiu zaradiť máj.⁵

Aby mohli odpovedať na otázku č. 7, žiaci si mali znova aktivovať svoje poznatky o tom, ako sa treba obliekať podľa počasia. Žiaci si pri tejto úlohe mohli vybrať viac správnych odpovedí. Samotná úloha neobsahovala upozornenie, že existuje viac správnych odpovedí, iba tvary podstatných mien mesto a odpoveď – *mestá a správne odpovede* (množné číslo) – naznačili, že žiaci môžu zakrúžkovať viac miest. Pri ostatných otázkach si mali žiaci vybrať iba jednu odpoveď a táto schéma, ktorá sa uplatnila pri iných odpovediach, ovplyvnila ich odpovede na túto otázku. Skoro tri štvrtiny žiakov (72 %) zakrúžkovali Poprad (správna odpoveď), skoro polovica (44 %) aj Bratislavu a/alebo Košice (správne odpovede) a iba 29 % označilo všetky správne odpovede.

⁵ Názvy mesiacov a ich zaradenie do ročných období je učivom prvého stupňa základnej školy.

ZÁVER

Predmetom nášho príspevku bolo testovanie čitateľskej gramotnosti žiakov 4. ročníka ZŠ na základe informačného textu s názvom *Predpoveď počasia* i otázky a analýza odpovedí žiakov podľa realizovaných kognitívnych operácií. V tabuľke č. 5 podávame sumárne údaje o správnych odpovediach žiakov podľa typu kognitívnych operácií.

Tabuľka č. 5: Podiel správnych odpovedí podľa kognitívnych operácií (pozri tab. 2., 3., 4.)

Kognitívna operácia	Správna odpoveď						Priemer správnych odpovedí
Vyhľadávanie explicitne uvedenej informácie v texte A1, A2, A8 ¹	A1 = 86 %			A2 = 70 %		A8 = 81 %	79 %
Vývodzovanie priamych záverov B3, B5	B3 = 85 %			B5 = 80 %		–	82,5 %
Interpretácia a integrácia myšlienok a informácií C4, C6, C7	C4 = 53 %	C4 = 79 %	C4 = 54 %	C4 = 63 %	C6 = 70 %	C7 = 29 %	58 %

Odpovede respondentov vo výskumnej vzorke poukazujú na to, že žiaci disponovali dostatočnými vedomosťami na to, aby vedeli správne interpretovať krátky a jednoduchý text, väčšinou dokázali integrovať nové informácie do vlastného systému schém. Ak skúmame podiel správnych odpovedí, môžeme konštatovať, že v jednoduchých otázkach s výberom odpovede si žiaci vybrali správne odpovede v rovnakom pomere pri otázkach zameraných na vyhľadávanie informácií ako pri otázkach vyžadujúcich vyvodenie priamych záverov. Viac ako tri štvrtiny testovaných žiakov 4. ročníka sú schopné identifikovať a vyhľadávať konkrétne a explicitné informácie (79 %), resp. vyvodzovať priame závery z textu (82,5 %). Zároveň však

⁶ Písmeno znamená typ kognitívnej operácie, ako sú uvedené v tabuľkách č. 2, 3, 4 číslo znamená poradie otázky.

v prípade otázok vyžadujúcich komplexnejšie kognitívne operácie, teda keď výrok je pravdivý iba za určitých podmienok, iba polovica odpovedí (58 %) bola správna – napriek tomu, že išlo o krátky a jednoduchý text. Zvlášť očividné je to v prípade otázky č. 7, zameranej na interpretáciu a integráciu myšlienok a informácií, kde podiel správnych odpovedí bol iba 29 %. Pri tejto otázke mali žiaci zväziť všetky informácie a mali zosumarizovať svoje vedomosti o texte.

Je známe, že typ a forma otázky ovplyvňujú podiel správnych odpovedí. Na základe výskumných zistení môžeme konštatovať, že výrazná väčšina žiakov úspešne zvláda jednoduché otázky s výberom jednej správnej odpovede z viacerých alternatív. Žiakom však spôsobili problémy tie úlohy, kde mali presne interpretovať otázku, resp. museli porovnať výroky v otázke pozostávajúcej z dvoch viet s hľadanou informáciou. Pri týchto otázkach sa skoro polovica žiakov domnievala, že odpoveďou na jednu časť otázky, teda poskytnutím najevidentnejšej informácie, splnila úlohu. Ak úloha pozostávala z dvoch samostatných viet, skoro tretina žiakov prehliadla pokyn v druhej vete. Ďalej možno konštatovať, že ak sa aplikuje otázka, ktorá má formu jednoduchej rozvitej vety, zároveň pravdivosť výroku nie je ničím podmienená, väčšina žiakov je schopná odpovedať na otázku správne. Na druhej strane má však väčšina žiakov problémy odpovedať na komplexné otázky, resp. na tie, ktoré obsahujú protiklad alebo negáciu, lebo v týchto prípadoch bolo potrebné vybrať odpoveď, ktorá bola platná iba za určitých podmienok. Tieto zistenia poukazujú na skutočnosť, že skoro polovica štvrtákov má problémy s viacúrovňovou interpretáciou informácií. Z analýzy údajov ďalej jednoznačne vyplýva, že vo vyučovaní treba osobitnú pozornosť venovať aj analýze otázok, ktoré majú pomáhať žiakom správne interpretovať text.

Na základe výskumných zistení zároveň chceme upozorniť na to, že asi jedna pätina žiakov 4. ročníka vybrala nesprávnu odpoveď aj pri najjednoduchších otázkach, teda keď mali vyhľadať konkrétnu informáciu v texte. Pokiaľ nebude venovaná dostatočná pozornosť cielenému rozvíjaniu kompetencií týchto žiakov, ich zostávajúce za rovesníkmi sa s veľkou pravdepodobnosťou bude zväčšovať.

Potvrdenie, spresnenie alebo vyvrátenie načrtnutých tendencií vyžaduje ďalšie výskumy. Doterajšie výsledky našich výskumov však potvrdzujú, že je potrebné skúmať problematiku porozumenia textu komplexne, podľa realizovaných kognitívnych operácií, s prihliadnutím na súčasné výsledky kognitívnej lingvistiky. Takým spôsobom možno dosiahnuť, aby sa vo vyučovaní nez dôrazňovala iba dôležitosť recepčnej textovej kompetencie, ale aby bolo možné na základe presnej diagnózy prísť k skutočnému rozvíjaniu tejto kompetencie.

Bibliografia

BLOMERT, Leo – CSÉPE, Valéria: Az olvasástanulás és -mérés pszichológiai alapjai [Psychologické základy učenia sa čítania a merania čitateľskej gramotnosti]. In: Tartalmi ke-

reték az olvasás diagnosztikus értékeléséhez. Eds. B. Csapó – V. Csépe. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 2012, s. 17 – 86.

GAVINS, Joanna: Text World Theory: An Introduction. Edinburgh: Edinburgh UP 2007. 208 s.

GEERAERTS, Dirk – CUYCKENS, Hubert (eds.): The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. New York: Oxford University Press 2007. 1 334 s.

KOVÁČOVÁ, Zuzana – CIPRIANOVÁ, Elena: Revealing the anthropocentric nature of language and the theory of the living word in the interpretation of the concepts *vidieť* ‘see’, *vedieť* ‘know’ and *veriť* ‘believe’ in the Slovak language. In: Topics in Linguistics, 2016, roč. 17, č. 2, s. 59 – 72.

KOVÁČOVÁ, Zuzana: Čítanie s porozumením ako syntaktický proces korelujúci s mentálnym modelom subjektu. In: International Journal on Language, Literature and Culture in Education, 2016, roč. 3, Special edition, s. 99 – 115.

MULLIS, Ina V.S. – MARTIN, Michael O. (eds.): PIRLS 2016 Assessment Framework. 2nd edition. United States: TIMSS & PIRLS. International Study Center, Lynch School of Education, Boston College and International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA) 2015. 200 s.

NÚCEM: PIRLS 2016. Prvé výsledky medzinárodného výskumu čitateľskej gramotnosti žiakov 4. ročníka ZŠ. Dostupný na: https://www.nucem.sk/dl/3442/Prv%C3%A9_v%C3%BDsledky_Slovenska_v_%C5%A1t%C3%BAdii_IEA_PIRLS_2016.pdf [cit. 01. 08. 2020]

TOLCSVAI NAGY, Gábor: Bevezetés [Úvod]. In: Nyelvtan. Ed. G. Tolcsvai Nagy. Budapest: Osiris Kiadó 2017, s. 23 – 74. 1 152 s.

TÓTH, Beatrix: A szövegértés fejlesztésének elmélete és gyakorlata [Teória a prax rozvíjania čitateľskej gramotnosti]. In: Magyar Nyelvőr, 2006, roč. 130, č. 4, s. 456 – 469. Dostupný na: <http://epa.oszk.hu/00100/00188/00045/pdf/130406.pdf> [cit. 05. 08. 2020]

TÓTH, László: Szöveg megértés az általános iskolában [Porozumenie textu na základnej škole]. In: Magyar Pedagógia, 2002, roč. 102, č. 3, s. 355 – 376. Dostupný na: http://www.magyarpedagogia.hu/document/laszlo_tothtext_comprehension_in_the_primary_grades.pdf [cit. 06. 09. 2020]

ZUHRI, Fauris: The Teaching of Reading Comprehension Based on The Systemic Functional Linguistics. In: Proceedings English Education – Uns International TEFL Conference. Indonesia: Solo, Central Java 2013, s. 107 – 115. Dostupný na: https://www.academia.edu/35290977/THE_TEACHING_OF_READING_COMPREHENSION_BASED_ON_SYSTEMIC_FUNCTIONAL_LINGUISTICS [cit. 14. 8. 2020]

Príloha č. 1
Predpoveď počasia
8. mája 2018 (utorok)

V **utorok** ráno sa na Slovensku môžeme zobudiť do pekného slnečného, ale chladného počasia. V Poprade bude jasno, bez dažďa, v Košiciach a Bratislave môžeme cez deň očakávať o niečo viac oblačnosti. Obloha v Štúrove bude veľmi zamračená, očakávajú sa prehánky a búrky. Cez deň má byť 17 – 19 stupňov, ale nájdú sa aj oblasti, kde bude teplejšie.

Štúrovo

Zamračené

Teplota:

17 °C

Bratislava

Polooblačno

Teplota:

18 °C

Košice

Polooblačno

Teplota:

19 °C

Poprad

Jasno

Teplota:

20 °C

Nitra

Jasno

Teplota:

20 °C

Príloha č. 2
Test čitateľskej gramotnosti a správne odpovede

1. Ktorý mesiac sa spomína v predpovedi? Zakrúžkuj písmeno pred správnou odpoveďou!
 - a) Marec
 - b) Apríl
 - c) **Máj**
 - d) November

2. Aké bude počasie v utorok ráno? Odpíš z textu!
V utorok ráno sa na Slovensku môžeme zobudiť do pekného slnečného, ale chladného počasia.

3. V ktorom meste možno očakávať najhoršie počasie? Zakrúžkuj písmeno pred správnou odpoveďou!
 - a) **Štúrovo**
 - b) Bratislava
 - c) Košice
 - d) Poprad

4. Je tvrdenie pravdivé alebo nepravdivé? Podčiarkni príslušné slovo!
 - a) V Poprade bude jasno, lebo sa zamračí. Správne – **Nesprávne**
 - b) V Štúrove možno očakávať dážď. **Správne** – Nesprávne
 - c) V utorok bude teplo už ráno. Správne – **Nesprávne**
 - d) Podľa predpovede nikde nemožno očakávať počasie teplejšie ako 20 °C. **Správne** – Nesprávne

5. Čo znamená výraz „premenlivá oblačnosť“? Zakrúžkuj písmeno pred správnou odpoveďou!
 - a) Na oblohe je iba oblak.
 - b) **Niekedy svieti slnko, niekedy je zamračená obloha.**
 - c) Očakáva sa iba slnečné žiarenie.
 - d) Bude pršať.

6. Ktoré ročné obdobie sa spomína v predpovedi? Zakrúžkuj písmeno pred správnou odpoveďou!
 - a) Leto
 - b) **Jar**
 - c) Jeseň

7. Keby som navštívil(a) tieto mestá, kam si NEMUSÍM so sebou zobrať pršíplášť alebo dáždnik? Zakrúžkuj písmeno pred správnymi odpoveďami!
- a) Štúrovo
 - b) Bratislava**
 - c) Košice
 - d) Poprad**
8. Pozri si OBRÁZKY a názvy MIEST, ktoré sú k nim v predpovedi priradené! O ktorom meste NIE JE v texte reč? Zakrúžkuj písmeno pred správnou odpoveďou!
- a) Poprad
 - b) Košice
 - c) Nitra**
 - d) Bratislava

VLASTNÉ MENÁ A MENŠINOVÉ JAZYKOVÉ ZÁKONY NA SLOVENSKU¹

JÁN BAUKO

Fakulta stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra

BAUKO, Ján: Proper names and minority language laws in Slovakia. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2020, Vol. 71, No 3, pp. 425 – 438.

Abstract: The use of official proper names is regulated by laws that contribute to the social codification and standardization of propria registration. The paper deals with minority language laws concerning the use of proper names of national minorities in Slovakia. The author gives an overview of the laws, or more precisely paragraphs dealing with the use of official anthroponyms, toponyms and names of institutions. In Slovakia, the largest national minority is Hungarian, so the paper gives examples of using the proper names of Hungarians living in Slovakia, that is, from Slovak-Hungarian bilingual municipalities. In an ethnically mixed environment, the variability of the forms of propria increases, since in the official (and non-official) sphere, proper names can be used not only in the state language, but also in the minority language. In bilingual municipalities, bilingual toponyms and names of institutions appear in both languages. Members of national minorities have the option of entering a personal name in the Register Offices in their mother tongue. Minority proper names fulfil an ethno-identification function, they are a source of individual and collective identity.

Key words: official proper names, minority language laws in Slovakia, name policy, Slovak-Hungarian bilingual environment

1. MENŠINY A PROPRIÁLNA POLITIKA

Jazyková politika je súhrn oficiálnych a verejných aktivít reprezentovaných konkrétnymi legislatívnymi aktmi regulujúcimi používanie jazyka v rámci verejného života daného štátu (Lejsková, 2015, s. 147). Jazyková politika „zahŕňa súbor opatrení, ktoré sú zamerané na zachovanie alebo zmenu postavenia jazyka alebo funkčného útvaru jazyka, na zachovanie alebo zmenu oblasti ich používania. Sú to opatrenia štátnych alebo iných spoločenských inštitúcií, ktoré sa dotýkajú spoločenského statusu jazyka ako komunikačného prostriedku“ (Dolník, 2010, s. 248).² Jazyky sú funkčne diferencované, čo naznačujú aj pomenovania štátny, resp. úradný jazyk, jazyk menšiny a pod.

¹ Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 1/0170/18 *Menšinová varieta maďarského jazyka na Slovensku*.

² K problematike jazykovej politiky na Slovensku p. Dolník, 2010; Doruľa (ed.), 2009; Franková, 2009; Gbúrová, 2009; Kralčák, 2009; Krausová, 2011; Ondrejovič, 2008; Ondrejovič – Vrábľová – Krausová (eds.), 2013; Šatava 2009; Wachtarczyková – Satinská – Ondrejovič (eds.), 2015 a ďalší.

Súčasťou jazykovej politiky je propriálna politika, ktorá prostredníctvom legislatívy reguluje používanie úradných vlastných mien. Legislatívne nariadenia tohto typu prispievajú k spoločenskej kodifikácii a štandardizovaniu zápisu oficiálnych vlastných mien do matriky i iných úradných dokumentov. Medzi zákonmi sa objavujú aj paragrafy, ktoré sa týkajú používania proprií národnostných menšín (pozri Bauko, 2015, s. 80 – 83; 2019b, s. 63 – 70; Walkowiak, 2011).

Vplyvom jazykovej politiky na propriálnu sféru jazyka sa venovala aj 2. československá onomastická konferencia (1987) s názvom *Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry* (Majtán (ed.), 1989). Interpretáciou zákonných opatrení v oblasti národnostných menšín a proprií na Slovensku sa v onomastickej, resp. lingvistickej literatúre zaoberalo v minulosti menej bádateľov (pozri Bauko, 2019a, b; Lanstyák, 2000; Lanstyák – Szabómihály, 2002; Lanstyák – Szabómihály (eds.), 2011; Misadová, 2017; Szabómihály, 1998; 2007; 2020; Vörös, 2004; 2011).

Môžeme byť aj svedkami toho, keď štátna moc obmedzuje používanie a vizuálnu prítomnosť menšinových vlastných mien. Napríklad v 90. rokoch minulého storočia sa v maďarských menšinových médiách na Slovensku používali výrazy *propriálna vojna* (maď. *névháború*) a *tabuľová vojna* (maď. *táblaháború*). Poukazovali na obdobie po Nežnej revolúcii, keď bol schválený nový zákon o štátnom jazyku, ktorý obmedzoval používanie proprií v menšinovom jazyku (s témou súvisiace články z rokov 1990 – 1994 z maďarskej tlače na Slovensku sú uverejnené v publikácii Zalabai (ed.), 1995).

Na to, že sa propriálna politika, resp. propriálne zákony môžu stať aj predmetom monografického spracovania, poukazujú knihy Zoltána Megyeri-Pálffiho (2013), ktorý sa zaoberá vývinom právnej regulácie osobných mien v Maďarsku od konca 18. storočia až po súčasnosť, a Justyny B. Walkowiakovej (2016), ktorá pojednáva o teórii a praxi v oblasti propriálnej politiky v používaní úradných antroponým vo viacerých krajinách.

Jazyková politika ovplyvňuje používanie úradných vlastných mien národnostných menšín. Vo viackrát novelizovanom zákone (naposledy modifikovaný v zákone č. 287/2012 Z. z.) o používaní jazykov národnostných menšín č. 184/1999 Z. z. (pozri aj v Ústave Slovenskej republiky štvrtý oddiel – čl. 33, 34 – o právach národnostných menšín a etnických skupín) sa píše, že Slovenská republika rešpektuje „ochranu a rozvoj základných práv a slobôd jej občanov, ktorí sú osobami patriacimi k národnostnej menšine“. Uznáva „význam materinských jazykov občanov Slovenskej republiky ako prejav kultúrneho bohatstva štátu, majúc na zreteli vytvorenie demokratickej, tolerantnej a prosperujúcej spoločnosti v podmienkach integrujúceho sa Európskeho spoločenstva. Ak občania Slovenskej republiky, ktorí sú osobami patriacimi k národnostnej menšine a majú trvalý pobyt v danej obci, tvoria podľa dvoch po sebe nasledujúcich sčítaniach obyvateľov v obci najmenej 15 %³ obyvateľov,

³ Podľa pôvodného znenia zákona č. 184/1999 Z. z. je možné používať jazyk menšiny v úradnom styku v obciach, kde podiel príslušníkov danej menšiny presahuje 20 %. Podľa novely z roku 2011 sa táto hranica znížila na 15 %, uplatňovať sa má až po roku 2021.

majú právo v tejto obci používať v úradnom styku jazyk menšiny“. (Zoznam týchto obcí nájdeme v prílohe zákona č. 191/1994 Z. z. o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín.)

Na Slovensku sa podľa demografických údajov z roku 2011 obyvateľstvo hlásilo k jednotlivým národnostiam (pozri tabuľku č. 1) nasledovne: 8,5 % k maďarskej, 2 % k rómskej; po 0,6 % k rusínskej a českej; po 0,1 % k ukrajinskej, nemeckej, moravskej a poľskej; pod 0,1 % k ruskej, bulharskej, chorvátskej, srbskej a židovskej; 0,2 % k inej národnosti; až 7 % obyvateľov neuviedlo v dotazníkoch svoju národnostnú príslušnosť. V krajine je najpočetnejšou národnostnou menšinou maďarská, preto pri propriálnych zákonoch uvádzame príklady z používania vlastných mien Maďarov žijúcich na Slovensku, resp. zo slovensko-maďarských bilingválnych obcí. Podľa posledného sčítania obyvateľov Slovenska z roku 2011 sa hlásilo k maďarskej národnosti 458 467 občanov (8,5 %), a 508 714 osôb (9,4 %) uviedlo za svoj materinský jazyk maďarčinu.

Tabuľka č. 1: Národnostné zloženie Slovenskej republiky podľa sčítania obyvateľov z rokov 2011, 2001, 1991

Demografické údaje Slovenskej republiky						
	2011		2001		1991	
	Počet obyvateľov	%	Počet obyvateľov	%	Počet obyvateľov	%
celkovo	5 397 036	100,0	5 379 455	100,0	5 274 335	100,0
Národnosť						
slovenská	4 352 775	80,7	4 614 854	85,8	4 519 328	85,7
maďarská	458 467	8,5	520 528	9,7	567 296	10,8
rómska	105 738	2,0	89 920	1,7	75 802	1,4
rusínska	33 482	0,6	24 201	0,4	17 197	0,3
česká	30 367	0,6	44 620	0,8	52 884	1,0
ukrajinská	7 430	0,1	10 814	0,2	13 281	0,3
nemecká	4 690	0,1	5 405	0,1	5 414	0,1
moravská	3 286	0,1	2 348	0,0	6 037	0,1
poľská	3 084	0,1	2 602	0,0	2 659	0,1
ruská	1 997	0,0	1 590	0,0	1 389	0,0
bulharská	1 051	0,0	1 179	0,0	1 400	0,0
chorvátska	1 022	0,0	890	0,0	–	–
srbská	698	0,0	434	0,0	–	–
židovská	631	0,0	218	0,0	134	0,0
ostatné	9 825	0,2	5 350	0,1	2 732	0,1
neznáme	382 493	7,0	54 502	1,0	8 782	0,2

V národnostne zmiešanom prostredí sa zvyšuje variabilita tvarov proprií, v úradnej i neúradnej sfére sa môžu používať vlastné mená nielen v štátnom, ale aj v menšinovom jazyku. Bilingválni používatelia jazyka majú schopnosť alternatívneho používania vlastných mien z dvoch (alebo viacerých) jazykov pri písomnej i ústnej komunikácii s ostatnými v závislosti od situácie, prostredia a jazyka, v ktorom sa táto komunikácia uskutočňuje. Spoločenské prostredie, jazykovo-komunikačná situácia i pragmatické činitele vplyvajú na výber propria z jedného či z druhého jazyka. Zákony týkajúce sa národnostných menšín ovplyvňujú používanie vlastných mien v úradnej sfére.

2. ÚRADNÉ ANTROPONYMÁ A MENŠINOVÉ JAZYKOVÉ ZÁKONY

S citovaním a interpretáciou zákonov týkajúcich sa zapisovania úradných antroponým (Valentová, 2017) sa stretávame v onomastike najmä v slovníkoch rodných mien (pozri Fercsik – Raátz, 2009; Knappová, 2010; Majtán – Považaj, 1998; Ugróczky, 1997).

Na Slovensku sa pri zápise úradného osobného mena v súčasnosti vychádza zo zákonov Národnej rady Slovenskej republiky č. 300/1993 Z. z. o mene a priezvisku, č. 154/1994 Z. z. o matrikách, ktorý bol modifikovaný v zákone č. 420/2006 Z. z. (úplné znenie zákona č. 154/1994 Z. z. o matrikách).

V zákone č. 300/1993 Z. z. o mene a priezvisku sa píše, že každý musí mať meno i priezvisko. Úradné antroponymum je základným identifikačným znakom každej osoby, tvorí neoddeliteľnú súčasť identity človeka. Paragraf 7 sa zmieňuje o tom, že „povolenie na zmenu priezviska nie je potrebné, ak ide o zmenu priezviska spočívajúcu: a) v zápise ženského priezviska osoby inej ako slovenskej národnosti bez koncovky⁴ slovenského prechýľovania; b) v úprave priezviska v súlade s pravopisom jazyka národnostnej menšiny“.

V zákone o matrikách č. 420/2006 (úplné znenie zákona č. 154/1994 Z. z. o matrikách) sa vzťahuje na národnostné menšiny paragraf 16 a paragraf 19. Podľa § 16 sa zapíše „ženské priezvisko osoby inej ako slovenskej národnosti bez koncovky slovenského prechýľovania: a) ak o to požiadajú rodičia pri zápise priezviska ich dieťaťa ženského pohlavia do knihy narodení; b) ak o to požiadajú žena pri zápise uzavretia manželstva do knihy manželstiev; c) ak o to požiadajú žena v súvislosti so zápisom rozhodnutia o zmene priezviska“.

V § 19 je viacero odsekov, ktoré sa týkajú používania úradných antroponým národnostných menšín. V odseku 3 sa píše, že „v rodnom liste osoby inej ako slovenskej národnosti, ktorej meno nebolo do 31. decembra 1993 zapísané v matrike v jej materinskom jazyku, ale v slovenskom ekvivalente, sa meno uvedie v jej mate-

⁴ V zákonoch sa nesprávne uvádza koncovka namiesto prípona, pretože termín koncovka sa v slovenskej jazykovede využíva pri ohýbaní slov.

rinskem jazyku latinkou, ak o to písomne požiada. Žiadosť musí obsahovať vyhlásenie o národnosti žiadateľa. Všetky ďalšie úradné výpisy a potvrdenia sa vyhotovia s takýmto tvarom mena“. Odsek 4 sa zmieňuje o tom, že „osoba, ktorej meno je zapísané v matrike v inom ako slovenskom jazyku a neskorší výpis z matriky jej bol vyhotovený s menom v slovenskom ekvivalente, môže požiadať o výpis z matriky s menom v pôvodnom znení“. V odseku 6 sa dočítame, že „v rodnom liste alebo sobášnom liste ženy, ktorej sa tento úradný výpis týka, sa jej priezvisko uvedie bez koncovky slovenského prechýľovania, ak o to písomne požiada“. V odseku 8 sa píše, že „na zapísanie zmeny tvaru mena a priezviska podľa odsekov 3, 4 a 6 v úradnom výpise sa nevzťahujú ustanovenia osobitného zákona o zmene mena a zmene priezviska a tento úkon nepodlieha poplatkovej povinnosti“.

Podľa zákona o matrikách č. 420/2006 (úplné znenie zákona č. 154/1994 Z. z. o matrikách) teda môže občan patriaci k inej ako slovenskej národnosti žiadať o zapísanie mena vo svojom materinskom jazyku alebo o opravu v minulosti nesprávne zapísaného mena. Zákon zabezpečí zapisovanie priezvisk žien, ktoré nemajú slovenskú národnosť, bez prechýľovacej prípony *-ová*. Národnostné menšiny žijúce na Slovensku využívajú možnosti tohto zákona v menšom pomere, väčšina z nich zaznamenáva do úradných dokumentov svoje osobné meno, resp. meno svojho dieťaťa podľa slovenských noriem (Bauko, 2013).

Maďarskú národnostnú menšinu na Slovensku charakterizuje dvojaké používanie rodného mena i priezviska (Bauko, 2020). V úradnej sfére sa zaznamenávajú osobné mená väčšinou podľa slovenskej normy, t. j. poradie mien je rodné meno + priezvisko (napr. *František Varga*) a ženské priezviská sa tvoria prechýľovacou príponou *-ová* (napr. *Alžbeta Nagyová*). V neúradnej ústnej i písomnej komunikácii sa používajú najmä maďarské tvary, poradie mena je vtedy opačné: priezvisko + rodné meno, k priezvisku žien sa nepripája sufix *-ová* (napr. *Varga Ferenc, Nagy Erzsébet*), čo vyplýva z toho, že Maďari žijúci na Slovensku sú dominantne bilingválni, v rodine a v okruhu priateľov sa rozprávajú väčšinou po maďarsky a tomu zodpovedajú aj formy oslovenia. Používanie jednotlivých tvarov (napr. *Helena Tóthová : Tóth Ilona, Dezider Horváth : Horváth Dezső*) sa viaže predovšetkým k jazykovému kontextu. Dvojaké používanie rodného mena sa môže objaviť v písomnej podobe zriedkavo aj naraz, v nezvyčajnom tvare, napr. *Juraj Mészáros György* (na vizitke), *Ernest Kocsis Ernő* (v regionálnej tlači), *Karol Harmos Károly* (na pamätnej tabuli).

Ľudia, ktorí si dajú zapísať do matriky osobné meno v podobe zodpovedajúcej úzu menšinového jazyka, to považujú za dôležitú súčasť etnickej identity (Bauko, 2014). Na maďarskú národnosť nositeľa/nositeľky mena (resp. dvoch/troch mien – na Slovensku je možné zapísať do matriky jednej osobe najviac tri rodné mená) na Slovensku poukazujú napr. ženské rodné mená *Ajándék, Boglárka, Boróka, Csenge, Csepke, Csilla, Emese, Enikő, Ildikó, Kincső, Napsugár, Tünde, Villő, Virág*; mužské rodné mená *Álmos, Ákos, Bence, Bendegúz, Botond, Bulcsú, Csaba, Csongor, Előd, Gergő, Lehel, Levente, Örs, Szabolcs, Tiborc, Zalán, Zente, Zoltán, Zsolt, Zsombor*,

ktoré pochádzajú z maďarskej mennej sústavy a nemajú ekvivalent v slovenskom jazyku.

Ak má maďarský tvar mena v slovenčine ekvivalent, rodičia majú možnosť zapísať do matriky meno v jednom alebo druhom jazyku, resp. nositelia mena môžu požiadať aj o zmenu zápisu mena do materinského jazyka: napr. *Ágnes – Agneša/Agnesa, Erzsébet – Alžbeta, Éva – Eva, Ilona – Helena, Katalin – Katarína, Krisztina – Kristína, Mónika – Monika, Szilvia – Silvia, Zsuzsanna – Zuzana, Zsanett – Žaneta; Ádám – Adam, Gábor – Gabriel, Imre – Imrich, István – Štefan, János – Ján, József – Jozef, László – Ladislav, Márk – Marek, Péter – Peter, Tamás – Tomáš.*

Rodičia niekedy vedome vyberajú určité rodné meno pre dieťa aj podľa toho, že jeho tvar je totožný v oboch jazykoch, čím sa vyhýbajú aj tomu, aby sa meno používalo v jednotlivých jazykoch v rôznych podobách, napr. *Albert, Andrea, Angelika, Anna, Dávid, Júlia, Laura, Mária, Tamara, Tibor, Viktória.*

Po uzavretí manželstva má žena viacero možností pri výbere priezviska (pozri Bauko, 2016; Garančová – Kopásková, 2009; Misadová, 2017; Valentová, 2013): môže používať priezvisko manžela; môže si ponechať rodné priezvisko a nebude používať priezvisko manžela; môže úradne používať dvojčlené priezvisko (súčasne priezvisko manžela + rodné priezvisko). Používanie dvoch priezvisk po uzavretí manželstva ustanovuje zákon o rodine č. 36/2005 Z. z. v § 6, ods. 3: „Snúbenci pri uzavieraní manželstva pred matričným úradom alebo pred orgánom cirkvi aj súhlasne vyhlásia, či: a) priezvisko jedného z nich bude ich spoločným priezviskom, b) si ponechajú svoje doterajšie priezviská, alebo c) priezvisko jedného z nich bude ich spoločným priezviskom a jeden z nich si zároveň ako druhé priezvisko v poradí ponechá svoje doterajšie priezvisko; snúbenec, ktorý už má dve priezviská, uvedie, ktoré z doterajších priezvisk bude uvedené ako druhé priezvisko v poradí po uzavretí manželstva.“

Úradné osobné meno môžu mať ženy maďarskej národnosti na Slovensku zapísané do matrik v nasledujúcich podobách (uvádzame jeden názorný príklad):

1. Pri narodení, za slobodna:

- a) rodné meno v slovenskom tvare + priezvisko v neprechýlenej podobe: *Katarína Kiss,*
- b) rodné meno v slovenskom tvare + priezvisko v prechýlenej podobe: *Katarína Kissová,*
- c) rodné meno v maďarskom tvare + priezvisko v neprechýlenej podobe: *Katalin Kiss,*
- d) rodné meno v maďarskom tvare + priezvisko v prechýlenej podobe: *Katalin Kissová.*

2. Po uzavretí manželstva:

- a) rodné meno v slovenskom/maďarskom tvare + rodné priezvisko v neprechýlenej podobe: *Katarína/Katalin Kiss,*
- b) rodné meno v slovenskom/maďarskom tvare + rodné priezvisko v prechýlenej podobe: *Katarína/Katalin Kissová,*

- c) rodné meno v slovenskom/maďarskom tvare + priezvisko manžela v neprechýlenej podobe: *Katarína/Katalin Kocsis*,
- d) rodné meno v slovenskom/maďarskom tvare + priezvisko manžela v prechýlenej podobe: *Katarína/Katalin Kocsisová*,
- e) rodné meno v slovenskom/maďarskom tvare + priezvisko manžela v neprechýlenej podobe + rodné priezvisko v neprechýlenej podobe: *Katarína/Katalin Kocsis Kiss*,
- f) rodné meno v slovenskom/maďarskom tvare + priezvisko manžela v prechýlenej podobe + rodné priezvisko v neprechýlenej podobe: *Katarína/Katalin Kocsisová Kiss*,
- g) rodné meno v slovenskom/maďarskom tvare + priezvisko manžela v neprechýlenej podobe + rodné priezvisko v prechýlenej podobe: *Katarína/Katalin Kocsis Kissová*,
- h) rodné meno v slovenskom/maďarskom tvare + priezvisko manžela v prechýlenej podobe + rodné priezvisko v prechýlenej podobe: *Katarína/Katalin Kocsisová Kissová*.

3. ÚRADNÉ TOPONYMÁ A MENŠINOVÉ JAZYKOVÉ ZÁKONY

Štandardizácia geografického názvoslovia je súbor opatrení zabezpečujúci jednotnosť geografických názvov a záväznosť ich používania. Vykonáva sa v súlade s § 18 zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 215/1995 Z. z. o geodézii a kartografii v znení neskorších predpisov, v súlade s § 14 až 17 vyhlášky Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky č. 300/2009 Z. z., ktorou sa vykonáva zákon č. 215/1995 Z. z., podľa zásad spisovnej slovenčiny a v súlade s rezolúciami konferencií OSN o štandardizácii geografického názvoslovia. Úrad geodézie, kartografie a katastra určuje slovenské štandardizované názvy nesídelných, sídelných i mimozemských geografických objektov; štandardizovanie toponým v jazykoch národnostných menšín nie je súčasťou činnosti úradu.

Používanie úradných toponým v jazykoch národnostných menšín regulujú niektoré zákony. Zákon č. 191/1994 Z. z. o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín (tzv. tabuľový zákon) ustanovuje, že obce, v ktorých príslušníci národnostnej menšiny tvoria najmenej 15 % obyvateľstva, sa označujú v jazyku národnostnej menšiny na samostatných dopravných značkách označujúcich začiatok a koniec obce, ktoré sa umiestňujú pod dopravné značky s názvom obce v štátnom jazyku. Označenie obce v jazyku menšiny sa v obci môže uvádzať aj pri označení železničnej stanice, autobusovej stanice, letiska a prístavu. Zoznam označenia obcí v jazykoch národnostných menšín je uvedený v prílohe tohto zákona podľa jednotlivých okresov. Napr. v okrese Komárno je tridsaťsedem slovensko-maďarských dvojjazyčných názvov obcí: *Bajč – Bajcs*, *Bátorove Kosihy – Bátorkeszi*, *Bodza – Bogya*, *Bodzianske Lúky – Bogyarét*, *Brestovec – Szilas*, *Búč – Búcs*, *Čalovec – Megyeracs*, *Či-*

čov – Csicsó, Dedina Mládeže – Ifjúságfalva, Holiare – Gellér, Hurbanovo – Ógyalla, Chotín – Hetény, Imeľ – Imely, Iža – Izsa, Kameničná – Keszegfalva, Klížska Nemá – Kolozsnéma, Kolárovo – Gúta, Komárno – Komárom, Kravany nad Dunajom – Karva, Marcelová – Marcelháza, Martovce – Martos, Moča – Dunamocs, Modrany – Madar, Nesvady – Naszvad, Okoličná na Ostrove – Ekel, Patince – Pat, Pribeta – Perbete, Radvaň nad Dunajom – Dunaradvány, Sokolce – Lakszakállas, Svätý Peter – Szentpéter, Tôň – Tany, Trávník – Füß, Veľké Kosihy – Nagykeszi, Virt – Virt, Vrbová nad Váhom – Vágfüzes, Zemianska Olča – Nemesócsa, Zlatná na Ostrove – Csallóközaranyos.

Daný zákon však aj obmedzuje používanie menšinových názvov obcí, lebo v § 2 uvádza, že v úradnom styku, najmä na verejných listinách, pečiatkach obcí, kartografických dielach a v poštovom styku sa používajú názvy obcí výlučne v štátnom jazyku. Obec môže formou hlasovania rozhodnúť o zmene označenia obce, ak sa na ňom zúčastní nadpolovičná väčšina obyvateľov obce oprávnených voliť a ak zaň platným spôsobom hlasovalo aspoň 80 % obyvateľov obce, ktorí sa zúčastnili na hlasovaní.

Zákon o používaní jazykov národnostných menšín č. 184/1999 Z. z. uvádza, že obec môže na svojom území označovať ulice a iné miestne geografické značenia aj v jazyku menšiny. Vyhláška Ministerstva vnútra Slovenskej republiky č. 31/2003 Z. z. ustanovuje podrobnosti o označovaní ulíc a iných verejných priestranstiev. Paragraf 3 sa zmieňuje o tom, že obce, ktoré sú uvedené v osobitnom predpise, môžu označiť názvy ulíc a ďalšie orientačné údaje aj v jazyku národnostnej menšiny. Názvy ulíc v jazyku národnostnej menšiny sa uvádzajú spravidla na jednej orientačnej tabuli pod názvom ulice v štátnom jazyku; to platí aj o označovaní ulíc ďalšími orientačnými údajmi v jazyku národnostnej menšiny. V jednotlivých obciach názvy ulíc predkladá názvoslovná komisia zložená z poslancov obecného zastupiteľstva (prípadne doplnená o odborníkov z radov občanov) na schválenie obecnému zastupiteľstvu. Ako príklad uvádzame obec Imeľ (okres Komárno), ktorá schválila všeobecne záväzným nariadením č. 3/2015 o označovaní ulíc a verejných priestranstiev názvy 42 ulíc v slovenskom a maďarskom jazyku: *Agátová – Akácfa utca, Bajčská – Bajcsi utca, Bohatská – Bagotai utca, Cesta stará – Öregföldi út, Cintorínska – Temető utca, Dlhá – Hosszú utca, Dolná – Alsó utca, Družstevná – Szövetkezet utca, Hlavná – Fő utca, Horná – Felső utca, Hradná – Vár utca, Hurbanovská – Ógyallai utca, Jabloňová – Almafa utca, Javorová – Jávorfalva utca, Jazminová – Jázmin utca, Kostolná – Templom utca, Krajná – Szélső utca, Krátka – Rövid utca, Kvetná – Virág utca, Lesná – Erdő utca, Lipová – Hársfa utca, Malá – Kis utca, Malá okružná – Kis körút, Nám. Jozefa Blaskovicsa – Blaskovics József tér, Nová – Új utca, Obchodná – Üzlet utca, Orechový rad – Diófasor, Piesková – Homok utca, Riečna – Folyó utca, Slničná – Napsugár utca, Smreková – Fenyves utca, Studená dolina – Hideg oldal, Školská – Iskola utca, Športová – Sport utca, Tichá – Csendes utca, Topoľová – Nyárfalva utca, Tulipánová – Tulipán utca, Veterná – Szeles utca, Vodná – Viz utca, Vršky – Partok, Zdravotnícka – Egészségügyi utca, Žabia – Béka utca.*

Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) v § 13 ustanovuje používanie geografických názvov v učebniciach, učebných textoch a pracovných zošitoch. V súlade s právom detí a žiakov patriacich k národnostným menšinám a etnickým skupinám na vzdelanie v ich materinskom jazyku sa v učebniciach, ako aj v učebných textoch a pracovných zošitoch vydávaných v jazyku národnostnej menšiny uvádzajú geografické názvy nasledovným spôsobom: a) geografické názvy, ktoré sú vžitá a zaužívané v jazyku národnostnej menšiny, sa uvádzajú dvojjazyčne, a to najprv v jazyku príslušnej národnostnej menšiny a následne v zátvorke alebo za lomkou v štátnom jazyku, a to spôsobom, ktorý bol používaný v učebniciach schválených v rokoch 2002 až 2006; b) kartografické diela sa uvádzajú v štátnom jazyku; c) na konci učebnice sa uvedie súhrnný prehľad geografických názvov vo forme slovníka v jazyku národnostnej menšiny a v štátnom jazyku.

4. ÚRADNÉ NÁZVY INŠTITÚCIÍ A MENŠINOVÉ JAZYKOVÉ ZÁKONY

V národnostne zmiešaných obciach Slovenska sa objavujú názvy inštitúcií (úradov, škôl, obchodov, pohostinstiev atď.) nielen v štátnom, ale aj v menšinovom jazyku.

Dvojjazyčné názvy sú charakteristické pre školy s vyučovacím jazykom národnostnej menšiny. Zákon č. 596/2003 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve ustanovuje v § 21 označovanie škôl, školských zariadení, stredísk praktického vyučovania alebo pracovísk praktického vyučovania. Škola, kde sa výchovno-vzdelávací proces uskutočňuje v triedach v slovenskom jazyku a súčasne v jazyku národnostných menšín, má vo svojom názve druh a typ školy uvedený v slovenskom jazyku a v jazyku príslušnej národnostnej menšiny (napr. *Stredná odborná škola obchodu a služieb – Kereskedelmi és Szolgáltatási Szakközépiskola*, *Stredná priemyselná škola – Ipari Szakközépiskola*). Škola, kde sa výchovno-vzdelávací proces uskutočňuje iba v jazyku národnostných menšín, má v názve uvedený aj vyučovací jazyk školy a druh a typ školy sa uvádza v slovenskom jazyku a v jazyku príslušnej národnostnej menšiny (napr. *Cirkevná základná škola s materskou školou Marianum s vyučovacím jazykom maďarským – Marianum Magyar Tannyelvű Egyházi Óvoda és Alapiskola*, *Gymnázium Petra Pázmánya s vyučovacím jazykom maďarským – Pázmány Péter Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium*). Sídlo školy sa uvádza v slovenskom jazyku; ak je sídlom školy obec, v ktorej príslušníci národnostnej menšiny tvoria najmenej 15 % obyvateľstva, uvedie sa sídlo aj v jazyku národnostnej menšiny.

Zákon o používaní jazykov národnostných menšín č. 184/1999 Z. z. uvádza, že označenie orgánu verejnej správy umiestnené na budovách sa v obci, kde príslušníci národnostnej menšiny tvoria najmenej 15 % obyvateľstva, uvádza popri štátnom ja-

zyku aj v jazyku menšiny. V slovensko-maďarských bilingválnych obciach sa uvádzajú názvy úradov, resp. ich jednotlivých oddelení väčšinou dvojjazyčne: napr. *Mestský úrad Komárno – Városi Hivatal Komárom, Oddelenie sociálnych vecí – Szociális Ügyek Osztálya, Bytové oddelenie – Lakásügyi Osztály, Oddelenie daní a poplatkov – Adó- és Illetékkezelési Osztály, Referát plánovania a účtovania – Tervezési és Könyvelési Osztály, Odbor územného rozvoja, výstavby a správy majetku – Területfejlesztési, Építési és Vagyonkezelési Főosztály* atď.

5. PROPRIÁ A MENŠINOVÉ ZÁKONY V MEDZINÁRODNÝCH DOKUMENTOCH

Používanie vlastných mien v jazyku národnostnej menšiny podporujú aj niektoré medzinárodné dokumenty, ktoré interpretujú jazykovú rôznorodosť ako jeden z najhodnotnejších elementov európskeho kultúrneho dedičstva a zaručujú rovnosť občanov pred zákonom bez ohľadu na ich pôvod, rasu, náboženstvo alebo národnosť. Prijatie zákona o menšinových jazykoch bolo jednou z podmienok Európskej únie na začatie prístupových rokovaní o vstupe do európskeho spoločenstva (Gbúrová, 2009, s. 80).

V zmluve o dobrom susedstve a priateľskej spolupráci medzi Slovenskou republikou a Maďarskou republikou, ktorá bola podpísaná 19. marca 1995 v Paríži a nadobudla platnosť 15. mája 1996, sa píše, že osoby patriace k národnostným menšinám tvoria integrálnu súčasť spoločnosti a prispievajú k obohacovaniu jej života, ako aj k prehĺbovaniu dôvery, priateľstva a spolupráce medzi krajinami, ktoré cítia zodpovednosť za to, aby poskytli ochranu a napomohli zachovaniu a prehĺbeniu národnostnej alebo etnickej, kultúrnej, náboženskej a jazykovej identity menšín žijúcich na ich území. Článok 14 sa znieňuje aj o propriách: menšiny majú právo – v súlade s vnútroštátnym právnym poriadkom a prijatými medzinárodnými záväzkami – používať svoj materinský jazyk v úradnom styku, uvádzať názvy obcí, v ktorých žijú, názvy ulíc a iných verejných priestranstiev, miestopisné údaje, nápisy a informácie na verejných priestranstvách vo svojom materinskom jazyku, zapisovať a používať svoje mená a priezviská v tomto jazyku.

Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín, ktorý bol podpísaný za Slovenskú republiku 1. februára 1995 v Štrasburgu a nadobudol platnosť 1. februára 1998, obsahuje informácie o používaní proprií národnostných menšín. Každá osoba patriaca k národnostnej menšine má právo používať svoje priezvisko (meno po otcovi) a meno v jazyku menšiny a právo na jeho oficiálne uznanie v zhode s postupmi, ktoré poskytuje ich právny systém; má právo v jazyku svojej menšiny uvádzať označenia, nápisy a ďalšie informácie súkromného charakteru určené verejnosti. V oblastiach tradične obývaných významným počtom osôb patriacich k národnostným menšinám sa uvádzajú tradičné miestne názvy, názvy ulíc a ďalšie miestopisné údaje určené pre verejnosť aj v jazyku menšiny, ak je o takéto označenia dostatočný záujem.

Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov, ktorá bola podpísaná v mene Slovenskej republiky 20. februára 2001 v Štrasburgu a nadobudla platnosť 1. januára 2002, podporuje používanie alebo prevzatie tradičných a správnych miestnych názvov v regionálnych alebo menšinových jazykoch, a ak je to potrebné, spoločne s pomenovaním v oficiálnom jazyku či jazykoch. Na základe požiadavky dotknutých osôb umožňuje používanie alebo prevzatie priezviska v regionálnych alebo menšinových jazykoch.

6. ZÁVER

Používanie oficiálnych vlastných mien je regulované zákonmi, ktoré prispievajú k spoločenskej kodifikácii a standardizovaniu zapisovania proprií. Príspevok sa zaoberá menšinovými jazykovými zákonmi, ktoré sa týkajú používania vlastných mien v jazykoch národnostných menšín na Slovensku. Autor podáva prehľad zákonov, resp. paragrafov, ktoré ustanovujú používanie úradných antroponým, toponým a názvov inštitúcií spolu s príkladmi používania vlastných mien Maďarov žijúcich na Slovensku, resp. zo slovensko-maďarských bilingválnych obcí (porov. Žigo, 2015).

Zákony vzťahujúce sa na používanie proprií umožňujú používanie antroponým, toponým i názvov inštitúcií v úradnej sfére v jazyku národnostných menšín. Občania patriaci k inej ako slovenskej národnosti môžu žiadať zapísanie osobného mena do matriky vo svojom materinskom jazyku. V obciach, kde príslušníci národnostnej menšiny tvoria najmenej 15 % obyvateľstva, sa názvy obcí, ulíc a inštitúcií objavujú dvojjazyčne, v štátnom i menšinovom jazyku. Menšinové vlastné mená plnia etnoidentifikačnú funkciu, sú zdrojom individuálnej i kolektívnej identity. Národnostné menšiny obohacujú propriálny systém každej krajiny.

Bibliografia

BAUKO, Ján: A keresztnév használatára magyar-szlovák kétnyelvű környezetben [Používanie rodných mien v maďarsko-slovenskom dvojjazyčnom prostredí]. In: Tulajdonnév és a kétnyelvűség kontextusában. Eds. J. Bauko – K. Benyovszky. Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 2013, s. 5 – 27.

BAUKO, Ján: A tulajdonnév identitásjelölő funkciója [Etnoidentifikačná funkcia vlastného mena]. In: A név és a kétnyelvűség kontextusában. Eds. J. Bauko – K. Benyovszky. Nitra – Budapešť: Fakulta stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre – Maďarská semiotická spoločnosť 2014, s. 78 – 96.

BAUKO, Ján: Bevezetés a szociolingvisztikába [Úvod do socioonomastiky]. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2015. 172 s.

BAUKO, Ján: Prechýľovanie priezvisk u žien maďarskej národnosti na Slovensku. In: Jazykovedné štúdie XXXIII. Prechýľovanie áno – nie? Eds. L. Molnár Satinská – I. Valentová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2016. s. 79 – 88.

BAUKO, Ján: Propriálno-semiotický obraz bilingválnych obcí Slovenska. In: Konvergenca a divergenca v propriálnej sfére. 20. slovenská onomastická konferencia. Eds. A. Chomová – J. Krško – I. Valentová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2019a, s. 138 – 148.

BAUKO, Ján: Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában [Spoločenské fungovanie proprií. Maďarské onomastické výskumy na Slovensku]. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke 2019b. 228 s.

BAUKO, Ján: Contact phenomena in the use of personal names of Slovakia Hungarians. In: Pluricentric Languages Worldwide – Dominant and Non-dominant Varieties (NDV6) The pluricentricity of Hungarian – Linguistic, educational and language political aspects. Eds. I. Vančo – R. Muhr – I. Kozmács – M. Huber. Frankfurt am Main: Peter Lang 2020, s. 83 – 98.

DOLNÍK, Juraj: Teória spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu). Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV 2010. 300 s.

DORULA, Ján (ed.): Pohľady do problematiky slovensko-maďarských vzťahov. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov 2009. 84 s.

FERCSIK, Erzsébet – RAÁTZ, Judit: Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek [Encyklopédia rodných mien. Najfrekvencovanejšie ženské a mužské mená]. Budapest: Tinta Könyvkiadó 2009. 440 s.

FRANKOVÁ, Monika: Jazyková politika v slovanskom kontexte v XX. storočí a jej súčasné tendencie. In: VARIA XVIII. Zborník príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov. Eds. M. Ološtiak – M. Ivanová – L. Gianitsová-Ološtiaková. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove – Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 2009, s. 128 – 138.

GARANČOVSKÁ, Lenka – KOPÁSKOVÁ, Ivana: Po svadbe s dvomi priezviskami. In: VARIA XVIII. Zborník príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov. Eds. M. Ološtiak – M. Ivanová – L. Gianitsová-Ološtiaková. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove – Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 2009, s. 161 – 167.

GBÚROVÁ, Marcela: Politika v jazyku, jazyk v politike. Politologicko-historická analýza novely jazykového zákona. Bratislava: Kubko Goral 2009. 232 s.

KNAPPOVÁ, Miloslava: Jak se bude vaše dítě jmenovat? Praha: Academia 2010. 784 s.

KRALČÁK, Ľubomír: Dynamika súčasnej slovenčiny. Sociolingvistické aspekty dynamiky jazyka. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2009. 144 s.

KRAUSOVÁ, Anežka: Práva národnostných menšín u nás a v Európe. In: Slovenská reč, 2011, roč. 76, č. 4, s. 229 – 234.

LANSTYÁK, István: A magyar nyelv Szlovákiában [Maďarský jazyk na Slovensku]. Budapest – Pozsony: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – Kalligram 2000. 368 s.

LANSTYÁK, István – SZABÓMIHÁLY, Gizella: Magyar nyelvertervezés Szlovákiában [Perspektívy používania maďarského jazyka na Slovensku]. Bratislava: Kalligram 2002. 304 s.

LANSTYÁK, István – SZABÓMIHÁLY, Gizella (eds.): Magyarok Szlovákiában. VII. kötet. Nyelv [Maďari na Slovensku. VII. zväzok. Jazyk]. Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín 2011. 588 s.

LEJSKOVÁ, Alena: Perspektívy jazykovej politiky EU. In: Jazykovedný časopis, 2015, roč. 66, č. 2, s. 145 – 161.

MAJTÁN, Milan (ed.): Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry. 2. československá onomastická konferencia. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1989. 422 s.

MAJTÁN, Milan – POVAŽAJ, Matej: Vyberte si meno pre svoje dieťa. Bratislava: Art Area 1998. 344 s.

MEGYERI-PÁLFFI, Zoltán: Név és jog. A névviselés jogi szabályozásának fejlődése Magyarországon [Meno a právo. Vývoj právnej regulácie mien v Maďarsku]. Budapest: Gondolat Kiadó 2013. 296 s.

MISADOVÁ, Katarína: Charakteristiky používania vlastných mien u žien maďarskej národnosti na Slovensku. In: Jazykovedný časopis, 2017, roč. 68, č. 1, s. 57 – 70.

ONDREJOVIČ, Slavomír: Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2008. 304 s.

ONDREJOVIČ, Slavomír – VRÁBĽOVÁ, Júlia – KRAUSOVÁ, Anežka (eds.): Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte. Sociolingvistica Slovaca 7. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2013. 336 s.

SZABÓMIHÁLY, Gizella: A nyelvhasználat törvényi szabályozása és a szlovákiai magyar nyelvváltozatok jellemzői (Cseh)Szlovákiában 1918 – 1998 között [Právna úprava používania jazyka a charakteristické črty maďarského jazyka v (Česko)slovensku v rokoch 1918 – 1998]. In: A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918 – 1998 I. Történelem – demográfia és szociológia – nyelvhasználat és nyelvfejlődés – a mindennapok kultúrája – vallás és egyház. Eds. T. G. Filep – L. Tóth. Budapest: Ister Kiadó 1998, s. 132 – 167.

SZABÓMIHÁLY, Gizella: Maďarské ojkonymá na Slovensku: štandardizácia, variabilitnosť, kontaktné javy. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach II. Ed. O. Orgoňová. Bratislava: Univerzita Komenského 2007, s. 256 – 264.

SZABÓMIHÁLY, Gizella: Hungarian toponyms in Slovakia – a source of conflict. In: Pluricentric Languages Worldwide – Dominant and Non-dominant Varieties (NDV6) The pluricentricity of Hungarian – Linguistic, educational and language political aspects. Eds. I. Vančo – R. Muhr – I. Kozmács – M. Huber. Frankfurt am Main: Peter Lang 2020, s. 99 – 111.

ŠATAVA, Leoš: Jazyk a identita etnických menšín. Možnosti zachování a revitalizace. Praha: Sociologické nakladatelství 2009. 216 s.

UGRÓCZKY, Mária: Új magyar utónévkönyv [Nový maďarský slovník rodných mien]. Budapest: BM Könyvkiadó 1997. 108 s.

VALENTOVÁ, Iveta: Vývin prechýľovania ženských priezvisk na slovenskom území. In: Acta onomastica, 2013, roč. 54, s. 272 – 292.

VALENTOVÁ, Iveta: Rodné (krstné) mená a kodifikácia. In: Aktuálne otázky slovenského jazyka. Ed. J. Wachtarczyková. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Slovak Academic Press 2017, s. 163 – 181.

VÖRÖS, Ferenc: Névpolitika a Felvidéken [Propriálna politika na Slovensku]. In: A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője. Ed. G. Balázs. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Társadalomkutató Központ 2004, s. 367 – 381.

VÖRÖS, Ferenc: Nyelvek és kultúrák vonzásában I. Személynevek a magyar nyelvetterület északi pereméről [V kontexte jazykov a kultúr I. Osobné mená zo severnej časti maďarského jazykového územia]. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó 2011. 520 s.

WACHTARCZYKOVÁ, Jana – SATINSKÁ, Lucia – ONDREJOVIČ, Slavomír (eds.): Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch. Sociolinguistica Slovaca 8. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2015. 344 s.

WALKOWIAK, Justyna B.: Minority Language Policy regarding Personal Names. An Overview. ESUKA – JEFUL 2/1, 2011, s. 367 – 382.

WALKOWIAK, Justyna B.: Personal name policy: from theory to practice. Poznań: Wydział Neofilologii UAM w Poznaniu 2016. 418 s.

ZALABAI, Zsigmond (ed.): Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború“ és a „névháború“ szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994 [Akú má hodnotu náš jazyk, keď je maďarský? O „tabuľovej vojne“ a „propriálnej vojne“ v maďarskej tlači na Slovensku z rokov 1990 – 1994]. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó 1995. 360 s.

ŽIGO, Pavol: Fungovanie vlastných mien v slovensko-maďarskom retrospektívnom pohľade. In: A nyelvföldrajztól a névföldrajzig V. Interetnikus kapcsolatok. Eds. F. Vörös – K. Misad. Bratislava: Združenie Alberta Szenci Molnára 2015, s. 76 – 89.